

El Raval, de la marginació a l'orgull

**Trajectòria històrica d'un
barri des de la prehistòria
fins al món postpandèmic**

Víctor Navarrete Prats

El Raval, de la marginació a l'orgull

**Trajectòria històrica d'un
barri des de la prehistòria
fins al món postpandèmic**

Víctor Navarrete Prats

**Beques per a treballs de recerca sobre
la història de Santa Coloma de Gramenet
Modalitat “El Museu als barris”
Convocatòria 2022**

Jurat i seguiment de l'estudi:

Petra Jiménez, tinenta d'alcaldeessa responsable de Cultura i Memòria Històrica

Magda Clavell, directora del Museu Torre Balldovina

Josep Miquel Lacasta, del Casal del Mestre

Albert Noguera, del Centre Excursionista Puigcastellar

© del text: Víctor Navarrete Prats

© de les imatges: els autors respectius

© de l'edició: Museu Torre Balldovina, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet

Primera edició: octubre de 2025

Coordinació de l'edició: Magda Clavell

Disseny i maquetació: Estudi Marta Sansa

Impressió i enquadernació: CPL editorial

Dipòsit legal: 19942-2025

ISBN: 978-84-9165-719-4

Aprofundim en la història viva i col·lectiva del Raval

El Raval és molt més que un barri. És memòria viva i és identitat colomenca. Cada carrer, cada plaça i cada veí i veïna expliquen un relat de transformació col·lectiva que ha fet del Raval un dels motors socials i culturals de Santa Coloma. Amb orgull, presentem la tercera edició dels treballs de recerca donant protagonisme precisament al barri del Raval i posant en valor aquesta història compartida, feta de resiliència, d'acollida i de comunitat.

Amb el suport de l'Ajuntament i del Museu Torre Balldovina, us apropem aquesta investigació viva sobre el barri del Raval. Dins la modalitat "El Museu als barris", l'historiador Víctor Navarrete ens ofereix una mirada rigorosa i alhora emotiva sobre el seu barri. Un barri que, com bé diu el títol, és un orgull per a la nostra ciutat: per la seva trajectòria històrica, per la seva vida cultural i esportiva, per la seva capacitat d'acollir persones vingudes d'arreu i, sobretot, per la força dels seus veïns i veïnes, que amb lluites col·lectives i constància han aconseguit millorar-lo.

Aquest treball ens fa viatjar des dels temps prehistòrics fins al present més immediat, passant per un segle XX marcat per una gran transformació urbana i social arran de les onades migratòries. El Raval, originàriament agrícola, es va convertir en un barri obrer i popular, ple de reptes però també d'oportunitats, que avui continua reinventant-se.

La recerca ha estat possible gràcies al fons documental de l'Arxiu Municipal i del Museu, així com al llegat del Manel Tomàs i, sobretot, als testimonis orals dels seus veïns i veïnes. Les entrevistes i converses recollides han estat claus per donar veu a la memòria i per reconstruir el passat del Raval a través de les històries de vida.

En Víctor Navarrete ens recorda que els barris són persones i sobretot són històries, lluites, reivindicacions i fites compartides. La història del Raval és la de Santa Coloma, un relat de transformació, de convivència i d'esperança. Que aquest treball de recerca ens inspire a continuar construint juntes i junts el futur que ens mereixem. Perquè el Raval és present i és també demà, un símbol de coratge, de dignitat i de ciutat viva!

Mireia González Sáez

Alcaldeessa de Santa Coloma de Gramenet

Agraïments

Endinsats com estem en el segle XXI, un temps caracteritzat entre altres aspectes per una constant evolució tecnològica i per l'assentament de les eines digitals com a mitjà de connexió entre persones, no resulta gens sorprenent que, en un instant del procés d'investigació i redacció de la present obra, l'autor agafés el telèfon mòbil amb la involuntària i irrefrenable intenció de procrastinar i topés amb un vídeo d'escassos segons on apareixia l'escriptor, assagista i filòsof Albert Camus.

Al potencial lector d'aquestes línies podria semblar-li un exercici d'excessiva pretensió i irrefrenable vanitat el fet de citar en un llibre d'història local una de les ments més brillants del segle XX. Jo, tanmateix, no comparteixo aquest punt de vista. Pipa en mà i reclinat còmodament en una butaca, l'autor algerià transmetia a una curiosa càmera de televisió unes frases d'infinita lluentor:

Un escriptor treballa en solitud, és jutjat en solitud i, per sobre de tot, es jutja a ell mateix en solitud. Això no és bo. No és saludable. Normalment, si tot va bé, l'escriptor ha de recolzar-se en altres persones.

Si bé és cert que la majoria de vegades el pitjor enemic d'un autor és el mateix autor, o més aviat la seva veu interna, que constantment l'intenta boicotejar, és igualment cert que sense el cercle de persones que envolta les mans que teclegen durant hores, els llibres, articles i altres escrits no veurien mai la llum. Per això la meua prioritat en aquestes pàgines és donar les gràcies a totes les persones que m'han acompanyat durant el procés de redacció d'aquesta obra que el lector, finalment, té a les mans.

En primer lloc, m'agradaria traslladar els meus agraïments a l'atent personal del Museu Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet. Durant els mesos que es prolongà el procés d'elaboració de la present investigació, vaig acudir fins a l'Arxiu Històric de la nostra ciutat in comptables vegades. Des d'aquestes línies voldria donar les gràcies tant a la directora del museu, la Magda Clavell, com molt especialment a en David Torres. Abans d'endinsar-me en aquest projecte creia, erròniament, que la documentació històrica relativa a Santa Coloma de Gramenet era més aviat escassa. Res més lluny de la realitat.

Assegut a la sala de consultes de l'arxiu, en qualitat d'observador, vaig tenir ocasió de comprovar un dels molts efectes nocius sobre les humanitats de les retallades pressupostàries. La inexistència d'un arxiver o arxivera a la Torre Balldovina fa que el personal que hi treballa sigui fonamental per al manteniment

de la història de Santa Coloma de Gramenet. Dit d'una altra manera, sense ells, molts documents d'infinita importància restarien oblidats sota capes i capes de pols esperant en va una consulta.

En segon lloc, vull traslladar els meus agraïments a la Mercè Rivas i a en Pau Fernández Pérez, de la Biblioteca Can Peixauet. Com el lector tindrà ocasió de comprovar, aquest edifici, amb independència del nom amb què se l'identifica, ha tingut un paper gairebé protagonista al llarg del discurs de la present recerca. En esmentar la biblioteca del Raval, també em veig obligat a parlar d'en Manel Tomàs. Tot i conviure al mateix barri durant anys, no vaig tenir l'oportunitat de tractar amb ell ni de conèixer sota el seu guiatge la història dels nostres carrers. La seva mort, ocorreguda poc després d'iniciar aquesta recerca, va ser un vertader cop a la viabilitat del projecte. Poques persones coneixen tan a fons com en Manel la història del Raval.

Per a sorpresa meva, en un moment en què la recerca semblava que es dirigia a un cul-de-sac, va aparèixer el llegat d'en Manel Tomàs. Sense la monumental tasca de recopilació, ordenació i documentació de la trajectòria històrica del Raval que en Manel realitzà durant la seva vida, aquest llibre no seria pas possible. És per això que amb aquest llibre pretenc honrar no només la seva memòria, sinó també la seva excel·lent feina.

En tercer lloc, no puc deixar d'incloure en aquests agraïments els meus antics companys de feina. Al contrari del que es podria pensar, en els temps que ens ha tocat viure el més habitual és que l'autor o autora, i encara més si és jove, no pugui dedicar-se a temps complet a la seva tasca com a productor de coneixement. La imperant precarització que arriba un cop acabats determinats estudis universitaris obliga el potencial investigador a fer feines completament dignes però per a les quals està sobrequalificat. Aquest era, i és, el meu cas. Considero que davant d'aquesta situació cal extreure la part positiva de tot plegat. És per aquest motiu que vull agrair als meus antics companys de feina, sobretot als més veterans, que em prestessin atenció quan compartia amb ells els meus avenços, que m'expliquessin els seus records i que em donessin noves idees per incorporar al projecte. A en Lluís, la Transi, en Manolo, la Sara, la Inés i a tota la resta, moltes gràcies.

Com moltes altres coses a la vida, aquest llibre és fruit d'un moment i d'unes circumstàncies particulars. Poc m'imaginava jo, al cap de poc de començar el meu projecte de tesi doctoral, que tindria l'oportunitat d'escriure sobre el meu barri, en un exercici acadèmic que m'havia de dur als antípodes de la meva àrea de coneixement historiogràfic. El refranyer, com en altres casos, s'avança a definir les nostres vides. I així va ser en el meu cas: «L'home proposa i Déu disposa». Després de la frustració que seguí l'abrupta finalització de la meva

trajectòria doctoral, van venir els ànims del millor mestre que he tingut perquè no abandonés la investigació del Raval. És per això que vull agrair a en Manuel Santirso no només els seus consells, sinó la seva atenció dins i fora de les aules. Espero que aquest llibre estigui a l'altura de les teves expectatives.

Dintre de la llista de persones que d'una manera o altra han fet possible aquest llibre hi ha un col·lectiu que sobresurt: la meva família. El meu tiet Ernest em va facilitar unes fotografies d'indubtable valor; serveixen aquestes línies per lloar la tasca de recopilació i difusió de la història audiovisual de la nostra ciutat. Ara bé, hi ha dues persones que vull destacar: els meus pares. Els vull agrair no només la infinita paciència a l'hora d'escoltar-me en sobretaules de sopars i dinars que ràpidament esdevenien ponències sobre temes històrics d'allò més variats, sinó també que em donessin l'oportunitat d'estudiar allò que m'apassiona, que em permetessin equivocar-me i tornar-me a aixecar. I sobretot, els vull donar les gràcies per ser-hi, tant en els bons moments com especialment en els dolents. Sense vosaltres, aquest llibre no seria possible.

L'últim lloc dintre d'aquesta llista està reservat per a la meva germana. Els seus ulls m'han vist créixer durant el pas dels anys no només com a persona, sinó també com a autor. Convertida gairebé per força en la meva editora, ha esdevingut el principal testimoni d'un procés que m'ha portat de fer infinites faltes als dictats de català de l'escola, a escriure un llibre. Per a mi, però, això no és el més valuós. A ella li vull agrair que em transmetés amb les seves abraçades la vitalitat necessària per abordar els reptes del dia a dia. A tu, Sara, gràcies.

Índex

A faint, light-colored map of Barcelona serves as the background for the page. The map shows the city's street grid, including the Eixample district with its characteristic grid pattern, and the surrounding areas like the Gothic Quarter and the Port of Barcelona. The map is centered and covers most of the page area.

	Introducció	12
	Pròleg. «El Raval», història d'un topònim	20
1	Els orígens del Raval: de la prehistòria al segle XIX	24
2	De la Guerra del Francès al segle XX	54
3	D'inicis del segle XX a l'arribada de la Segona República	70
4	Segona República i Guerra Civil	96
5	El Raval durant la llarga nit franquista	130
	1939-1949. Repressió, fam i por	131
	1949-1965. El camí cap a la metròpolis	148
	1965-1975. Quatre rectors i una ciutat per reclamar	168
	El Raval contra el Pla Parcial del Motocròs	180
	Conclusions del capítol	191
6	Transició, Jocs Olímpics i un nou mil·lenni: 1975-2020	194
	1975-1994. El llarg camí cap a la democràcia	196
	1994-2020. Nou mil·lenni, nou Raval	218
	Consideracions finals	230

Annexos	234
Annex fotogràfic	235
Annex documental	248

Bibliografia i fonts	256
Llibres	257
Fonts hemerogràfiques	260
Entrevistes	261
Acrònims	261

Introducció

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background, showing a network of streets and blocks. The map is centered and covers most of the page area.

Qualsevol usuari que decideixi investigar el significat de la paraula raval, em-pès potser per conèixer-ne l'etimologia o bé per simple curiositat intel·lectual, introduirà el terme al seu diccionari preferit. Amb independència del suport emprat, virtual o físic, el curiós usuari toparà amb una definició que diferirà mínimament de la que conté el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans:

raval: **1:** Part d'una població que està o havia estat extramurs. **2:** Part extre-ma d'una població. **3:** Població annexa a una altra de més gran.¹

Si bé aquestes accepcions són adequades per definir les incipients construc-cions ubicades extramurs de les ciutats medievals que comptaven amb im-po-nents sistemes defensius, com és el cas de Barcelona o València, durant el se-gle XX la paraula es va convertir en el nom d'un extens barri de Santa Coloma de Gramenet. La nostra vila, tot i ser mil·lenària, no ha sigut mai famosa per la seva poliorcètica. Per què, doncs, s'emprà una paraula provinent de l'àrab hispànic per anomenar un espai fonamentalment contemporani?²

Per comprendre la resposta, primer hem de saber què és el Raval. Delimitat geogràficament pel riu Besòs a l'extrem occidental i pel parc del Motocròs a l'oriental, els límits del Raval constitueixen al mateix temps els límits de Santa Coloma; carrers com el de la Circumval·lació tenen una vorera al Raval i l'altra a les veïnes ciutats de Sant Adrià i Badalona. Així, malgrat que la distància que separa l'edifici de l'Ajuntament de l'antic mas Vilallonga —el nom que denominava l'edifici de la Biblioteca de Can Peixauet, que obrí les portes a la ciutadania el 29 de juny de 2001— no supera l'escàs quilòmetre i mig, l'equi-valent a un passeig a peu d'uns 20 minuts per l'antiga carretera de Sant Adrià, avui avinguda de la Generalitat, el barri del Raval hauria de créixer allunyat dels principals serveis bàsics requerits pels seus veïns.

Tot i que la present investigació ubica, tal com es constatarà, els orígens de «l'Arrabal» a mitjans del segle XIX, la història d'aquest espai no es pot enten-dre sense l'accentuat procés de creixement urbà que experimentà durant la segona meitat del segle XX i que prossegueix fins als nostres dies. L'Espanya que havia estat destruïda pel conflicte que iniciaren els militars feixistes hauria d'afrontar una llarga postguerra marcada per la fam, la misèria i la mort. En aquest context, pobles d'Andalusia, Múrcia, Aragó, Extremadura i Castella es buidaren i barris com el Fondo, el Llatí, el Singuerlín o el Raval, s'aixecaren.

¹ *Diccionari de la llengua catalana*, Institut d'Estudis Catalans (en línia).

² Joan COROMINES, *Diccionari etimològic manual de la llengua catalana*, Barcelona, Fundació Pere Coro-mines, Ara Llibres, 2016, p. 434.

Les anhelades condicions de vida dignes que molts d'aquests immigrants esperaven trobar a les seves noves residències, simplement no existien. Fou aquest el principal motiu pel qual des d'un primer moment l'organització social i l'associacionisme veïnal resultaren claus per reclamar, lluitar i, després de molts esforços, aconseguir la millor herència que uns pares podien deixar als seus fills: un barri caracteritzat per la integritat, l'orgull i l'honestetat que no tenia res a envejar a la resta de Santa Coloma.

Així doncs, la història dels carrers Monturiol, Francesc Julià, Roger de Llúria, Pau Claris o Sant Jordi, entre molts altres, és al mateix temps la història dels immigrants que, com Joan Vicente Castells, van comprometre's amb un espai que els acollí però que encara estava per construir. Ara bé, un cop arribats a aquest punt, per força cal fer un aclariment a propòsit del principal problema relacionat amb el tractament i la utilització de les fonts emprades per a la realització de la recerca que segueix. Com que es tracta d'un treball eminentment historiogràfic, gran part de les fonts han sigut les sostingudes en mitjans físics: material d'arxiu, fonts hemerogràfiques, documentació de les associacions de veïns, etc. En paral·lel, atenent a la realitat social del subjecte històric escollit, i mantenint al mateix temps la concordança amb l'òptica de la recerca, les fonts orals han rebut des del primer moment un tractament preferencial per part de l'autor d'aquestes línies.

Així com la història del Raval no pot ser entesa sense els testimonis de les seves veïnes i dels seus veïns, la present obra tampoc es pot entendre sense els testimonis humans recopilats durant el transcurs de la investigació. No tot són flors i violes. Incloure la utilització de fonts orals implica haver de fer front a un problema particular; alentir la tendent osmosi interpretativa entre els conceptes «memòria» i «història».³ La impermeable diferenciació que van fer entre aquests dos termes les ciències socials durant tot el segle XX no ha impedit que, arribats al 2023, mantinguin una pugna total per obtenir la representativitat del passat.⁴

Quan un historiador decideix entrevistar una persona, n'obté un conjunt de records individuals i de representacions col·lectives del passat en el qual va viure: la memòria. En contrast, la història, per la seva part, estableix un discurs fonamentalment crític sobre aquest mateix passat: reconstrueix i interpreta fets pretèrits duent a terme al mateix temps un examen contextual i inter-

³ Per a una anàlisi de més profunditat sobre gran part de les qüestions relacionades amb la vigència i manteniment del debat historiogràfic vinculat a la viabilitat de la utilització de les fonts orals dintre de l'acadèmia, vegeu Laura PASQUALLI, «El uso crítico de las fuentes orales», a Claudia SALOMÓN *et al.* (ed.), *El hilo de Ariadna. Propuestas metodológicas para la investigación histórica*, Buenos Aires, Prometeo Libros, 2019, p. 107-115.

⁴ A tall d'exemple: Enzo TRAVERSO, *El pasado. Instrucciones de uso. Historia, memoria, política*, Madrid, Marcial Pons, 2007; Maurice Halbwachs, *La memoria colectiva*, Saragossa, Prensas Universitarias Zaragoza, 2004.

pretatiu del període seleccionat.⁵ Així doncs, prenent consciència d'aquesta diferenciació, la memòria, com podrà comprovar el lector, ha esdevingut un dels molts planters que l'historiador ha tingut al seu abast per construir l'obra.

Aquesta barrera epistemològica que pretén diferenciar els límits d'aquests dos conceptes es difumina irremeiablement arribat el moment de fer història del segle XX. Hom es troba en un fràgil equilibri, emprant una metàfora, sobre una corda suspesa entre dues temporalitats. En un costat s'hi troben els seus actors: tots aquells que hi van viure durant la centúria anterior, aquells que han adquirit, per la seva qualitat de testimoni, la categoria de font inqüestionable. A l'altre, els investigadors que treballem interrogant constantment i sistemàtica les seves vivències personals, qüestionant-nos sense remissió la seva posició declarada.⁶ Com si es tractés d'un exiliat, l'historiador del segle XX esdevé una figura caracteritzada per la seva extraterritorialitat, amb una perspectiva esquinçada entre dos mons: aquell en el qual viu i aquell que desitja investigar.⁷

Malgrat tot, l'intent de tractar d'ubicar en termes equivalents les perspectives de l'exiliat amb les de l'historiador trontolla en el moment que aquest últim esdevé de manera simultània «testimoni» i «actor» d'aquell passat que desitja investigar. Entrellaçat amb mil fils de diferent gruix amb la seva investigació, la principal dificultat que ha d'afrontar l'autor radica no pas en l'exploració d'un passat exòtic, recòndit, aliè i incompreensible, sinó en la interposició d'una distància metodològica respecte d'un passat que li és proper o bé que ha viscut. Aquesta proposició està destinada al fracàs des del moment que l'autor, com és el cas, viu, respira i passeja pels mateixos carrers per on ho van fer els subjectes històrics que ell interpel·la. Aconseguir un allunyament científic no és més, doncs, que una vaga il·lusió epistemològica i metodològica.⁸

El grau de particularitat d'aquest condicionant s'incrementa en el moment que s'opta, com s'ha fet en aquesta recerca, per eixamplar els marges del marc temporal sotmès a anàlisi. El punt de partida s'ubica a mitjans del segle XIX, moment en què començaren a prendre forma les construccions que amb el pas dels anys conformarien el nucli urbà del barri que avui coneixem. Ara bé, tot i que el primer capítol destini la major part de l'atenció als esdeveniments

⁵ Enzo TRAVERSO, *La historia como campo de batalla. Interpretar las violencias del siglo XX*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2012, p. 282.

⁶ *Ibidem*, p. 283.

⁷ Siegfried KRACAUER, *L'histoire des avant-dernières choses*, Paris, Stock, 2006, p. 145.

⁸ Saul FRIEDLÄNDER, «De l'historisation du national-socialisme. Échange de lettres», *Bulletin Trimestriel de la Fondation Auschwitz*, núm. 24 (1990), p. 43-86, aquí 65. Malgrat que el problema metodològic descrit amb anterioritat es trobi en la majoria d'estudis de diferents moments històrics, dintre de la historiografia occidental destaca per la seva riquesa i implicacions historiogràfiques el debat mantingut entre Martin Broszat i Saul Friedländer en relació amb la viabilitat de la historització del passat representat pel III Reich. Per a més informació, remetem el lector a Ian KERSHAW, «Historians and the problem of explaining Nazism», a *The Nazi dictatorship. Problems & perspectives of interpretation*, Londres, Arnold Publishers, 2004, p. 1-20.

ubicats cronològicament a un període que recorre parts dels segles XIX i XX, seria un error flagrant construir —reiterem aquí la metàfora— un mur que amagués esdeveniments passats. És per aquest motiu que es descriuran i analitzaran, en la mesura possible, les mostres de poblament anteriors a l'edat contemporània. Igual com altres indrets de Santa Coloma, el Raval és un lloc de residència mil·lenari.

A l'altre extrem d'aquest marc analític, per ubicar el final de la nostra anàlisi hem triat l'any 2020. Quines raons ens han portat a escollir aquest any en detriment d'altres punts temporals de més significació i rendiment historiogràfic? La resposta necessita diverses línies. En primer lloc, cap recerca amb voluntat historiogràfica relativa a Santa Coloma de Gramenet ha eixamplat tant els seus marcs cronològics. Com a resultat, si bé des del particular context econòmic, social i cultural del Raval, aquí s'ha pogut analitzar per primer cop els variats efectes que produí sobre els veïns la pandèmia del coronavirus que s'inicià el 2020. En segon lloc, perllongant el nostre marc cronològic podem ampliar el ventall de subjectes històrics interpel·lats, fet que reverteix directament en un enriquiment interpretatiu que ens permet sotmetre a anàlisi les noves formes de socialització que han arribat als nostres carrers de la mà de les generacions d'immigrants més joves. Provenints de l'Índia, del Pakistan o de diferents indrets de Sud-amèrica, aquests nousvinguts s'han anat convertint amb el pas dels anys en components essencials del barri que reflecteixen el grau de convivència i compromís assolit, i per això no han de ser menystinguts en una recerca d'aquestes característiques. Com a resultat sorgeix, doncs, un valuós exercici de microhistòria del qual l'autor s'enorgulleix. No obstant, el lector serà l'últim i més important jutge.

Tanmateix, tornem en aquest moment al Raval. D'una manera molt més accentuada que la resta de colomencs residents en altres barris, els conveïns van haver de fer front a una particular estigmatització i a la subseqüent marginació que es derivava de la difusió i associació al barri colomenc de tota una sèrie d'estigmes provinents del barri homònim ubicat a l'altra riba del Besòs.

La infiltració, difusió i consolidació d'una sèrie de tòpics referents a la inseguretat, la marginalitat i la delinqüència, en gran manera desmentits per la via dels fets, han propiciat que dintre de l'imaginari col·lectiu de gran part dels colomencs d'avui el Raval romanguí com un espai desconegut i hostil. Aquest fenomen no pot ésser comprès sense el rol jugat per l'Ajuntament. Tal com ressaltà l'historiador local Josep Maria Corral i Belorado, primer en dictadura i després en democràcia, les millores urbanístiques del municipi no arribaren a tots els districtes: «Mentre es feien les dues primeres fases de la Rambla o s'inaugurava el tan desitjat i reivindicat parc de Can Zam, augmentava el de-

teriorament d'aquesta zona».⁹ Aquest dèficit infraestructural propicià que els conveïns del Raval adquirissin un particular orgull de barri que s'articulà des d'un primer moment sobre la parròquia de Sant Jaume, ubicada a l'avinguda de Santa Rosa, un primitiu espai de socialització destinat a salvar les distàncies espirituals i físiques mantingudes respecte a la cèntrica Església Nova.

Així, tenint en perspectiva que el màxim objectiu de la present recerca és l'anàlisi de la trajectòria històrica del Raval, dintre del barri mateix, el principal fil conductor serà la confrontació mantinguda pels seus residents contra tres agents ben diferenciats: les autoritats franquistes, l'abandonament municipal i, finalment, els estigmes que encara l'envolten. En conseqüència, la principal tesi de les pàgines que segueixen demostra com el conflicte articulà la història del barri.

Com és natural, la present recerca no ha partit del buit absolut sinó que arrela en dos grans contextos bibliogràfics. El primer, de més envergadura, passa per reconèixer la influència d'una història de caràcter eminentment social com la que es desplega aquí, en constant creixement i expansió, que inicià el seu èxitós recorregut a mitjans del segle XX. Portant a la pràctica una metodologia que aleshores resultava tan revolucionària com controvertida, s'intercanvià el protagonisme: els sectors socials més humils van rebre l'atenció historiogràfica i es trencà el monopoli ostentat per les elits sociopolítiques i les batalles que lliuraven. En un moment en què predominava l'historicisme, l'escola dels *Annales* francesa promocionà des de les pàgines dels *Annales d'histoire économique et sociale* no una història dels «de baix», sinó construïda «des de baix».¹⁰

Aquesta tendència interpretativa, perpetuada tot i que amb un enfocament diferenciat pel grup d'historiadors que militaven al Partit Comunista Britànic com Edward P. Thompson o Eric Hobsbawm,¹¹ i que s'assentà fermament al nostre país de la mà dels treballs del gran Josep Fontana,¹² ha influït en tota una sèrie d'autors i autores que han tractat a les seves respectives obres diferents

⁹ Josep Maria CORRAL I BELORADO, *Santa Coloma a la recerca d'una nova identitat*, Santa Coloma de Gramenet, Semilunio, 2001, p. 59.

¹⁰ Als interessats a consultar els principals referents bibliogràfics d'aquest corrent historiogràfic els serviran les següents obres de dos dels seus fundadors: per una banda, Marc BLOCH, *La extraña derrota. Testimonio escrito en 1940*, Barcelona, Crítica, 2019; per l'altra, Lucien FEBVRE, *Combates por la historia*, Barcelona, Ariel, 2017.

¹¹ De nou, amb l'objectiu de satisfer el possible interès bibliogràfic dels lectors en relació amb els autors referenciats, disposem en aquesta nota les aportacions més notables de cadascun d'ells. Destaca indubtablement E.P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, Londres, Pelican, 1968, que ha sigut traduïda al castellà com *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2012. Parlant de Hobsbawm, i deixant de banda la seva Trilogia de les Edats, sobresurt pel seu impacte públic i acadèmic ERIC HOBSBAWM, *Historia del siglo XX: 1914-1991*, Madrid, Crítica, 2011.

¹² Deixant al marge les seves monumentals aportacions al coneixement durant la seva llarga trajectòria acadèmica, citem en aquest punt l'assaig JOSEP FONTANA, *L'ofici d'historiador*, Barcelona, Arcàdia, 2018.

aspectes de la història de Catalunya, de Barcelona i, per descomptat, de Santa Coloma de Gramenet.

Atès que la Santa Coloma del 2023 no pot ser entesa sense l'evolució que visqué durant el franquisme, cada cop són més els estudis que eleven la rellevància interpretativa de la nostra ciutat incorporant-la a interpretacions d'abast nacional. Exemples d'aquest punt són les exhaustives obres dels catedràtics Carme Molinero¹³ i Pere Ysàs,¹⁴ o bé, entre moltes altres, la darrera obra de José Miguel Cuesta Gómez.¹⁵ Sent conscients de les abismals distàncies que ens separen dels grans noms de la historiografia catalana esmentats, des d'aquestes línies considerem que la recerca que segueix perpetua una manera de fer història plural i reivindicativa que, lluny de defugir el compromís que se'n deriva, no es limita a fer-lo seu sinó que se n'enorgulleix. Adquireix, doncs, la categoria de nuclear tota l'herència representada per *Ágora. Revista de historia local de Santa Coloma de Gramenet*, publicació ja extingida però que mostrà el compromís dels autors colomencs amb la seva ciutat i el seu barri, i que s'acomiadà dels seus lectors fa gairebé vint anys amb la següent cita de Cervantes:

*La historia, émula del tiempo, depósito de las acciones, testigo de lo pasado y aviso de lo presente, advertencia de lo por venir.*¹⁶

Simultàniament al moment d'escriure aquestes línies ens trobem immersos en una expansió bibliogràfica qualitativa i quantitativa relacionada amb múltiples aspectes vinculats amb la història del nostre municipi. Des d'estudis que posen l'atenció en el passat anterior a la dominació romana representat per l'assentament del Puig Castellar¹⁷, fins a diferents aportacions al coneixement dels efectes que tingué sobre la nostra vila el fallit cop d'estat militar de juliol

¹³ Entre la seva àmplia bibliografia, destaca pel seu pes interpretatiu Carme MOLINERO, *"Patria, Justicia y Pan". Nivel de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1959*, Barcelona, La Magrana, 1985, i, juntament amb Pere YSÀS, *La anatomía del franquismo: de la supervivencia a la agonía, 1945-1977*, Barcelona, Crítica, 2008.

¹⁴ Del també catedràtic en història contemporània Pere Ysàs sobresurten les següents obres: com a coordinador juntament amb Carme MOLINERO, *Construint la ciutat democràtica: el moviment veïnal durant el tardofranquisme i la Transició*, Barcelona, Icària, 2010; o bé, també amb Carme MOLINERO, *Els anys del PSUC: el partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Barcelona, La Magrana, 2010.

¹⁵ La principal aportació al coneixement de José Miguel Cuesta Gómez és la tesi doctoral que posteriorment fou editada com amb el títol *El movimiento veinal al Barcelonès Nord (1954-1987)*, Badalona, Museu de Badalona, 2020.

¹⁶ Lluís TARRASÓN, «En el adiós de Ágora», *Ágora. Revista de Historia de Santa Coloma de Gramenet*, núm. 10, 2005, p. 209.

¹⁷ En relació amb l'anàlisi del passat preromà de la nostra ciutat, representat en última instància pel poblat ibèric del Puig Castellar, entre l'amplíssima bibliografia, són d'obligada menció: Joan SANMARTÍ *et al.*, *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà*, Santa Coloma de Gramenet, Museu Torre Balldovina, 1992; i Àngel MARTÍNEZ i HUALDE i Joan VICENTE i CASTELLS, *Els ibers del Puig Castellar*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001. Al mateix temps, amb un caràcter molt més didàctic, Magda CLAVELL, *Santa Coloma de Gramenet. Dels primers pobladors a l'edat mitjana*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1988.

de 1936 que desencadenà la Guerra Civil Espanyola.¹⁸ Sobresurt, però, un període que ha rebut una atenció preferencial pel conjunt de la historiografia: el que transcorregué sota la repressió franquista i que s'estengué fins a l'arribada de la democràcia.¹⁹

Malgrat tot, dintre de la creixent bibliografia de la nostra ciutat, hom podrà observar com els noms, i en conseqüència la història, dels diferents barris perifèrics no hi són pas presents. Però d'un temps ençà, gràcies a les beques per a treballs de recerca sobre la història de Santa Coloma de Gramenet, promogudes pel Museu Torre Balldovina, s'ha pogut començar a omplir aquest buit de coneixement. De la mà de Carlos Palacín i Isabel Martínez, el Fondo i el Llatí han rebut l'atenció historiogràfica que requerien; ara és el moment del Raval.²⁰

¹⁸ Pocs conflictes han despertat més interès dintre de l'acadèmia, i entre el públic general, que la Guerra Civil Espanyola. Deixant a un costat obres que ens presenten narracions generals, citem aquí dues contribucions de primer ordre que ens permeten comprendre els devastadors efectes que patí el nostre municipi a conseqüència del conflicte: Juanjo GALLARDO ROMERO i José Manuel MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, *Revolución, guerra y primer franquismo en Gramenet del Besòs (1936-1940)*, Barcelona, Descontrol Editorial, 2019; i David TORRES, José Luís MUÑOZ i Víctor GINER, *Gramenet del Besòs sota les bombes. Estudi documental dels bombardeigs i els refugis de la Guerra Civil (1936-1939) a Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 2022.

¹⁹ Per la seva amplitud cronològica i la seva riquesa temàtica destaquem aquí Grup d'Història José BERRUEZO, *Una ciutat dormitori sota el franquisme. Santa Coloma de Gramenet 1939-1975*, Barcelona, Carena, 2006.

²⁰ Són exemples dels treballs de recerca anteriors Carlos PALACÍN, *El Llatí a peu de barri. Evolució d'un barri, el seu comerç i els moviments socials*, Santa Coloma de Gramenet, Museu Torre Balldovina, 2021; Isabel MARTÍNEZ, *El Fondo, cruïlla de cultures. Crònica urbanística d'un barri marcat per la immigració*, Santa Coloma de Gramenet, Museu Torre Balldovina, 2019; o bé Marta ROIG, *El transport a Santa Coloma de Gramenet. Història i evolució*, Santa Coloma de Gramenet, Museu Torre Balldovina, 2019.

Pròleg

«El Raval», història d'un topònim

Si bé a l'apartat anterior hem dedicat un espai a anotar el desgavell semàntic que es deriva del fet d'emprar la paraula medieval *raval* per donar nom a un dels tres barris que conforma el cinquè districte de Santa Coloma, abans de prosseguir amb l'anàlisi de l'origen històric de l'actual barri necessitem uns paràgrafs més per exposar la història dels diferents noms utilitzats durant dècades per designar el mateix espai.

Fa cent cinquanta anys, com tindrem oportunitat de comprovar, l'urbanisme de la nostra ciutat presentava dues característiques que influïrien en el posterior desenvolupament del municipi. La primera és el poblament dispers que es derivava de la principal activitat econòmica de la ciutat: l'agricultura. La segona té a veure amb la que durant molts anys fou la infraestructura més important del terme: l'antiga carretera que venia de la Roca del Vallès i anava fins a Sant Adrià de Besòs passant per Montcada i Reixac i Santa Coloma de Gramenet, en un traçat que avui en dia és l'avinguda de la Generalitat. Hauria de ser al final del tram colomenc d'aquesta carretera, topant amb els límits del barri Adrianenc, avui Safaretjos, on s'aixecaria l'actual barri del Raval. Malgrat tot, a mitjans del segle XIX, si una camperola empleada en un dels molts masos de la ciutat deia la paraula raval, era per referir-se a una altra ubicació.

Segons Joan Vilaseca i Segalés:

En un primer moment el formaven [el Raval] unes quantes cases situades en el camí de carro que anava a Sant Adrià, en el tros comprès entre l'actual carrer de Pompeu Fabra i el de Francesc Moragas, és a dir, si fa no fa, des de cal Noi Gros fins cal Sant Vell.²¹

Si bé en l'actualitat sentir junts els noms dels carrers Pompeu Fabra i Francesc Moragas amb el del Raval pot causar certa sorpresa a l'oient, no passava el mateix en el moment en què el cronista local posava per escrit el seu testimoni. Les cases que en aquell moment començaven a construir-se rebien adequadament el nom de Raval perquè aleshores estaven separades, igual que avui, pel que constituïa el centre neuràlgic de la vila: el carrer Major.

Aquesta situació es mantindria ben bé fins al canvi de segle. Amb el tombant de centúria, un dels molts propietaris agrícoles ubicats a la riba dreta del Besòs, Andreu Aymerich, decidí vendre parcialment la seva parcel·la, cosa que va donar el tret de sortida a la primerenca urbanització dels actuals carrers Pau

²¹ Entrevista a Joan Vilaseca Segalés: abril de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1988, p. 3.

Clarís i Espriu. Els colomencs del moment es referien als Aymerich, en al·lusió al mas on residien, com «els de Can Dordal». Així, conseqüentment i de manera natural, el nou espai residencial rebria el nom de Dordal.

Aquest topònim seria ratificat administrativament per l'ens municipal el 1917 en un acord de l'Ajuntament:

S'acordà nomenar un nou zelador que tingui cura de tot allò referent a obres i construccions de tota mena a causa de l'increment que aquestes han sofert als afores de la població així com en els terrenys de l'Empresa Nacional de Tierras i de la barriada Dordal.²²

Malgrat tot, degut a l'expansió urbana que es produí durant el primer terç del segle XX, el terme Raval començà a prendre terreny en detriment de Dordal. La fisonomia de la ciutat havia canviat, el centre urbà s'havia expandit i ara la paraula Raval era emprada per designar les residències ubicades al final de la carretera de Sant Adrià.

Malgrat tot, aquesta transició semàntica no fou immediata, ni de bon tros perfecta. Lluny d'observar la successió d'etapes tancades, durant molt de temps convisqueren diferents paraules per referir-se al mateix espai. La primera d'aquestes paraules era «els Pins». En un moment en què les divisions administratives entre barris no eren gens fermes, els veïns de la zona més alta de l'actual Raval en deien «els Pins», en al·lusió a la pineda que discorria per la carena de la serra que avui en dia transcorre des de l'Hospital Esperit Sant fins al parc comercial de Montigalà.

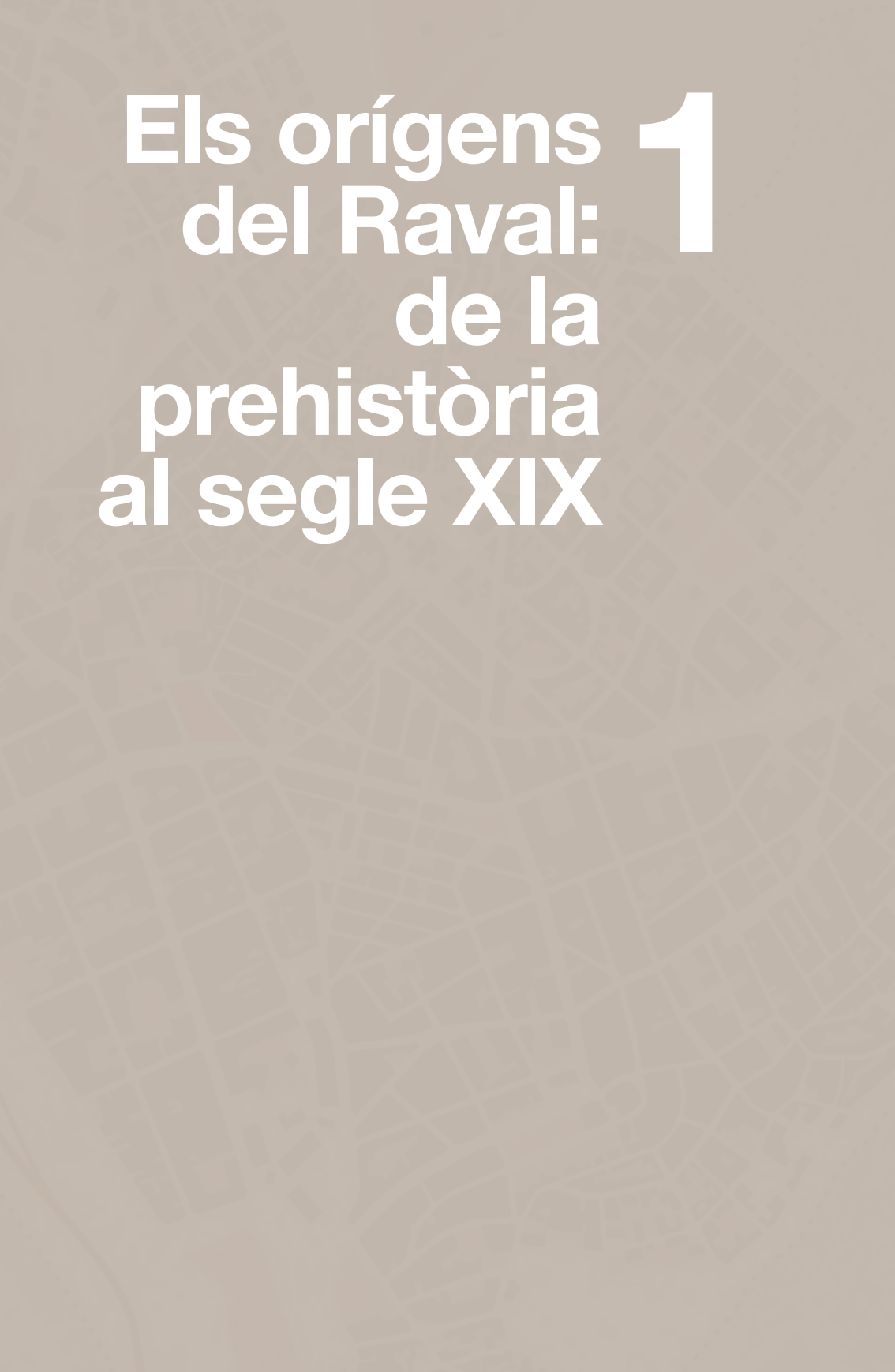
Simultàniament, les veïnes de les residències més properes a l'antiga carretera de Sant Adrià també utilitzaven la fórmula «Santa Rosa». Igual que moltes altres vies de l'actual barri, com és el cas dels carrers Ginesta o Pons i Pons, els orígens de la utilització de «Santa Rosa» s'han de cercar a la dècada dels anys vint del segle passat, moment en què es parcel·laren algunes terres de la masia de Can Peixauet, els propietaris de les quals eren el matrimoni conformant per Rosa Pons i Josep Ginesta. Així doncs, com ja va passar amb Dordal, els noms dels antics amos foren transformats per designar els nous espais urbans.

Amb aquesta explicació únicament podem comprendre l'origen del nom de l'actual avinguda. Però per què s'emprà «Santa Rosa» per designar el Raval? Un dels factors que propiciaren aquesta confusió semàntica s'ha de cercar en l'inici de funcionament de la companyia de transports que unia Santa Coloma amb Sant Adrià. Al vespre, quan els treballadors agafaven el bus per tornar a

²² AMSCG, actes de l'Ajuntament, 1914-1924.

casa, deien al conductor: «Pari'm allà, a Santa Rosa». La parada, que era a la mateixa ubicació que l'actual, contribuí així a fixar el nom del barri.

En un moment en què el barri de Santa Rosa encara no existia com a tal, era fins a cert punt natural que s'emprés el nom de l'antiga mestressa per referir-se a l'espai del Raval. En conclusió, fins a l'any 1962, moment en què s'inicià la construcció de la parròquia de Santa Rosa, convisqueren tres formes per referir-se a un únic espai; tot depenia de la persona a qui ho preguntessin. Seria durant l'últim terç del segle XX quan el Raval es coneixeria definitivament com el Raval. Però abans d'arribar a aquest moment hem d'analitzar tota la trajectòria històrica del barri, i per això hem de girar l'atenció un parell de segles enrere.

Els orígens del Raval: de la prehistòria al segle XIX

1

La nostra ciutat ha estat sempre limitada pels diferents elements geogràfics que l'han envoltada. El riu Besòs, la serra de Sant Mateu i de Marina, així com les muntanyes litorals de Mosques d'Ase i la de Sistrells, han sigut els nostres confins. S'intueix així un quadrilàter imperfecte de poc més de 7 metres quadrats, dels quals 5 són muntanyosos i la resta són planers. El petit espai pel qual hauria d'estendre's la vila provocà que un dels primers topònims emprats per referir-s'hi, citat als cartularis i al llibre d'Antiguitats de la Seu, fos el de «vall Carcerenya», és a dir, vall tancada.²³

Si bé en aquesta petita vall s'arribaria a construir durant el segle XX una les ciutats amb més densitat de població d'Europa, els seus orígens històrics, igual com els del Raval, s'han de buscar a la prehistòria. Fem un experiment: si preguntéssim a qualsevol colomenc o colomenca del segle XXI quina considera que és la construcció més antiga de la ciutat, no ho dubtaria: alçaria la mirada, es giraria cap al nord i assenyalaria amb el dit les restes del poblament ibèric del Puig Castellar, a sobre del turó del Pollo. Ara bé, aquesta no és ben bé la realitat.

De fet, la mostra de poblament més antiga descoberta al nostre terme s'ubicà al turonet on actualment hi ha l'edifici de l'antic sanatori per a tuberculosos de l'Esperit Sant. En un punt on conflueixen els límits dels termes municipals de Sant Adrià, Badalona i Santa Coloma, la Secció d'Estudis del Centre Excursionista Puigcastellar descobrí el 1952, fruit de l'expansió urbanística, les restes d'un poblament de cabanes d'uns 300 per 200 metres d'extensió datats al neolític tardà o als primers compassos de l'eneolític. Els treballs arqueològics que s'hi van dur a terme durant cinc anys ens han permès conèixer la imatge d'aquests primers pobladors. El lloc on s'assentaren tenia ben poc o res a veure amb l'actual; el turó del Puigfred era una petita península que resguardava les cabanes de l'aigua dolça provinent dels aiguamolls i les eixamplades ribes del Besòs, i de l'aigua salada del mar Mediterrani, que aleshores sobrepassava la línia definida per la carretera de Mataró. La proximitat i la convivència amb diferents ecosistemes marítims propicià que gran part de la seva dieta es basés majoritàriament en la pesca: les abundants restes de cloïsses, espines de peix i marisc així ho evidencien. Les troballes també es caracteritzaren per l'abundància de sílex (raspadors, ganivets, destrals de pedra) i per la presència de restes

²³ El topònim «vall Carcerenya» ha arribat, tot i que transformat, fins als nostres dies. La designació del barri barceloní de Vallcarca n'és l'exemple més representatiu.

ceràmiques de diferents mides. L'habitabilitat de l'assentament es prolongà des del 3000 o 2500 aC fins al 1200 aC. Així, podem afirmar amb certesa que es tractava d'un poble de caçadors recol·lectors que amb el pas dels segles incorporà tècniques d'agricultura elemental per al seu sosteniment calòric.²⁴ Malgrat que els treballs arqueològics d'aquesta excavació els va dur a terme la Secció d'Estudis del Centre Excursionista Puigcastellar (CEP), les principals troballes es conserven al Museu de Badalona, formant part de l'exposició permanent.

Durant els segles finals en què l'assentament del turó del Puigfred fou habitat, els seus habitants observaren com a la planícia de la futura Santa Coloma hi arribaven successives onades migratòries, de caràcter massiu, de pobladors provinents del nord que rebrien el nom de «celtes». Entre els segles IX i VI aC aquests nous pobladors s'assentarien a l'espai que actualment conforma el nucli antic del nostre municipi. La convivència amb els antics pobladors no s'allargà gaire; la superior tecnologia dels nouvinguts, que ja dominaven la producció i utilització del ferro, propicià una ràpida absorció per part d'aquests dels nuclis de població autòctona. Degut a la continuïtat i perillositat que aquestes onades migratòries implicaven per als locals, els pobladors del pla decidiren encastellar-se a posicions més elevades de la serra, que oferien millors possibilitats de defensa. És en aquest moment que començaria a ser habitat el cim del turó del Pollo, que posteriorment acolliria el poblat ibèric del Puig Castellar. Com es pot observar, durant gran part de la prehistòria la importància del territori que hauria d'ocupar el Raval fou més aviat reduïda. Malgrat tot, amb l'abandonament sobtat del poblat laietà a finals del segle III o inicis del segle II aC —possiblement pels esdeveniments de la Segona Guerra Púnica (218-206 aC) o de la gran revolta indígena de l'any 196 aC— que simbolitzà inequívocament l'establiment del poder romà a la província d'Hispania Citerior, els antics pobladors deixaren els cims i s'establiren a la plana. Es crearen així nous assentaments sotmesos a la vigilància consular.

La nova realitat de l'assentament de la vall propicià que durant l'etapa romana es fixessin els fonaments dels primers habitatges pagesos que posteriorment, amb el pas dels segles, esdevindrien els primers masos dispersos de la vall Carcerenya i dels regadius del Besòs. El testimoni de la intensa activitat romana que experimentà la nostra vila quedà evidenciat durant la segona meitat del segle XX, moment en què, fruit de l'expansió urbana, les terres que antigament

²⁴ El concepte de «revolució neolítica» nasqué a mitjans del segle XX de la mà de l'historiador i arqueòleg V. Gordon Childe, que durant tota la seva trajectòria acadèmica se centrà en analitzar els efectes que sobre els éssers humans produí la transició entre societats de caçadors recol·lectors i societats d'agricultors ramaders. Per a més informació, vegeu Vere GORDON CHILDE, *Los orígenes de la civilización*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2006.

Excavacions al parc del Motocròs per part del Centre Excursionista Puigcastellar durant els anys setanta. Arxiu privat Ernest Prats.

Equip del CEP —amb Manel i Francesc Beato— en un descans dels treballs arqueològics sota l'atenta mirada de la canalla durant els anys setanta. Arxiu privat Ernest Prats.

habitaren els pobladors iberoromans van ser remogudes per construir-hi blocs de residències.

El Raval, en aquest sentit, no fou una excepció. Així, l'any 1957, Vaello i Vicente, del grup de recerca del Centre Excursionista Puigcastellar, van trobar a la muntanyeta dels terrenys del parc del Motocròs materials romans de diversa índole que ocupaven una extensió longitudinal d'uns 35 metres i una profun-

ditat variable que oscil·lava entre 0,8 i 2,8 metres. Les restes arqueològiques que s'hi van descobrir certificaren l'existència d'una explotació agrícola romana de llarg recorregut en el temps. Entre aquestes troballes hi ha fragments parcials de tègules (elements de teulades i porxades) i dòlums (grans recipients ceràmics emprats per transportar i emmagatzemar aliments).

La troballa més destacable fou les restes parcials d'un forn romà que, per les seves grans dimensions, ens indica l'alt volum de gra que s'hi processava.²⁵

Com és evident, amb el pas dels segles la vall Carcerenya on s'aixecaria la ciutat que avui coneixem s'aniria transformant. Ara bé, els canvis van ser lents. Amb la decadència i posterior caiguda de l'Imperi Romà d'Occident el 476, els centres de domini polític, de producció cultural i de poder econòmic bascularen del món urbà representat per ciutats com Tàrraco, Baetulo o Bàrcino cap a un espai rural cada cop més sòlid on residiren els senyors de l'antiguitat tardana.²⁶ Els vàndals de l'Àfrica, els ostrogots a Itàlia, els visigots des del 418 a Tolosa i més tard a Hispània, fins a la seva conversió al catolicisme el 589, van governar de manera efectiva com a reis heretges. Havien de romandre en tot moment com una casta social d'elm i espasa ben cenyida, mantinguts a una distància prudencial dels seus súbdits cristians. No és estrany, doncs, que el vocable castellà “sayón” sigui un dels pocs llegats directes que els dos segles de dominació visigoda han deixat a la llengua espanyola.²⁷

Igualment, amb el nou període que s'inaugurà amb l'elecció de Toletum com a seu règia per part del *Rex Gothorum* Atanagild el 567, i que s'allargaria fins a l'any 711, s'acceleraria aquest procés de dispersió i ruralització de la societat hispanovisigoda.²⁸ Així, la ubicació de la nostra ciutat, a l'extrem nord-est de la península Ibèrica, propiciaria que entre els segles IV i XI hi marxessin exèrcits que procedien de diferents punts cardinals. Les invasions germàniques primer —als, gots, sueus i vàndals—, la posterior conquesta musulmana i finalment les primeres accions de la reconquesta cristiana afavoriren la construcció de grans masos fortificats a l'entorn rural que basaven el seu funcionament en l'autoabastiment econòmic (fruit de l'explotació agrària) i militar. Durant aquest període les comunicacions entre les antigues fronteres romanes en van sortir malparades. A finals del segle IV, dames senatorials del nord d'Hispània podien viatjar lliurement per tot l'Imperi Oriental fins a arribar a Constantinoble

²⁵ Joan VILASECA SEGALÉS, *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, Barcelona, Metropol, 1984, p. 31.

²⁶ Per al coneixement i l'aprofundiment de totes les interpretacions relacionades amb el món de l'antiguitat tardana, l'autor que aquí referenciem és Peter Brown. Entre les seves moltes obres, sobresurt per la magnífica capacitat de síntesi i per la brillantor intel·lectual Peter BROWN, *El mundo de la Antigüedad tardía. De Marco Aurelio a Mahoma*, Barcelona, Taurus, 2021.

²⁷ *Ibidem*, p. 160.

²⁸ José SOTO CHICA, *Los visigodos. Hijos de un dios furioso*, Madrid, Desperta Ferro Ediciones, 2020, p. 290.

gràcies a la seguretat i a les infraestructures senatorials, però al segle VII un bisbe de Barcelona o d'Astúries amb prou feines sabia el que passava més enllà de la seva província. L'Europa Occidental d'aquell moment fou, doncs, un espai de curts horitzons, d'enfortiment dels vincles locals i de consolidació d'antigues lleialtats.

Serà doncs cap a les acaballes de l'any 1000 quan trobarem els primers topònims escrits que ens permeten identificar l'existència de diversos d'aquests masos a la zona de Santa Coloma. Tot i que cronològicament ens assabentem de la seva existència per documents episcopals del segle X, el més probable és que aquestes construccions, d'herència romana, fossin renovades durant l'etapa visigòtica i continuessin en ús durant l'impuls de la Reconquesta que ja havia iniciat poc abans d'acabar el segle IX el comte Guifré el Pilós. Els gots, que havien resistit la conquesta omeia al territori transpirinenc de la Septimània, i que acabarien col·laborant amb els carolingis per reconquerir la Marca Hispànica, bressol dels comtats catalans, emprendrien diferents línies d'actuació per afavorir un repoblament per part dels refugiats cristians de les zones més devastades pels continus combats.²⁹ El poblament dispers de la regió caracteritzat per masos envoltats per denses masses forestals no impedí la reocupació o la nova fundació de residències fortificades destinades a l'explotació agrària de terres fèrtils del pla de Barcelona, del Vallès i del Maresme.

Així, a Santa Coloma de Gramenet, pels volts de l'any 1000, basant-nos en la documentació religiosa més primitiva, les edificacions més importants que hi havia eren les següents: el mas Baldoví, adherit a l'actual Torre Balldovina, el mas Carcereny, la Torrassa, l'església vella de Santa Coloma i el mas o Torre Guifred. Aquesta última construcció és la que ha de concentrar la nostra atenció de cara a perfilar la història del Raval. Aquesta edificació, que dona nom al turó del Puigfred, fou fundada pel vescomte Guifré, hereu de Guifré el Pilós, que a finals del segle IX emprengué el repoblament de la regió. El mas on s'allotjaren tant ell com els seus hereus fou, gairebé amb plena seguretat, l'edificació en runes que fins fa ben poc ocupava la part alta del parc del Motocròs i que els veïns més antics coneixien amb el nom de Torre Roja.

Però qui habità aquestes terres? De què vivien? Per respondre aquestes preguntes hem d'aturar-nos momentàniament. Fins ben entrat el segle XIII, el senyor de Santa Coloma que tenia terres en propietat, sovint les lliurava als artigaires, els quals desemboscaven les terres. Eliminant massa forestal, podien ampliar i treballar les terres en nom del seu senyor, que a canvi rebia un pagament en espècie en forma de delme o de dret del senyor. Quan arribava

²⁹ José SOTO CHICA, *Los visigodos. Hijos de un dios furioso*, p. 20.

a trenta anys de treball des del lliurament de les terres, el pagès esdevenia el propietari. Aquest sistema, anterior al feudalisme, regí les relacions socials i de propietat de les terres reconquerides pels comtats catalans.

Durant el segle XI la població de la vila, comptabilitzada en 30 llars o focs, oscil·là entre 130 i 150 persones. En aquell moment, en comparació, el nostre veí Sant Adrià tenia 13 focs. Com resulta evident, les principals preocupacions dels colomencs d'aquell temps passaven inevitablement per qüestions relacionades amb la propietat de les terres. El batlle o el veguer s'encarregaven, doncs, de resoldre reclamacions relacionades amb drets de pas, amb mals ocasionats pel bestiar en un hort o amb la pastura per llocs indeguts.

El transvasament de població que es visqué durant l'alta edat mitjana continuà durant el segle XII. Tot i que la rutinària vida agrària pogués semblar inalterable durant aquesta centúria, l'any 1114, com ja va ocórrer el 985, els musulmans encara desembarcaren al delta del Besòs, van destruir masos i incendiar diverses esglésies del pla de Barcelona. Santa Coloma no patí en excés les hostilitats morisques; l'alçament de nous punts fortificats com la Torre Balldovina va dissuadir els atacants.

En línies generals, podem dir que cap a finals del segle XII l'esbós originari de la Santa Coloma que arribaria fins al segle XIX, incloent-hi el Raval, estava definit. Si poguéssim transportar-nos a aquell període observariem com, des de la plaça de la Vila, Santa Coloma era tot allò que comprenia la nostra mirada. Les muntanyes de la serralada de Marina i el Besòs serien les nostres fronteres. A dins, tres quartes parts serien muntanyes solcades per masses forestals de pins, roures i alzines. La resta serien terres de conreu. Amb la mirada podríem contemplar també dos edificis importants situats al lluny de la vila: el mas Vilallonga (que avui en dia coneixem com a Can Peixauet) i la Torre de Guifred.

Des de mitjan segle XI, i especialment des de mitjan segle XII, amb la implantació dels Usatges, que actualitzaren en certa manera la legislació d'herència visigòtica existent fins al moment, la societat catalana certificà el pas cap a un període caracteritzat per la implantació gradual del feudalisme. La necessitat de protecció de la població propicià un enfortiment de l'estament nobiliari en detriment d'una pagesia cada cop més privada de llibertat. Els vilatans de la Santa Coloma del moment no van percebre gaire la retallada de drets que es derivà de la transformació de les relacions jeràrquiques i del tipus de propietat. Certament, el senyor que percebia els delmes dels colomencs era el bisbe de Barcelona, que donava els beneficis generats al convent dels Canonges, i al segle XIII a la seu de la Pia Almoina, que s'ubicà a l'antiga canonja de la plaça de la Catedral.

L'antiga Torre Roja a inicis del segle XX. Museu de Badalona, Arxiu Cuyàs.

Amb la cessió dels delmes a la Pia Almoina, institució benèfica destinada al sosteniment dels pobres, augmentà el poder dels senyors de les torres i dels masos, com els de Guifred i de Vilallonga, perquè ara es convertiren en els beneficiaris de les antigues rendes eclesiàstiques.

Així:

Santa Coloma junt amb Sant Adrià, Tiana i Alella pagaven censos al bisbe, els quals pujaven, segons el capbreu, a 38 lliures, 7 sous i 3 diners. També civada, ordi, blat, capons, oques i oli, segurament per comptes del cens monetari [...] El batlle de Sant Adrià percebia per al bisbe de la Baronia dits censos agraris i tenia homes propis.³⁰

La vida continuà i, si bé al segle XIII la Corona catalanoaragonesa assoliria sota els regnats de Jaume I i Pere II el seu període de màxima expansió territorial, esplendor econòmica i potència militar, la Santa Coloma del moment no en resultà especialment beneficiada. Així, mentre que a la mateixa època la població de la veïna ciutat de Badalona assolí els 131 focs, Santa Coloma es mantingué estancada en els 31. El lent o sovint deturat creixement demogràfic constituí un reflex fidedigne de la gairebé impertorbable vida que es feia a la vila. La rutina pròpia de la vida rural només era alterada per incidents relacionats amb els drets d'explotació dels canals de regadiu que derivaven

³⁰ Joan ROVIRA I COSTA, *La Baronia i el castell episcopal de Sant Adrià de Besòs: aplec de documents inèdits per a la història del poble*, Barcelona, Mensa, 1974, p. 52.

del Besòs, pels límits entre les parcel·les dels masovers o per l'establiment de nous molins fariners que es valien de l'energia hidrodinàmica del mitjà fluvial per processar el gra dels camps de la rodalia. El Molí d'en Ribé n'és un clar exemple. És més, el topònim «Molinet», que avui en dia es segueix emprant per referir-se a tot un espai limítrof entre el Raval i Sant Adrià, té l'origen en l'activitat econòmica que s'inicià durant la baixa edat mitjana.

Malgrat tot, el bucòlic paisatge de la nostra vila distava de ser impertorbable. Com la major part de l'Europa Occidental dels segles XIII, XIV i XV, Santa Coloma experimentà els efectes de les dues grans calamitats del moment: la pesta i la guerra. La primera va recórrer el nostre país de manera intermitent entre els anys 1333, data que constaria a les cròniques del temps com «lo mal any primer», i 1397. És molt possible que la Pesta Negra que arribà al port de Barcelona l'any 1348 exterminés una tercera part de la població catalana i que l'espiral de brots epidèmics que seguí reduís la població del Principat a la meitat.³¹ Malgrat que les visites pastorals que van dur a terme diferents càrrecs a la nostra vila no fessin una referència explícita als mortals efectes de les malalties, podem interpretar amb certesa que l'estancament demogràfic esmentat es degué entre altres motius a la permanent convivència de la població amb diferents epidèmies. A més, durant el transcurs de la Pesta Negra la ciutat de Barcelona experimentà un verdader èxode urbà. Les classes benestants, l'anomenada Biga —l'oligarquia formada per l'alta burgesia financera i els importadors—, abandonaren els palaus metropolitans per buscar refugi a les seves residències rurals. Així, la Torre de Guifré es tornà casal en detriment dels establerts masovers.

La segona de les calamitats, la guerra, es presentà revestida de més complexitat. Com ja era habitual, el pla de Barcelona constituïria durant tota l'edat mitjana un objectiu predilecte i recurrent per a tota una sèrie de cabdills musulmans desitjosos d'enriquir-se mitjançant el saqueig i el terror. Si bé la freqüència i la intensitat dels atacs disminuïren amb el pas de les dècades, especialment des de la finalització de la conquesta catalana de Mallorca l'any 1231, van continuar de manera intermitent durant els segles següents. Tot i que Santa Coloma de Gramenet, en virtut del seu poc atractiu econòmic, no va ser en cap moment l'objectiu principal de les ràtzies mores, els seus veïns hagueren de contribuir econòmicament el 1358, amb la quantitat de 24 sous per masia, en la construcció de la nova muralla de Barcelona, amb la qual cosa adquirien «el dret de refugi» en cas d'atac. Aviat es demostraria que fou una bona inversió: el 1473, el dietari de l'antic Consell barceloní ens narra un nou

³¹ A Catalunya la Pesta Negra del 1348 va ser seguida de nous episodis epidèmics coneguts com la «mortaldat dels infants», del 1362, i la «mortaldat dels mitjans», del 1371. Enric CALPENA i Oriol JUNQUERAS, *Guerres dels catalans*, Barcelona, Pòrtic, 2003, p. 70.

desembarcament morisc a les platges de Badalona que escampà el terror i en què es «barrejaren tota la Sagrera de Badalona, prenent i matant moltes ànimes, així d'homes com de dones».³²

En paral·lel, si bé les hostilitats entre cristians i musulmans han acaparat la major part de l'atenció historiogràfica, l'acció bèl·lica més espectacular que es visqué a Santa Coloma durant l'edat mitjana enfrontà catalans contra catalans. A mitjans del segle XVI, en un moment d'accentuats greuges econòmics i demogràfics, la ter-

cera part de la pagesia catalana era formada per remences,³³ camperols sotmesos a un dur règim servil que justificava tota una sèrie de pràctiques perjudicials per a la seva integritat física, moral i econòmica: els mals usos.³⁴ El pitjor de tots aquests era la remença, un principi jurídic que impedia al camperol abandonar les terres del seu senyor, cosa que el convertia de facto en propietat del seu amo, com un cap de bestiar. L'augment de la pressió senyorial sobre els camperols³⁵ i l'afermament de la remença durant les dècades finals del segle XIV al territori de la Catalunya Vella produïren un increment de la tensió entre les classes econòmiques oposades.

El conflicte d'interessos entre pagesos i senyors rebé un tractament polític, i no social, per part de la monarquia. És per això que els diferents intents d'aproximació a les reivindicacions dels remences fets pels reis catalans no van comportar la millora de les seves condicions. L'espiral de tensió desencadenà

Embarcació islàmica en una de les il·lustracions del *Maqamat al-Hariri*. Biblioteca Nacional de França, ms. 6094, f. 68r.

³² Manual de novells ardits, vol II, 17.

³³ Aproximadament, uns 100.000 remences d'un còmput total de 300.000 camperols al principat de Catalunya.

³⁴ A més de la remença, existien molts altres mals usos. Aquí n'exposem dos: la intestia, que era el dret del senyor a apropiar-se la tercera part de tots els béns d'un pagès de remença que morís sense fer testament, i la cugucia, que era el dret del senyor a la meitat dels béns de la muller d'un pagès de remença si aquesta era considerada adúltera.

³⁵ Les males pràctiques comeses pels senyors es fonamentaven en el *ius maltractandi*, el dret a castigar al remença amb confiscacions de béns, privació de llibertats, càstigs físics, execucions i un llarg etcètera.

un esclat de violència generalitzat. Des del 1462, la guerra civil entre Joan II i la Generalitat de Catalunya se sobreposà al conflicte social que s'inicià amb l'alçament remença de Santa Pau aquell any. La confusió de l'alineament dels diferents sectors socials en el conflicte dinàstic portà la lluita a uns extrems de crueltat mai vistos.³⁶

Així, «els grans conflictes presents a la Catalunya del segle XV convergien tot incentivant-se mútuament i adquirint un caràcter explosiu».³⁷ La llarguíssima guerra que seguí difuminà, doncs, els interessos econòmics propis dels diferents sectors socials que s'alinearen amb un bàndol o l'altre.

La ràpida internacionalització del conflicte, amb la participació del regnat de França i de Castella, incrementà encara més la complexitat de l'assumpte.³⁸ Quina era la situació de Santa Coloma en tot aquest afer? Doncs el 26 de novembre de 1471, la nostra vila fou escenari de la batalla que decidiria el final de la guerra. Després de garantir-se el suport de les ciutats i viles que encara es mantenien fidels a la Generalitat, a canvi de respectar antigues Constitucions i privilegis, el futur monarca emprengué la campanya decisiva per poder assetjar Barcelona. Sotmetent els pobles del Maresme i del Vallès, l'exèrcit arribà al pla de Barcelona a finals de novembre enfrontant-se a les minses forces enviades per la Generalitat.

Dimarts, 26 de novembre. Lo dit jorn hisqué de la present ciutat Jacobo Galio, capità general de la gent d'armes, e D. Dionís, capità de molts genets ab molta gent a peu, los quals eren en nombre lll mil homens a peu, e los cavals en nombre de CL per anar a socórrer XXX cavallers que lo mestre fill del Rei D. Johan tenia assetjats a una Torre prop de Sta. Coloma de Gramenet. E com foren allí per mala destressa de Jacobo Galio e D. Dionís e morta molta gent de peu, e presos passats ll mil homes de que fou un gran damnatge a la present ciutat.³⁹

Després de la derrota soferta pels angevins a Santa Coloma, el setge que imposaren les tropes reialistes restà fermament establert. La guerra no duraria gaire més. El 16 d'octubre de 1472 es signaven les Capitulacions de Pedralbes, document de pau que fou signat entre les autoritats urbanes i Joan II, i on s'explicitava la inexistència de vencedors i vençuts. Les Constitucions de Catalunya foren declarades intactes i el rei les jurà de bell nou el 23 d'octubre a Barcelona.

³⁶ J.A. GARCÍA DE CORTÁZAR, *Historia de España Alfaguara II. La época medieval*, Madrid, Alianza Editorial, 1976, p. 438.

³⁷ Enric CALPENA i Oriol JUNQUERAS, *Guerres dels catalans*, p. 76.

³⁸ Donada la complexitat de l'episodi i la necessitat de síntesi de l'autor, instem el lector que vulgui aprofundir en aquest període històric a consultar la millor obra sobre la qüestió: Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars (segle XIV)*, Barcelona, Editorial Vicens Vives, 1988, p. 147-191.

³⁹ Manual de novells ardit. Crònica Bruniquer, vol. II, p. 503.

Si bé les institucions catalanes no sortiren gaire malparades de l'enfrontament civil, la resta del país, en especial la Catalunya Vella, no patí la mateixa sort. La devastació demogràfica, social i econòmica a la qual hagué d'enfrontar-se la població que sobrevisqué a la successió de guerres i epidèmies i a l'enfortiment del poder senyorial, provocà una profunda pertorbació de la vida de les ciutats, viles i masos catalans. L'epítom de la nova situació foren els anomenats «masos rònecs». En què es diferenciaven de la resta? Doncs aquests es caracteritzaven per haver estat abandonats pels seus residents, ja fos per la mort o bé per l'emigració urbana en cerca de noves oportunitats laborals. Aquests masos, que romanien sense treballar, podien ser potencialment ocupats pels pagesos supervivents que desitgessin engrandir les seves terres; comptant, així sí, amb el beneplàcit del senyor en qüestió. Atenent a les característiques de poblament de la nostra vila, que durant els segles XV, XVI, XVII i XVIII fou dispers, no tenim constància històrica que s'experimentés gaire aquest fenomen. Els recelosos colomencs del moment no devien estar disposats a abandonar casa seva a la lleugera.

Amb aquest panorama, la paupèrrima situació econòmica i social en què es trobà la Catalunya Vella provocà que des de la segona meitat del segle XVI i en endavant el repoblament fos extremadament lent. La davallada demogràfica fou notable. Durant aquesta centúria, els habitants de Santa Coloma no sobrepassarien els 200. Així, si bé en termes històrics ens ubiquem ja a l'edat moderna, el Principat seguiria patint, de manera recurrent, els efectes de mortíferes pandèmies. A tall d'exemple, el 7 de novembre de 1589 les autoritats del Consolat del Mar es traslladarien als masos de Santa Coloma fugint d'un brot de pesta que s'escampava sense control pels carrers de Barcelona i que ja havia provocat la mort d'onze mil persones. El cronista Bruniquer ens aporta llum sobre aquesta qüestió:

no restà a la Ciutat cap autoritat real, el virrei, el governador, el real Consell, el veguer, tots havien fugit [...] el Consolat de Mar s'havia traslladat a Santa Coloma de Gramenet i, havent sol·licitat els Cònsols que fos prorrogat el permís concedit, els van contestar els nous consellers que, havent-se reunit el dia de Santa Lúcia el Consell de Cent, aquest restà sorprès de que se'ls hagués donat llicència.⁴⁰

Ara bé, per als interessos de la producció historiogràfica local, el fet més destacable ocorregut durant aquest segle fou la posada en funcionament, l'any 1570, de l'arxiu parroquial de la vila. S'hi trobaven les partides de naixement, matrimoni i defunció dels colomencs d'aleshores. Tot i que aquest arxiu fou destruït degut a un incendi durant l'esclat revolucionari de juliol del 1936, gràcies a les còpies i a les transcripcions particulars que se n'han conservat

⁴⁰ *Barcelona, divulgación histórica*, tom 4, Barcelona, Aymá, núm. 41, p. 192.

podem perfilar la situació dels dos masos que es trobaven a l'espai on actualment hi ha el Raval.

Fixem-nos primerament en l'evolució de «Can Paxauet» o, en la transcripció actual, Can Peixauet. Com hem comentat, el mas no sempre dugué aquest nom. Com és lògic, el nom sempre feia referència al cognom del propietari. Així, primitivament s'anomenà mas Vilallonga, nom que canvià l'any 1495, quan començà a anomenar-se mas Castellar en virtut del seu nou propietari, Gabriel Castellar. Seixanta anys més tard, pels volts de l'any 1561, la masia tornà a ser venuda, després de la desaparició dels integrants de la família, a un tal Francesc Bertrán, que s'incorporaria l'any 1618, quan s'inicià la guerra dels Trenta Anys, al terç que es formà a la ciutat de Barcelona.

Anys més tard, el 1685, el successor Pere Bertrán, que havia fet figurar la propietat, amb l'edificació derruïda, com a garantia censal, la vengué a Bonaventura de Tristany. Aquest morí el 1715 deixant dues filles, Tomasina i Gràcia, les quals vengueren la propietat, que tenia l'edifici principal en ruïnes, el 1726.⁴¹

Com és natural, la història de Can Peixauet pot seguir teixint-se fins al present, però ara ens hem d'aturar per posar l'atenció a l'altre mas del Raval: la Torre Roja.

A diferència del que passa amb el mas Castellar, en el cas de la Torre Roja no disposem de la quantitat de referències documentals requerides per a la confecció d'una narració històrica sòlida. Tot i que hem destacat l'origen medieval del mas, no en sabem gran cosa més fins a arribar a l'edat contemporània. Malgrat això, el que sí que sabem és que cap a finals del segle XVII un Bonaventura de Tristany, pertanyent al llinatge familiar posseïdor de la Torre Roja, decidí adquirir el mas Castellar (la veïna Can Peixauet) a Pere Bertrán.

Atenent a la gran extensió que es reuní sota una única propietat, podem fer-nos una idea del grau de riquesa de la família.

De la comparació de les trajectòries històriques dels masos podem extreure'n tres conclusions que ens permeten comprendre com la història del Raval estava estretament entreteixida amb la realitat política, social i econòmica de l'edat moderna.

Així, en primer lloc, observem com la davallada demogràfica que s'experimentà durant els segles XVI, XVII i XVIII a nivell europeu, també afecta els nostres masos. El fet que la propietat de Can Peixauet passés per tres famílies en poc més de 150 anys no és cap casualitat. Els escriptors polítics de l'època —González de Cellorigo al seu Memorial (1600) i Sancho de Moncada a la

⁴¹ Joan VILASECA I SAGALÉS, *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, p. 216.

seva Restauración política de España (1619)— van insistir en el greu perjudici que la despoblació agrària significava per a la corona. Els camps que restaven sense conrear, mentre la població emigrava cap als nuclis urbans o a les portes dels convents, sovint engreixaven les tropes de pidolaires i bandolers. Per exemplificar la greu situació de la seguretat al pla del Barcelonès, només hem de fixar-nos en la veïna Sant Andreu. L'any 1614, «Horta i St. Andreu caigueren en mans dels bandolers, els quals saquejaren els capitostos d'Horta, a la Riera i de St. Andreu, i emportant-se'n alguns veïns».⁴²

En paral·lel, durant el mateix període temporal, destaca la greu situació que presentava l'edifici de Can Peixauet, fet que ens indica la improductivitat de les seves terres. Durant aquests segles s'incrementaren les classes parasitàries, entre les quals destaca al nostre terme el clergat regular. No és cap casualitat que el convent de Sant Jeroni de la Murtra experimentés durant el segle XVII el seu moment de més èxit. Per presentar la complexa realitat social del moment, citem en aquest punt les reflexions que va fer el franciscà Martínez de la Mata en referència a situació demogràfica del segle XVII:

*Quando ven los menores desamparar a los mayores la carga del matrimonio y que los padres, amigos, vecinos y parientes les dicen que miren lo que hacen antes que se casen, mostrándoles los ejemplos vivos de la grave necesidad que padecen los que están casados por no tener en qué trabajar, desisten de casarse y se quedan celibatos o se hacen frailes o vagabundos y las doncellas perecen por los rincones de hambre y otras se pierden a millares, con grave ofensa de la ley de Dios.*⁴³

A banda d'això, durant els compassos finals del segle XVI i durant les dues dècades inicials del segle següent, es visqué una relativa expansió agrària als masos de la nostra vila. Encara que el mecanisme més simple i efectiu per engrandir les terres conreables fos l'artigatge, durant l'edat moderna a la nostra vila i a moltes altres s'expandí el conreu del cànem, una planta silvestre endèmica d'ecosistemes semiaquàtics com el dels aiguamolls de les ribes del Besòs, que constituïa la principal matèria primera per elaborar les cordes de les naus que connectaven les costes de la monarquia hispànica amb els virregnats del Nou Món. El fet que els propietaris de la Torre Roja decidissin adquirir les terres de Can Peixauet, amb l'edifici principal en ruïnes, ens permet comprendre la importància d'aquest nou conreu.

De la mateixa manera, disposem, fora del Raval, d'una troballa arqueològica gràcies a la qual podem certificar aquesta expansió agrícola: el molí d'en

⁴² Joan CLAPÉS I CORBERA, *Fulls històrics de Sant Andreu de Palomar*, volum II, Barcelona, Grup d'Andreuencs, 1984, p. 24.

⁴³ Jean-Paul LE FLEM *et al.*, *Historia de España V. La frustación de un Imperio (1476-1714)*, Barcelona, Labor, 1987, p. 228.

Antiga fotografia, possiblement d'inicis del segle XX, de la masia de Can Peixauet, la Torre Balldovina i, al fons, el nucli urbà de Santa Coloma de Gramenet.

Ribé. Com hem anotat, aquesta construcció d'origen baixmedieval era propietat dels senyors de la Torre Balldovina i durant segles es dedicà a moldre el gra dels masos propers. Tanmateix, degut a l'increment de la productivitat agrària, l'edifici s'amplia a finals del segle XVI o començament del segle XVII, i arriba a tenir sis moles hidràuliques que aprofitaven un curs d'aigua proper per aconseguir la tan preuada farina. L'alta inversió que suposava l'ampliació de l'equipament del molí ens indica l'alt volum de gra que s'arribaria a processar.

Tot i que hem analitzat diferents característiques sobre el poblament i la disposició municipal de la Santa Coloma del Segle d'Or, fer-se una imatge sobre el paisatge del moment pot resultar difícil per al lector. Per sort, disposem del testimoni escrit de l'humanista, geògraf, metge i cartògraf teutó Hieronymus Münzer, que va fer una sèrie de viatges per tot Europa durant el segle XVI. Quan el seu seguici sortí de Barcelona pel portal de Sant Antoni, travessant el Llobregat en direcció a Tarragona, s'aturaren davant la bellesa que els rodejava:

*No se ve otra cosa que huertos, campos y numerosísimos parajes plantados de granados, limoneros, nísperos, naranjos, palmeras, alcachofas, pinos, viñas y melocotoneros...*⁴⁴

Si bé les paraules que escrigué el tudesc descriuen el paisatge del pla de Barcelona que discorria en paral·lel a les ribes del Llobregat, no resulta pas escabellat afirmar que les explotacions agrícoles que creixien durant el curs del Besòs no devien presentar grans diferències. La principal era, des de feia

⁴⁴ Jean-Paul LE FLEM et al., *Historia de España V. La frustración de un Imperio (1476-1714)*, p. 28.

segles, la infraestructura del Rec Comtal, que discorria per la riba esquerra del Besòs des de Montcada i Reixac fins al centre de Barcelona.

Malgrat tot, la bucòlica tranquil·litat que es desprèn de la descripció anterior només és vàlida per descriure la situació del pla de Barcelona durant una breu franja temporal. Per forassenyat que pugui semblar, la defenestració dels governadors imperials Jaroslav Martinitz i Wilhelm Slavata al castell de Hradcany, a Praga, el 23 de maig de 1618 tindria efectes immediats sobre la vida de tots els catalans i, per descomptat, dels colomencs del moment.

Per les seves característiques polítiques i socials, les guerres que es lliuraren durant el segle XVII en terres catalanes s'han d'entendre com una matrioixca, en què cada conflicte formava part d'un altre que el superava en escala i en abast territorial. Prosseguint en l'ús d'aquesta metàfora, observem com la guerra dels Segadors formava part de la superior guerra franco-espanyola que es lliurava també a Flandes, i que era simultàniament un teatre d'operacions secundari de la guerra dels Trenta Anys, un conflicte que per les seves característiques i pel seu abast global bé podria ser considerat una Primera Guerra Mundial.⁴⁵

En un moment en què la monarquia hispànica sostenia una sèrie de fronts bèl·lics a les fronteres del Milanesat, del Palatinat i de Flandes, el «valido» de Felip IV, el comte-duc d'Olivares, buscà la implantació a tots els territoris reials del seu projecte polític nacional: la Unión de Armas. En síntesi, aquesta idea pretenia que Felip IV tingués

*por el negocio más importante de su monarquía el hacerse rey de España [...] que no se contente su Majestad con ser rey de Portugal, de Aragón, de Valencia y conde Barcelona, sino que trabaje y piense [...] por reducir estos reinos de que se compone España al estilo y leyes de Castilla.*⁴⁶

Els dos intents del «valido» d'implantar el seu pla a les Corts de Catalunya de 1626 i 1632 no fructificaren. La situació d'estancament entre les dues parts, monarquia i Corts catalanes, no durà gaire. El 1636 es produeix l'esperada declaració de guerra de França. Catalunya, territori que havia experimentat un fracàs del model virregnal durant les dècades anteriors i on el bandolerisme —degut al pas pels seus camins de la plata americana que s'embarcava als ports mediterranis en direcció a Itàlia— era constant, es convertiria en un nou teatre d'operacions en la confrontació mantinguda entre Habsburgs i Borbons.

⁴⁵ Per conèixer la polièdrica realitat en què s'encaixà la guerra dels Trenta Anys, recomanem la millor obra fins al moment, que permetrà al lector descobrir i aprofundir en aquest episodi històric de gran rellevància: Peter H. WILSON, *La Guerra de los Treinta Años. Una tragedia europea (I) 1618-1630*, Madrid, Desperta Ferro Ediciones, 2018, p. 1-52.

⁴⁶ Carta que forma part d'un memorial aleshores secret redactat pel comte-duc d'Olivares per a Felip IV, redactat el 1625. Citat a Jean-Paul LE FLEM *et al.*, *Historia de España V. La frustración de un Imperio (1476-1714)*, p. 231.

La nova situació oferia noves possibilitats per al triomf del pla d'Olivares: «*Trabándose guerra por Cataluña [...] se conseguirán las esperanzas de que los catalanes, siendo provocados o atacados de franceses, hayan de acudir gallardamente a su oposición*». ⁴⁷ El pronòstic del «*valido*» de Felip IV errà novament. La situació fronterera del Principat comportà que s'hi traslladés un important exèrcit, compost per castellans, italians, valons, alemanys i fins i tot irlandesos. Aquestes tropes es comportaven sense miraments a les poblacions i masos on s'allotjaven. Els robatoris, els furtis, les violacions, els abusos i les execucions es multiplicaven sense que el virrei imposés cap càstig.

L'espiral de crispació social que es vivia al Principat amb motiu de l'allotjament de les tropes s'accelerà encara més quan la guerra arribà finalment a les fronteres catalanes. El 1639 els francesos ataquen i prenen la fortalesa de Salses, al Rosselló. La ciutat fou recuperada després d'un llarg i penós setge en què es produïren més de 9.000 baixes entre les files catalanes. La desastrosa situació al front dels Pirineus es reproduïa també a la rereguarda, on els actes de violència dels soldats mobilitzats per la corona contra la població civil que els allotjava es multiplicaven. El virrei, de cognom Santa Coloma, seguint les ordres d'Olivares, ordenà castigar aquells municipis que segons ell havien comès insolències i perjudicis contra les tropes de la corona; alguns van ser incendiats, i d'altres saquejats. ⁴⁸

Amb tot això, el tret de sortida de la insurrecció catalana fou l'assassinat de l'agutzil Monrodó a Santa Coloma de Farners, ocorregut el 30 d'abril de 1640, que havia sigut enviat al municipi en un intent en va per part del virrei de redreçar la greu situació entre els veïns i les tropes. La difusió de la notícia va fer que el contingent militar que s'allotjava a la vila la saquegés i la incendiés. La conseqüència directa fou la insurrecció general de tota la regió de Girona i la posterior expulsió per part de la pagesia (entre el 20 i el 22 de maig) de les tropes reials del Vallès, conduïdes fins a les portes de Barcelona. Dues setmanes més tard, el 7 de juny de 1640, el dia de Corpus esclatà a la ciutat comtal la revolta dels segadors. ⁴⁹

⁴⁷ Enric CALPENA i Oriol JUNQUERAS, *Guerres dels catalans*, p. 97.

⁴⁸ Per il·lustrar els greuges que patí la pagesia catalana a conseqüència de l'allotjament dels terços hispànics només cal recordar les estrofes de l'himne nacional de Catalunya, *Els segadors*. Ara bé, tot i ser molt més desconegut, citem aquí uns versos provinents de la lletra de la versió original de l'himne, més llarga i explícita, que fou documentada per Manuel Milà i Fontanals: «Al davant dels seus parents, deshonraven les donzelles, i mataven els seus pares si de mal donaven queixa [...] Ja en daren part al virrei del mal que aquells soldats feien. "Llicència els he donat jo, molta més se'n poden prendre!"».

⁴⁹ Tot i que a les pàgines del present capítol hem fet una petita aproximació als principals esdeveniments i vectors interpretatius de la guerra dels Segadors, la realitat històrica del conflicte desborda l'objectiu de la present obra. És per això que referenciem dos llibres que permetran al lector interessat eixamplar els seus coneixements. Així, amb una voluntat sintètica, destaquem Miquel SOLÉ, *Quan convé seguem cadenes. La guerra dels Segadors (1640-1652)*, Barcelona, Barcanova, 1992; i, per a més complexitat, Xavier TORRES, *La Guerra dels Segadors*, Lleida, Pagès Editors, 2006.

Corpus de Sang, d'Antoni Estruch i Bros (1907). La pintura representa els segadors prenent la imatge del Sant Crist com a bandera de la sublevació dels catalans.

Però qui eren aquests segadors? Atenent a les principals fonts historiogràfiques que han analitzat l'episodi d'insurrecció de caràcter popular contra el poder virregnal, observem com bona part dels protagonistes d'aquells dies transcendents foren segadors, en la seva majoria jornalers, que havien arribat al pla de Barcelona aquells dies per ser contractats per a la sega als masos que envoltaven la ciutat. Així, tot i no tenir-ne una evidència documental, no resulta agosarat pensar que més d'un dels segadors que havien arribat per treballar als camps colomencs, i per extensió als del Raval, devien participar en el Corpus de Sang.

La resposta d'Olivares a la insurrecció de les ciutats i les institucions catalanes no tardà a arribar. Entre finals d'estiu i inicis de la tardor del mateix any, un gran exèrcit comandat pel marquès de Los Vélez entrà al principat per Tortosa al mateix temps que les tropes que es mantenien a la frontera francesa saquejaven les comarques del nord i avançaven cap a Barcelona. La superioritat numèrica, material i organitzativa de l'exèrcit hispà va eliminar la resistència en el seu camí cap a Barcelona, ciutat que rebé l'atac de les tropes del marquès de Los Vélez a l'alba del 26 de gener de 1641.

En el seu intent de confluïr al pla que rodejava la ciutat, les tropes havien de passar per Santa Coloma. Allà, pels volts de la Pallaresa, també el gener de 1641, tingué lloc «una emboscada de la gent de la terra contra l'exèrcit reial, al qual foren fetes moltes víctimes, fet que per represàlia motivà l'afusellament

d'alguns veïns de Santa Coloma i de Sant Andreu». ⁵⁰ El fracassat intent de prendre Barcelona a l'assalt, sense establir-hi un setge estàndard, causà la retirada de les tropes reials en direcció al Llobregat. Catalunya es convertí així en un nou teatre d'operacions dintre de la guerra europea que es lliurà de manera intermitent durant el segle XVII.

Condicionades per l'extrema gravetat de la situació, les institucions catalanes, amb el conseller en cap Pau Claris, acordaren reconèixer Lluís XIII de França com a comte de Barcelona, en un intent de defensar les seves Constitucions. L'entrada de les tropes franceses al Principat, que foren comandades des de Sant Jeroni de la Murtra entre 1648 i 1651 pel representant de Lluís XIV, Pierre de Marca, no solucionaren els greus perjudicis econòmics i socials que patia el territori. Durant els 12 anys que els francesos ocuparen el nostre territori, es comportaren amb la població civil de la mateixa manera que s'havien comportat any enrere les tropes hispàniques.

Entre els anys 1647 i 1648, atesa la inutilitat de les queixes de la Diputació i del Consell de Cent, començà un nou aixecament armat dels catalans contra els francesos. Així, al nostre Principat s'enfrontaren de manera simultània catalans, francesos i espanyols, amb un grau de violència fins aleshores desconegut que malauradament es repetiria en dècades posteriors.

Ara bé, a la descomposició de l'ordre social i la paupèrrima situació econòmica derivada de la improductivitat agrària ocasionada per la guerra s'hi afegí des de l'any 1649 la proliferació de la pesta per tot el Principat. Santa Coloma, durant aquells anys, visqué un episodi si més no curiós:

una de les reunions conjuntes de les autoritats dispersades, fos pel motiu de la calor, fos que no els agradés de trobar-se en un lloc tancat, per por del contagi, fou tinguda a camp ras, en una heretat de Francesc Calbó, de Santa Coloma de Gramenet. Hi havia el governador francès de Catalunya, els consellers de Barcelona, Pierre de la Marca, el degà Pau de Rosso i els doctors del Consell Reial, i estigueren fent rotllana, asseguts en unes garberes de blat a l'ombra d'un gran roure. ⁵¹

Aquest roure al qual es fa referència era l'antic roure de Can Zam. El trastorn que ocasionaven a la terra els infructuosos combats i les nombroses accions de pillatge ocasionades per les tropes reials i franceses contra la població civil, acabaren de convèncer els representants de les autoritats catalanes de l'absurditat que comportava prosseguir amb el conflicte. L'octubre de 1652, després de quinze mesos d'un setge planificat per part de les tropes reials

⁵⁰ Joan CLAPÉS I CORBERA, *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, p. 10.

⁵¹ José SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, Barcelona, Llibreria J. Sala Badal, 1956, p. 347.

comandades per Joan d'Àustria, la ciutat de Barcelona es rendia a Felip IV. Aquest atorgà un perdó general per tots els esdeveniments ocorreguts des del 1640, prometent al mateix temps respectar les lleis i privilegis del Principat.

La pau amb França, ratificada al Tractat dels Pirineus, no arribà fins al 1659. Entre les humiliants disposicions on figurà la cessió a França del Rosselló i gran part de la Cerdanya, s'inclogué una clàusula que condicionaria el futur del país: l'enllaç de Lluís XIV, el rei Sol, amb Maria Teresa, filla de Felip IV. Com veurem, els fills del matrimoni esdevindran els protagonistes del futur.

La mort sense descendència del monarca espanyol Carles II de la casa d'Àustria el 1700 i l'anterior nomenament per part d'aquest de Felip de Borbó, duc d'Anjou, com a successor seu a la corona d'Espanya, inauguraren un nou cicle polític al continent europeu en el qual Catalunya, Barcelona i per extensió Santa Coloma de Gramenet experimentarien les conseqüències directes d'un conflicte d'abast mundial com el que fou la Guerra de Successió Espanyola.

Si bé el 1701 Felip de Borbó, net de Lluís XIV, fou coronat a Madrid, reconegut pels estats de la Corona d'Aragó i proclamat comte de Barcelona, la situació canvià radicalment amb la signatura del Tractat de la Haia al mateix any. Aquest acord certificava la formació d'una gran aliança de les potències partidàries del manteniment de la corona d'Espanya per part dels Àustries. La declaració de guerra d'Anglaterra, Portugal, Àustria, Prússia, Hannover i Savoia contra els Borbons espanyols i francesos inicià un conflicte que pretengué proclamar com a nou rei d'Espanya per la via de les armes l'arxiduc Carles.⁵²

Tot i que Cardona fou l'última fortalesa austriacista que caigué, la derrota dels catalans va tenir lloc l'11 de setembre de 1714, quan, després de més d'un any de setge, Barcelona caigué davant l'assalt borbònic que comandà el duc de Berwick. Durant el setge i el subseqüent bloqueig naval, les forces catalanes sumaren unes 6.850 baixes militars: les víctimes civils no han deixat rastre. Els borbònics, per la seva part, en van tenir 14.200.

Atès que l'atenció historiogràfica s'ha centrat, de manera preferencial, per una banda en les grans batalles —Gibraltar 1704, Brihuega 1710, Almansa 1710— i per l'altra en els tres setges que patí la ciutat de Barcelona —1705, 1706 i 1713-1714—, des de la present investigació considerem pertinent mostrar, partint de l'òptica de la nostra vila, els devastadors efectes que el conflicte tingué

⁵² Per a un aprofundiment bibliogràfic sobre diferents aspectes relacionats amb la Guerra de Successió Espanyola, referenciem en aquest punt una sèrie d'obres que poden presentar un gran interès per al lector. Des d'una òptica militar, sobresurt Francesc Xavier HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya. Vol. III. La defensa de la terra*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2018. Amb una voluntat molt més didàctica, Joaquim ALBAREDA i Joan ESCULIES, *La Guerra de 1714. La clau catalana d'un conflicte mundial*, Barcelona, Pòrtic, 2013. Finalment, destaquem pel seu caràcter global i la seva rigorositat acadèmica Antoni ESPINO LÓPEZ, *Pàtria i llibertat. La guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714*, Catarroja, Afers, 2013.

sobre les petites localitats del Principat.

Per ordre temporal, ja el maig de 1704 el port de Barcelona fou bloquejat per la flota aliada dirigida per l'almirall anglès Rooke, que transportava el príncep de Darmstadt, que havia sigut virrei de Catalunya entre els anys 1698 i 1703. En un intent de forçar el canvi de lleialtat de les institucions barcelonines, els aliats desembarcaren al delta del Besòs un cos de tropa de tres mil homes que avançaren per Badalona, Sant Martí, Sant Andreu i Santa Coloma.⁵³

L'efecte desitjat no s'aconseguí; Barcelona i Catalunya es mantingueren fidels a Felip V. Aquest *statu quo* no es prolongà gaire. La persecució de l'austriacisme català per part de l'autoritat virregnal borbònica precipità la signatura del Tractat de Gènova (1705) entre el regne d'Anglaterra i Catalunya amb l'objectiu de derrocar Felip V i instaurar al tron espanyol Carles d'Àustria, garantint així la vigència de les Constitucions catalanes.

Com hem esmentat, la ciutat de Barcelona patí durant aquesta guerra tres setges diferents. Si bé els que van sortir més malparats de les accions bèl·liques que pretenien prendre la ciutat van ser els habitants de la ciutat comtal, és natural que els pobles, petits o grans, del pla de la rodalia de la ciutat en patissin també el perjudici. La pobra gent que visqué a la Santa Coloma d'aquells anys experimentà una indefensió i una por mai coneguda fins aleshores. En una època en què els mitjans logístics dels exèrcits no aconseguien cobrir les necessitats materials de les tropes, aquestes vivien del terreny. Tot i que no en tenim evidències documentals directes, és totalment impensable que els vilatans colomencs del moment no fossin objecte de la violència que es desencadenà per tot el Principat, atès que, tot i ser un conflicte que enfrontà exèrcits regulars, la guerra de Successió fou al mateix temps un conflicte civil en el qual s'enfrontaren catalans filipistes contra catalans austriacistes, en

Plànol de Barcelona durant el setge de 1697 per part de l'exèrcit francès. Es distingeixen les bateries i la trajectòria dels seus projectils, que impacten sobre la muralla i els baluards que protegeixen la ciutat. AHCB3-230/5D76 Ramon Soley Cetó.

⁵³ Joaquim ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010, p. 141-143.

disputes de resultat mortal, sovint dintre dels límits del mateix municipi. L'any 1713, després de la signatura dels tractats multilaterals d'Utrecht-Rastatt, el gruix de les tropes austriacistes que encara combatien a Catalunya se'n van retirar i van deixar els catalans sols davant el poder militar de les dues corones borbòniques, la francesa i l'espanyola. Després d'un llarg setge, l'11 de setembre de 1714 Barcelona capitulà. La ciutat fou vençuda per l'abandonament internacional, la fam, la pesta i l'esgotament bèl·lic.

Amb la instauració del decret de Nova Planta, Catalunya va veure eliminades les seves Constitucions, com ja havia ocorregut amb les de València i Aragó el 1707. La repressió política que es desencadenà fou brutal, i té com a màxim símbol la construcció de la fortalesa de la Ciutadella. Així, les llibertats polítiques que els catalans havien mantingut des de l'edat mitjana foren eliminades en benefici de la instauració d'un absolutisme centralista com el que ja imperava des de feia dècades a l'altre costat dels Pirineus.

Però, al marge del greu perjudici que per a Catalunya significà el definitiu assentament de Felip V al tron d'Espanya, per als nostres interessos revesteix de la màxima importància l'ampli ventall de penalitats que hauria d'afrontar a partir d'aquell moment la pagesia del país. El pagès Joan Fàbrega, de la petita vila de Cererols, a la Catalunya central, expressava un lament que podria ser perfectament compartit pels colomencs d'aleshores: «En aver lo rey Felip rendit Barcelona junt ab tot Catalunya, a las horas comensaven los més gran treball que may Catalunya agués pasats dels moros ansà».⁵⁴ «Lo que veïtx la gent molt desolada i trista [...]. Los estragos de la província los veïtx tant considerables com mai. Las cases llenas de soldados. Lo rigor de las armas es tal que lo primer ome que tròban ab una arma, loego ne fan justícia», dirà Francesc Gelat.⁵⁵

El següent fragment de les memòries de Sebastià Casanoves no deixà pas dubte sobre el nou panorama sociopolític en què haurien de transcórrer les vides dels seus descendents:

Axís advertesch a tots mos decedents que, en cas en ningun temps hi agés algunes guerras, que en ninguna de las maneras no se afacióian ab un rey ni ab altra, sinó que fàcian com las matas que són per los rius, que quant ve molta aygua se aclatan y lo dexan pasar, y després se tornan alsar quan la aygua és pasada, y axís obeir-los tots qualsevol que vinga.⁵⁶

⁵⁴ Joan FÀBREGA DE CEREROLS i Albert FÀBREGA ENFEDAQUE, *Llibre de coses que han succeït a Catalunya, dignes de ser notades i en altres parts del món. Crònica d'un pagès català dels segles XVII i XVIII*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1999, p. 57.

⁵⁵ Andreu SIMÓN i TARRÉS (ed.), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, 1993, p. 94.

⁵⁶ Citat a Xavier TORRES i SANS, «Reis, pagesos i llibertats: la fi de les Constitucions catalanes segons els memorialistes de Pagès», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al catalanisme*, Vic, Eumo, 2001, p. 213.

Setge a la ciutat de Barcelona. Gravat de Jacint Rigau on es pot observar l'atac final a la ciutat corresponent al dia onze de setembre de 1714. AHCB 4-204/C04 Col·lecció de Gravats de l'AHCB

Així mateix, si bé no podem rastrejar la destrucció material que causaren sobre la nostra vila els combats lliurats durant la guerra de Successió, el principal indicador que ens permet aproximar-nos als canvis que experimentà és el demogràfic. Disposem de dos censos. El 1718, pocs anys després de la finalització del conflicte, Santa Coloma tenia censats 144 habitants que s'allotjaven en 32 cases. Al mateix any, a manera de comparació, Sant Andreu en tenia 427, Badalona 739 i Barcelona 34.005. Observem, doncs, com les successives epidèmies i els efectes dels diversos conflictes provocaren un prolongat estancament demogràfic. Aquesta situació canvià radicalment a les acaballes del segle. El 1786 el creixement poblacional possibilità que els habitants de Santa Coloma arribessin a 731, els de Sant Andreu a 2.981 i els de Badalona a 4.235. Barcelona, al mateix torn, sobrepassà la barrera dels 100.000 habitants i arribà als 111.410. Tractant les xifres del conjunt del Principat, si considerem vàlida l'estimació de 407.000, resulta obligatori admetre que l'augment de població entre 1717 i 1787 fou del 121%, de 407.000 a 900.000 habitants, amb una taxa de creixement de l'1,2% anual.

Tornant al nostre municipi, l'augment del nombre d'habitants provocà al seu torn una expansió urbanística destinada a incrementar el nombre d'edificacions residencials que permetessin donar allotjament als nous habitants. Convé insistir aquí que durant la pràctica totalitat del segle XVIII l'estructura de poblament predominant seguí presentant característiques pròpies d'un urbanisme dispers que s'articulava al voltant dels antics masos d'origen medieval. Ara bé, durant aquesta centúria s'expandiren, per una banda, les construccions agru-

pades al nucli perieclesiàstic i, per l'altra, començaren a aixecar-se construccions als vorals de les carreteres que travessaven i connectaven el municipi amb les localitats veïnes. Prenien, doncs, més significança les noves construccions que de manera primigènia formaven part dels espais dels actuals barris del Raval i dels Safaretjos. Així, tota la regió del pla de Barcelona esdevingué un focus d'atracció migratòria degut a les noves oportunitats laborals disponibles i a l'augment dels jornals. Si als anys immediatament posteriors a la finalització de la guerra de Successió el jornal del camp era d'uns escassos 3 sous, el 1760 ja arribava als 7,5 sous i assolí el màxim el 1790 amb 12 sous.

En llegir les dades que hem aportat, hom es podria preguntar què possibilità que en poc més de setanta anys la població de la nostra vila s'incrementés en 586 persones. En concret, el principal vector sobre el qual s'articulà el creixement demogràfic de Santa Coloma de Gramenet fou la notable expansió agrària que es visqué des de l'any 1715. Encara que les activitats econòmiques del sector primari sempre havien sigut primordials, al segle XVIII adquiriren una nova dimensió. Per un costat, es visqué un progressiu i constant creixement dels rendiments agrícoles dels principals conreus que s'explotaven a les finques del municipi. El cultiu de blat, blat de moro, cànem i diferents hortalisses es duia a terme fent servir la tècnica de la rotació, un mètode que permetia mantenir alts els rendiments de les terres amb independència del conreu escollit, desestimant la ja aleshores antiquada tècnica del guaret.

El calendari agrícola que podia seguir un pagès colomenc a les acaballes del segle XVIII seguia, amb petites diferències, el següent curs: un cop segats els camps de blat al juny, al mateix camp s'hi plantava blat de moro, cànem i hortalisses com ara cols, mongetes o enciams. A la següent estació, s'hi tornava a plantar el blat que, un cop tornat a segar al juny, deixava espai a noves hortalisses. Aquest procés canviava al tercer any. Quan la nova collita de blat s'emmagatzemava als graners, als camps s'hi plantava ordi i diferents classes de lleguminoses com faves o veves, però en cap cas blat. Finalment, les hortalisses, degut al seu reduït impacte sobre el terreny, eren de nou plantades.

L'augment de la productivitat agrària es pot comprovar també observant les concessions provinents de la xarxa del Rec Comtal que rebia Santa Coloma de Gramenet. En un moment en què Sant Martí rebia 62 concessions i Sant Andreu 43, Santa Coloma en rebia 7.

Si bé aquest procés era dut a terme als diferents masos colomencs, hi havia finques que presentaven certes particularitats atesa la seva ubicació geogràfica. Fixem-nos en el cas de Can Peixauet, un mas que ha de concentrar la nostra atenció. Construït a escassa distància d'un Besòs que aleshores tenia un curs fluvial molt més ampli i violent que l'actual, bona part dels camps de

la propietat eren susceptibles de patir inundacions recurrents que impedièn el desenvolupament d'activitats agràries en condicions normals. Aprofitant aquestes circumstàncies, el cànem, la fibra tèxtil que s'emprava per a l'elaboració de cordes i que creixia de manera natural als aiguamolls riberencs, es convertí en una alternativa capaç de remeiar els destructius efectes del riu.

Tanmateix, el cultiu que esdevingué el vertader pal de paller sobre el qual s'articulà l'expansió agrària catalana tant en aquesta centúria com en la següent fou la vinya. L'increment de la demanda de begudes espirituoses per part del mercat interior català, essencialment aiguardents i vins, incentivà noves rompudes i desforestacions a les muntanyes que rodejaven la vila. La cerca de nous territoris per al conreu de la vinya, sovint a les carenes de cims i turons, implicà un nou esforç per a la pagesia. Així, analitzant les eines més habituals a les cases de pagès de meitat i finals del segle XVIII, hi ha un instrument que quasi mai falta: el fes. Un fes és una eina de ferro, de la mateixa tipologia que el pic, que estava sotmesa als treballs més durs de la masia. Amb el fes, el pagès podia cavar en terres pedregoses, tallar troncs, arrels i canyes. Fou amb aquesta eina que s'esbrossaren els nous camps dedicats a la vinya. Així, la major part de l'expansió agrària de mitjans i finals del segle XVIII es produí a cops de fes. De la mateixa família que aquesta eina, també estava molt estès a les cases de pagès el magall. La utilització d'aquest últim ens és coneguda per un document que ens descriu l'estat de l'agricultura a Berga a la darrerïa del segle XVIII:

En este partido por lo general se labra con bueyes; los arados y rejas son regulares. [...] Se usa de otro instrumento llamado magall para la tierra más fuerte y difícil de romper, que tiene de largo dos palmos, y ancho tres dedos, unos con punta y otros sin ella.⁵⁷

L'increment de protagonisme de la vinya provocà al mateix torn un augment del nombre de cavallerisses —mules o cavalls— per transportar primer els residus forestals produïts pel desbrossament i, després, el raïm cap als cellers familiars. Malgrat tot, la major part dels vins produïts a Catalunya patien el gran problema de la inestabilitat derivada de la concentrada estacionalitat del procés productiu. A què ens referim en aquest punt? Els vins que es produïen a la Santa Coloma de Gramenet de finals del segle XVIII, també els del Raval, s'havien de comercialitzar i consumir en un breu espai de temps perquè, si no, es tornaven agres.

Es tractava d'un problema estructural: com que la collita del raïm s'enllestia al setembre, tota la venda havia d'acabar abans de Nadal. Si no s'aconseguia,

⁵⁷ Joan SANTACANA, *Catalunya i la primera revolució industrial. Una història econòmica*, Barcelona, Albertí Editors, 2023, p. 29.

la producció i els beneficis econòmics podien perdre's. Totes les explotacions vinícoles de Catalunya i d'Espanya es trobaven en la mateixa situació. En conseqüència, el preu de vi s'ensorrava per l'excés d'oferta durant l'últim trimestre de l'any. L'única solució possible fou allargar la vida útil del producte per poder vendre'l i conservar-lo durant el màxim de temps possible. Va ser en aquesta conjuntura que aparegué el destil·lat. Mitjançant aquest procés, es creava l'aiguardent, una beguda que es podia conservar durant molt més temps i, de passada, posava remei a l'excés d'oferta.

A Santa Coloma de Gramenet aquesta innovació fou rebuda amb els braços oberts. Tot i que una part de la producció dels destil·lats estava destinada al consum propi dels masos, la major part era transportada en pipes (botes petites) que, estibades als carros, arribaven al gran centre consumidor i comercialitzador de Barcelona. El trajecte dels vins, els aiguardents i les panses la majoria de vegades no s'acabava a la ciutat comtal. Durant l'últim terç de segle XVIII i durant tot el XIX, els països del nord d'Europa, essencialment la Gran Bretanya i Holanda, es convertiren en els principals importadors dels productes catalans.

Tal com assenyalà Pierre Vilar:

Barcelona es converteix des de la dècada de 1760-1770 (i no solament des de la llibertat de comerç amb Amèrica) en un port colonial de gran importància, on l'acumulació de capitals té altres fonts d'origen que la renda de la terra o el marge entre preus i salaris. Aquesta és ja una primera raó de la seva embranzida i la seva riquesa.⁵⁸

Alguns d'aquests productes que s'embarcaven als molls barcelonins, com l'aiguardent a prova d'oli, també dit esperit de 415, eren al seu torn despatxats cap a les Índies Americanes, on eren reforçats al 50%, 56%, 58% i 60% per convertir-los en uns aiguardents forts i poc sofisticats però que resultaven reconfortants en un continent en expansió amb unes condicions especialment dures per als pioners que s'hi assentaven.⁵⁹

L'enriquiment causat per l'increment del volum de productes vinícoles comercialitzats a les viles catalanes que, com Santa Coloma de Gramenet, expandiren i incrementaren les terres dedicades a aquest conreu, es traduí en una acumulació de capital primigènia capaç de finançar l'abastiment d'aliments per part de les famílies, de permetre'ls cobrir les seves demandes nutricionals i donar peu a un creixement demogràfic. A més, com que s'incrementava el

⁵⁸ Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 84.

⁵⁹ Albert VIRELLA, «El moviment mercantil a les darreries del segle XVIII. Aiguardents, vins i indians», *Miscel·lània Penedesenca* (1981), p. 261-280.

trànsit rodat, es milloraren les infraestructures i també els regadius que produïen hortalisses i lleguminoses. Si bé els testimonis referents a l'expansió dels regadius són nombrosos, historiogràficament el més vàlid per a la nostra recerca el trobem al ja citat Pierre Vilar, que demostrà ja fa anys que l'àrea del Baix Llobregat i la del pla de Barcelona, és a dir, la compresa pels municipis que serien absorbits per la ciutat —Sant Andreu, Sant Martí, Horta, etc.— i també per Santa Coloma de Gramenet, va rebre el 60% de les concessions de permisos de regadiu, quan representava menys del 8% de la superfície del país.⁶⁰

L'acumulació de la riquesa no només es reflectí en els camps colomencs que eren regats pels canals que se'n derivaven del Besòs, sinó que també s'evidencià en noves construccions que exemplificaven la bonança del moment. En el nostre cas, la principal mostra del benestar aconseguït fou la construcció de la nova església de Santa Coloma, que s'inicià l'any 1761 seguint l'estil barroc. De grans dimensions, aquesta edificació s'alçà sobre les runes de l'anterior temple romànic del segle XI.

Ara bé, tot i que durant el Segle de les Llums es produí una relativa millora en les condicions de vida de la societat catalana, així com un progressiu augment dels rendiments econòmics degut a la implantació de millores tècniques i a l'extensió de nous conreus en camps que havien quedat abandonats des de les acaballes de l'edat mitjana, aquest segle finalitzà de la mateixa manera com començà: amb una guerra, la Guerra Gran. Malgrat que en aquest nou conflicte s'enfrontaren novament la corona espanyola i França —aleshores ja República—, contràriament a les ocasions anteriors, les operacions militars no arribaren al pla de Barcelona i es van limitar les àrees frontereres del Pirineu basc i del Rosselló. La signatura de la pau de Basilea entre les dues parts el 22 de juliol de 1795 soterrà momentàniament les hostilitats entre els antics aliats. Només el temps diria si aquest *statu quo* perduraria o no.

Pocs anys abans, el 1789, en concret el 4 de juliol, la presa de la presó parisenc de la Bastilla per part dels *sans-culottes* parisencs certificà la inauguració d'un nou període històric. El segle XVIII s'acabava. Durant el seu transcurs nasqueren i es desenvoluparen dues passions que no eren contemporànies i que no sempre arribaven a les mateixes conclusions. Una d'elles, la més profunda i de més llarga tradició, era l'odi violent i inextingible envers la desigualtat. Nascut i nodrit per la contemplació d'aquesta mateixa desigualtat, impulsava els francesos des de feia temps, amb una força contínua i irresistible, a destruir fins als fonaments tot el que quedava de les institucions de l'edat mitjana per, un cop en el buit, construir una societat on els homes fossin tan semblants i

⁶⁰ Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, p. 260.

Antiga església de Santa Coloma de Gramenet a inicis del segle XX. MTB, Arxiu d'Imatges.

les condicions tan iguals com ho exigia la humanitat. L'altre, més recent, els portà a desitjar no solament ser iguals sinó, a més, viure lliures. Cap a finals de l'Antic Règim, aquestes dues passions eren tan sinceres i semblaven tan vives l'una com l'altra. A l'inici de la Revolució, es trobaren, es mesclaren i es confongueren per un moment, en què van caldejar i inflamar el cor de França.⁶¹

Amb l'execució el 21 de gener de 1793 a París de Lluís XVI, les potències europees, incloent-hi Espanya, declararen la guerra a la França de la Convenció, esperant una ràpida victòria. El que pocs podrien pronosticar, i molt menys esperar, era que la guerra arribés a les seves fronteres, les traspassés i haguessin de lluitar de nou per aconseguir la seva independència als carrers de les capitals, a les muntanyes, als camps i a les viles. Europa, el Regne d'Espanya, el principat de Catalunya i Santa Coloma de Gramenet entraven d'aquesta forma a l'edat contemporània.

Durant tot el recorregut històric que hem vist i que ens ha transportat des del paleolític fins a l'inici de l'edat contemporània, el Raval, entès com un espai econòmic eminentment agropecuari, es desenvolupà de manera autònoma i gairebé independent de les dinàmiques que ocorrien al que amb el pas dels segles acabaria sent el centre de Santa Coloma de Gramenet. Els habitants dels masos que constituïrien els nuclis de població del barri no estigueren mai gaire connectats amb la vida diària de la vila. Així doncs, autonomia i

⁶¹ Alexis de Tocqueville, *El Antiguo Régimen y la Revolución*, Madrid, Minerva, 2010, p. 312.

independència foren les dues grans característiques del Raval anterior a l'edat contemporània, i s'accentuarien més endavant.

A tall de recapitulació, amb el present capítol hem volgut demostrar com, si bé en la historiografia, arribat el moment de tractar qualsevol conflicte, són freqüents els noms de grans ciutats o de batalles sanguinàries, les guerres i els seus devastadors efectes també arribaren als pobles i a les viles de menys rellevància històrica com Santa Coloma de Gramenet. Així doncs, les terres que amb el pas dels segles acabarien esdevenint el Raval foren escenari de lluites, corredisses, persecucions, saquejos i altres calamitats molt abans del que es podria pensar. La proximitat amb Barcelona fou un factor clau per comprendre la rellevància d'aquest punt. Quan els diferents exèrcits volien apoderar-se de la ciutat comtal, si venien del Vallès, havien de passar obligatòriament per les masies colomenques.

De la Guerra del Francès 2 al segle XX

Bona part dels trets distintius de la Santa Coloma de Gramenet d'avui, i per extensió del Raval, tenen els seus orígens al segle XIX. Si bé durant aquesta centúria la nostra vila experimentà profunds canvis econòmics, socials i urbans a conseqüència de l'entrada a la contemporaneïtat, així com per l'inici d'una incipient transició cap a modes de producció industrials, de la totalitat del segle, els anys més transcendents foren els primers. Des de l'any 1808 fins al 1814 un nou conflicte devastà la península Ibèrica. A Catalunya el conflicte s'anomenà Guerra del Francès. A la resta d'Espanya es conegué com la *Guerra de la Independencia*, i a l'esfera anglosaxona com a *Peninsular War*.⁶²

Diferenciant-se dels conflictes anteriors, en aquesta ocasió des dels carrers de la nostra ciutat no només s'observaren les diferents unitats que encerclaven Barcelona per imposar-li un setge. Santa Coloma de Gramenet, el 1808, de la mateixa manera que Sant Andreu, Montcada i Reixac o Sant Martí, com que està ubicada a les portes del pla de Barcelona, es convertí en una àrea d'operacions on s'enfrontaren les partides de guerrillers (miquelets i some-tents) comandades per Francisco Milans del Bosch contra les diferents unitats napoleòniques. Cal fer una especial referència a la principal font documental disponible per al coneixement de la vida diària de Santa Coloma durant aquells anys. Ens referim aquí al testimoni que redactà el pagès il·lustrat Jaume Galobardes.⁶³

Malgrat que les causes de la guerra presentin una complexitat que desborda els objectius de la present investigació, convé dedicar uns paràgrafs a analitzar breument el moment històric al qual ens referim. Som al 1807, al Primer Imperi francès, amb Napoleó com a emperador al capdavant dominant Europa. Un cop derrotades les monarquies absolutistes de Prússia, Àustria i Rússia que s'havien aliat per destruir de soca-rel l'experiment revolucionari francès iniciat l'any 1789 a les batalles de Jena (1806), Auerstedt (1806), Austerlitz (1805) i Eylau (1807), l'única potència que resisteix és la Gran Bretanya juntament amb

⁶² Val la pena mencionar que durant el transcurs d'aquest conflicte la participació femenina resultà capital per al sosteniment dels diferents fronts de combat. Sobre això, vegeu Daniel YÉPEZ PIEDRA, «Mujeres británicas y dinámicas de guerra a lo largo de la Peninsular War», a Manuel SANTIRSO RODRÍGUEZ i Alberto GUERRERO MARTÍN (ed.), *Mujeres en la guerra y en los ejércitos*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2019.

⁶³ Nascut el 1776, Jaume Galobardes fou un pagès colomenc i un comerciant de vins que l'any 1817 inicià la redacció d'un diari on anotava els principals esdeveniments que ocorrien al seu voltant. El llibre originari, que fou continuat pels seus descendents fins a les darreries del segle XX, es troba al Museu Municipal de la Torre Balldovina. Altrament, disposem d'una edició més recent: Ramon SAGUÉS (dir.) *El llibre de Jaume Galobardes (1776-1863). Crònica del seu temps*, Santa Coloma de Gramenet: Museu Torre Balldovina, 1992.

el seu aliat, el Regne de Portugal. Amb la intenció d'ofegar l'economia anglosaxona perquè acceleri la capitulació britànica, Napoleó empenia un bloqueig comercial d'abast continental que només triomfaria si el mercat espanyol hi cooperava.⁶⁴

La inestable situació política que es vivia a l'Espanya d'inicis de segle no agradava gens a un Napoleó que desconfiava de la lleialtat del monarca Carles IV, i que sobretot era hostil amb el creixent poder que assumí el seu «valido» Godoy. Malgrat tot, l'octubre de 1807 el Regne d'Espanya i l'Imperi Napoleònic signen el Tractat de Fontainebleau, que, entre altres clàusules, acorda la futura partició del Regne de Portugal entre els signants després de la que es preveia que seria una ràpida victòria militar. Així, durant el primer trimestre del 1808, tropes imperials procedents de tots els racons d'Europa —francesos, italians, polonesos, alemanys, etc.— comencen a travessar els Pirineus prenent posicions i esperant les ordres per iniciar l'ofensiva. A Catalunya, les guarnicions foren ocupades pel Cos d'Observació dels Pirineus Orientals, xifrat en 15.000 infants i 1.500 genets comandats pel general Philibert Duhesme. Una petita fracció d'aquest contingent entrà a la nostra vila, en to de pau, el 13 de febrer de 1808. Malgrat tot, els incidents quotidians entre les tropes i els veïns esponsorats per una difícil convivència, no tardaren a aparèixer.⁶⁵

Aquesta calma tensa no es prolongà massa. Després del motí d'Aranjuez, que elevà Ferran VII a la corona d'Espanya en detriment del seu pare Carles IV, Napoleó els cità tots dos, pare i fill, a Baiona. La pressió exercida per l'home més poderós d'Europa fou suficient perquè els borbons cedissin els seus dinàstics i el tron de la nació a Napoleó, que nomenà el seu germà Joseph Bonaparte nou rei d'Espanya amb el nom de Josep I. El coneixement de la notícia per part de la població es convertí en la guspira que inicià la rebel·lió de la població, tant catalana com espanyola, contra el ja anomenat obertament invasor francès. La guerra oberta s'escampà per la Península com una taca d'oli. Entre el maig i el juny de 1808 s'alçaren en armes les poblacions catalanes que s'havien alliberat per si soles de la presència francesa. Santa Coloma de Gramenet no fou cap excepció. El conflicte, que s'inicià a la primavera de 1808, no finalitzaria fins al 1814.

⁶⁴ El període històric que s'inaugurà a Europa amb el cop d'estat de Napoleó contra la convenció del 18 de Brumari (9 de novembre de 1799 en el calendari gregorià) és dels més interessants però també dels més complexos. És per això que presentem en aquesta nota una sèrie d'obres que permetran al lector interessat aprofundir-hi des de diferents perspectives. Sintetitzant gairebé cent anys d'història en una lectura amena i vibrant, sobresurt Manuel SANTIRSO, *La Revolución francesa y Napoleón. El fin del Antiguo Régimen y el inicio de la Edad Contemporánea*, Barcelona, Shackleton Books, 2021. En contrast, amb una exhaustiva anàlisi sobre les diferents campanyes militars que es visqueren a Europa des del 1799 fins al 1815, destaquem Alexander MIKABERIDZE, *Las Guerras Napoleónicas. Una historia global*, Madrid, Desperta Ferro Ediciones, 2022.

⁶⁵ Ramon SAGÜES (dir.) *El llibre de Jaume Galobardes (1776-1863). Crònica del seu temps*, p. 47.

Des dels primers instants, aquesta nova guerra presentà uns trets distintius que la diferenciaven de les anteriors. Si bé durant els sis anys que s'allargà hi hagué batalles a camp obert entre exèrcits en ordre tancat —Bailèn (1808) o Arapiles (1812)—, la clau de volta de la resistència catalana estava formada per unitats irregulars de miquelets i sometents integrades per civils voluntaris que s'unien en partides comandades per militars professionals, universitaris, gentilhomes o fins i tot sacerdots.⁶⁶ Les campanes de l'antiga església de Santa Coloma de Gramenet cridaren a sometent.

Desenes d'homes s'afanyaren a treure armes de sota les pedres per combatre un enemic de fàcil identificació que pretenia substituir la logística amb la requisita i el saqueig de la pagesia colomenca.⁶⁷ Darrere de la fórmula «viure sobre el terreny» que trobem amb molta freqüència a la correspondència intercanviada entre l'oficialitat francesa s'hi amagava una cruenta realitat. En paral·lel a les operacions militars que s'emprengueren per tot el Principat, fossin accions mòbils com les comandades pel general francès Saint-Cyr o setges com els que s'imposaren en ciutats com Girona, Lleida, Roses o Barcelona, la major part de les calamitats de la guerra foren suportades pels petits pobles i viles del país.

Transportem-nos a la Santa Coloma de Gramenet d'aleshores. El 1799 podem llegir a la declaració del rector que va fer la visita pastoral corresponent que la població ascendia a les 500 ànimes de comunió, és a dir, uns 600 habitants.⁶⁸ D'aquests, una fracció gens desdenyable residia a les masies i masos allunyats del nucli urbà perieclesiàstic.

Fa dos-cents anys, el topònim Raval no es feia servir per designar l'àrea que avui coneixem. Aleshores designava la secció de carretera de Sant Adrià compresa entre l'inici de la Rambla i l'actual carrer de Francesc Moragas, on ja hi havia diverses construccions. Com hem assenyalat en més d'una ocasió, l'articulació de l'espai que actualment és el Raval es fonamentà des de l'antiguitat en les masies de Can Dordal, de la Torre Roja i de Can Peixauet. L'indiscutible predomini del sector primari en el conjunt de l'economia municipal, així com la del Raval, a inicis del segle XIX provocà que les masies de Santa Coloma de Gramenet patissin les greus conseqüències d'una guerra especialment cruenta amb la vida dels civils.

⁶⁶ Per a la comprensió del fenomen de la guerra irregular que es visqué des de 1808 fins al 1814, resulta excelsa l'obra d'Antonio MOLINER PRADA, *La guerrilla en la guerra de la Independencia*, Madrid, Ministerio de Defensa, 2004.

⁶⁷ Ramon SAGUÉS (dir.) *El llibre de Jaume Galobardes (1776-1863). Crònica del seu temps*, p. 48.

⁶⁸ Joan VILASECA I SAGALÉS, *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, p. 126.

Un dels gravats elaborats per Francisco de Goya pertanyents a la seva sèrie Desastres de la Guerra on es mostren les atrocitats comeses per les tropes franceses contra la població civil. Real Academia de las Bellas Artes de San Fernando.

Malgrat tot, quan el general francès Saint-Cyr trencà el setge de Barcelona, el 17 de desembre de 1808, i assentà les seves forces a la capital catalana, s'inaugurà per als pobles del pla de Barcelona una nova fase de greuges i penúries. Els escamots i les patrulles gals feien requisos amb regularitat de tot aquell bé d'origen agrícola que fos susceptible de servir per a les tropes invasores. La negativa dels pagesos sovint desembocava en la mort i la destrucció del patrimoni del revoltat.

Molts pobles de Catalunya experimentaren una destructiva dinàmica d'acció-reacció. Un dia entraven els francesos a saquejar els pocs queviures que quedaven. Després, mentre la sang i el foc seguien calents, hi entraven els sometents, més tard els regulars, més endavant els bandits, etc. Els pobres vilatans observaven impertèrrits com el fruit dels seus esforços durant les llargues jornades als camps era robat per uns invasors que no dubtaven a fer ús de les armes contra tothom que oferís resistència.

Més endavant, el mateix Napoleó certificà l'aprovació del comportament de les seves tropes a Espanya:

Esta nación, cuya historia se reduce a la de su fanatismo y su avaricia, era bien poco temible cara a cara, porque delante de mis soldados huía, pero los asesinaba detrás. Éstos entraban en furor, y teniendo las armas en la mano,

no podían menos que vengarse. Así, de represalia en represalia, esta guerra vino a convertirse en una continuada escena de horrores y atrocidades.⁶⁹

La població civil es convertí així en la principal damnificada pel tipus de combat que s'acabà imposant. Com que els sometents locals coneixien l'orografia del terreny on actuaven i sabien escapar-se amb facilitat després de causar baixes a les files franceses, els conveïns del poble de torn en pagaven, sovint amb la seva vida, les conseqüències. Referent al Raval d'aquells anys, podem confirmar que la guerra afectà tant els masos com els camps que els envoltaven degut a la falta de notícies que en tenim. No serà fins al 1815 que tornarem a tenir notícies rellevants sobre l'actual Can Peixauet, que aleshores s'anomenava Can Sol.

No ens ha d'estranyar pas. Com hem anotat a l'inici d'aquest capítol, el curs que connectava els plans del Vallès i el de Barcelona resseguint el Besòs fou una àrea d'operacions militars. Al caure Barcelona en mans franceses, es formà un cordó d'unitats irregulars catalanes que cobria des de Molins de Rei fins a Badalona, passant per Santa Coloma de Gramenet, per evitar l'entrada de nous abastiments per a les tropes. Les caravanes i els combois foren el principal objectiu dels voluntaris catalans. El degoteig de baixes franceses fou possible gràcies a l'excel·lent coneixement del territori muntanyós de la serra de Marina per part dels catalans, però també a la col·laboració del batlle de Santa Coloma, que informava els francesos erròniament de manera deliberada per fer-los caure en les emboscades dels guerrillers.

Aquests darrers van fer del campament que Milans del Bosch establí entre les ermites de Sant Climent i Sant Onofre la seva base d'operacions. Allà, a més de miquelets i sometents, s'hi trobava l'aquartermament de quatre mil homes provinents dels desbandats terços de Granollers, Manresa, Vic i Lleida. Des de la protecció que els oferien els boscos i els camins pedregosos, els guerrillers baixaven a Santa Coloma tant per abastir-se de queviures com per intercanviar trets amb els francesos per mantenir-los a la riba esquerra del Besòs.⁷⁰

A causa de la freqüència i l'efectivitat de les expedicions que sortien del campament, aquest es convertí en un objectiu recurrent de les tropes franceses, que volien mantenir obertes les rutes d'abastiment amb França. Obeint aquesta lògica, el 17 de setembre de 1808 els francesos sortiren dels seus aquartermaments de Sant Andreu per prendre el campament passant al seu torn per Santa Coloma. Un cop travessaren el Besòs, començaren els intercanvis de

⁶⁹ Napoleó BONAPARTE, *Memorias de Napoleón escritas por él mismo*, Madrid, Desván de Handa, 2016, p. 124-125.

⁷⁰ Joan VILASECA I SEGALÉS, *Història de Santa Coloma de Gramenet durant el segle XIX*, Santa Coloma de Gramenet, Conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Santa Coloma, 1987, p. 194-195.

Mapa de Catalunya elaborat el 1823 per militars italians on es poden apreciar les operacions dutes a terme al Principat durant la Guerra del Francès. ANC 1-787-N-113.

trets entre els dos bàndols. Veient compromesa l'ofensiva, els francesos, les baixes dels quals ascendien ja al centenar, es retiraren, no sense cremar i destruir abans algunes cases al seu pas.

Poc després, el 22 de setembre, els francesos redoblaren esforços per destruir la posició de Milans del Bosch. En aquesta ocasió el contingent que sortí de la ciutat comtal l'integraven 2.200 homes que anaven acompanyats de sis canons. Milans del Bosch, sabedor de les intencions dels gals, se les enginyà per dissenyar i executar una encamisada que fos capaç d'aprofitar la sorpresa, el terreny i la foscor per contrarestar la superioritat numèrica de l'enemic. La brillant execució del seu pla i la posterior derrota de l'host francesa propiciaren l'ascens de tinent coronel a coronel de Milans del Bosch.⁷¹

El manteniment de les posicions de Milans del Bosch a la rodalia de Sant Jeroni de la Murtra finalitzà el 10 d'octubre de 1808, el dia que els francesos prengueren el campament. Per assegurar-se l'èxit de l'empresa, el comandant Duhesmes decidí doblar el nombre d'efectius respecte a l'anterior escomesa. Així doncs, els 4.400 soldats francesos encerclaren els miquelets confluint sobre el mateix punt tres columnes procedents de Badalona, Montcada i Sant Andreu. Per a Santa Coloma de Gramenet les conseqüències foren esfereïdores:

⁷¹ Ramon SAGUÉS (dir.) *El llibre de Jaume Galobardes (1776-1863). Crònica del seu temps*, p. 49-51.

Els francesos van matar uns 100 miquelets i 17 paisans de Santa Coloma. També n'agafaren uns 35 i els dugueren presos a Barcelona. [...] També van fer presoners uns 150 miquelets. A Santa Coloma van cremar 16 cases i garberes de cànem i palters. També van robar i deshonrar algunes dones. [...] Tot fou un dia de dol a Santa Coloma.⁷²

Galobardes acabava la nota del seu diari amb la següent reflexió: «Déu m'ho permeti que més n'hi torni a haver, encara que corren casos semblants i de pitjors. Fou temps de patir!». ⁷³

Més enllà de les morts civils i de la destrucció de diverses propietats agrícoles, les tropes franceses causaren un mal major, un atac premeditat dirigit a la memòria col·lectiva de la població: la crema de l'arxiu municipal. A manera de represàlia pels perjudicis que els homes de Milans del Bosch havien causat a les seves files, els napoleònics incendiaren la seu de l'administració municipal d'aleshores i van destruir així la pràctica totalitat del material documental que l'Ajuntament havia produït abans del 1808. Les conseqüències d'aquest acte són difícilment calculables. Des de la distància que el temps ens imposa podem fer tota mena de reflexions estèrils que intentin substituir amb imaginació la documentació destruïda. Mai podrem conèixer certs aspectes de la història del nostre municipi i dels nostres barris.⁷⁴

El dia a dia de la vila continuava. Els mesos anaren passant i, després de sis anys durs, la guerra finalitzà. A mitjans de l'any 1814, la pressió exercida pel contingent multinacional que integrava tropes espanyoles, portugueses i britàniques que comandava Arthur Wellesley, el duc de Wellington, forçà el gruix de tropes franceses que encara romanien a la península Ibèrica a abandonar les seves posicions i retirar-se a l'altre vessant dels Pirineus.

El nou cicle polític que s'inaugurà per al Regne d'Espanya no ofería bones perspectives. Ara bé, Santa Coloma de Gramenet, de la mateixa manera que altres municipis vinícoles del Principat, aconseguí mantenir estables els rendiments agrícoles de les seves terres, cosa que afavorí una relativa recuperació de l'economia municipal. Així com des dels inicis del segle XVIII la vinya havia anat adquirint cada cop més protagonisme en la producció agrícola municipal, durant el primer terç del XIX aquesta dinàmica no només es mantingué, sinó que s'accelerà. Una mostra d'aquest fet és el testimoni que ens oferí Jaume Galobardes sobre la collita de l'any 1823. Ell, que el 1815 va ser nomenat batlle, recopilà per escrit la dita que sonava pels masos colomencs: «El vi feia més bulto que el raïm». ⁷⁵

⁷² Ramon SAGUÉS (dir.), *El llibre de Jaume Galobardes (1776-1863). Crònica del seu temps*, p. 51.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Joan VILASECA I SAGALÉS, *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, p. 138.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 143.

Com és natural, tot i que les tres masies que ocupaven l'espai del Raval actual no disposaven de la millor orografia per al conreu de la vinya —degut tant a la proximitat del Besòs com a la manca de pendents accentuats a la serra d'en Mena i al traçat de la carretera de Sant Adrià—, Can Dordal, la Torre Roja i Can Peixauet formaren part, tot i que en menor grau, de l'augment de la quantitat de raïm produït.

Tanmateix, la preponderància de la vinya s'ha d'acotar. Els vins i els aiguardents que se'n produïa estaven destinats a la venda als circuits comercials del moment, mentre que una petita part del total de la producció es venia dintre del municipi mitjançant l'hostal municipal. Què volem dir amb això? Doncs que la vinya, si bé enriqueï els propietaris de les terres on es conreava, no alimentava pas el gruix de colomenques i colomencs del moment. Així, durant la primera meitat del segle XIX s'introduïren nous conreus per contrarestar l'extrema variabilitat dels rendiments agraris del blat, que sovint desembocava en crisis de subsistència com les ocorregudes a escala estatal els anys 1847, 1856-1858 i 1868-1871, i que obligava a importar gra de mercats com el rus. Aquesta mancança va assolir el màxim l'any 1868, quan es descarregà als ports espanyols l'astronòmica quantitat de 5,8 milions d'hectolitres de blat.⁷⁶ És en aquest context que als camps colomencs es comencen a veure plantes de patates i, sobretot, altes tiges de blat de moro. En paral·lel, als horts a prop dels Besòs també hi creixeran en abundància els tomàquets originaris d'Amèrica.

En termes generals, durant el transcurs d'aquest segle se succeïren nombroses guerres civils, aixecaments revolucionaris, expedicions colonials i episodis de revolta social que alteraren de manera radical la vida quotidiana dels colomencs i les colomenques del moment. L'ocupació, la manutenció i l'allotjament de les tropes trastocaven les finances d'uns pagesos que es veien forçats a contribuir a l'esforç bèl·lic del bàndol que reclamés la sobirania del municipi. Fos contra els Cent Mil Fills de Sant Lluís, contra els Malcontents o contra els carlins, Santa Coloma de Gramenet abastí les tropes que passaven pels seus carrers, donant a l'oficial de torn farratge per a les bèsties, carros i bestiar per al transport i aliments per a la soldadesca. La majoria de vegades l'atorgament d'aquests serveis no revestí la categoria contractual amb dret a remuneració per al pagès, sinó que aquests intercanvis eren considerats obligacions municipals per a la comuna contribució de la vila als esforços de guerra nacionals. Com a resultat de tot plegat, les càrregues econòmiques i socials que la pagesia hagué de sostenir provocaren un estancament demogràfic municipal que perdurà fins a l'arribada de la segona meitat del segle.

⁷⁶ Miguel ARTOLA, *La Burguesia revolucionaria (1808-1874)*, Madrid, Alianza Universidad, 1975, p. 111.

A la llarga, sense menystenir els greus greuges esmentats, i molts altres que quedaran per sempre en l'oblit i que només coneixeran aquells que els patiren, Santa Coloma de Gramenet cresqué. Així, cap a mitjans de segle, exactament el 1841, pot llegir-se al padró municipal corresponent l'existència de 276 edificis només al nucli urbà, als quals se n'afegirien 51 més que correspondrien als barris, a les cases i als masos dispersats. Sumades les dues parts, el nombre d'habitants total arribà a 1.331. Tanmateix, si bé l'agricultura constituïa el principal mitjà de subsistència per a la quasi totalitat de colomencs i colomenques, la propietat de les terres estava concentrada en poques mans. Fem un cop d'ull a l'estructura socioeconòmica de la vila a mitjans del segle XIX. Del total de terres de regadiu, el 50% pertanyia a cinc propietaris. Un 30% restant era propietat de sis amos més. Tan sols el 20% restant pertanyia a la resta de pagesos. Aquesta tendència a la concentració de la propietat de la terra en poques mans, que permetia que cinc persones fossin propietàries de la meitat dels regadius del municipi, es feia encara més visible si observem les proporcions referents al conreu de la vinya. Com que es tractava del principal conreu destinat a la comercialització en un circuit comercial internacional, del total de terres dedicades al conreu de la vinya, un 80% pertanyia només a set grans propietaris. Aquesta elevada proporció certifica, més encara quan el conreu més abundant a Santa Coloma de Gramenet era la vinya, la importància comercial que tenia i l'enriquiment que se'n derivava.

Desplacem-nos ara cap al Raval. Les terres on avui en dia s'aixequen els blocs d'edificis pertanyien als tres grans propietaris de les masies que n'ocupaven l'espai, és a dir: Can Peixauet, Can Dordal i la Torre Roja. Així, cap a mitjans del segle XIX la propietat de Can Peixauet era de Jaume Pons. A les seves terres, degut a la proximitat del riu i a les perilloses «besosades» hi predominava el regadiu i el cànem per sobre del secà i la vinya. Les seves parcel·les limitaven al nord amb les de Can Banús i a l'est amb les de Can Dordal. Aquesta última pertanyia a Andreu Aymerich, i segur que el rendiment econòmic que es derivava de la seva explotació era més alt que la del seu veí, perquè, gràcies a la condicionant orografia que imposava la carena del turó de Guifré, sí que s'hi podien plantar ceps. En darrer lloc, limitant amb el barri dels Safaretjos, s'alçava la Torre Roja, que pertanyia als González, però que el 1852 havia sigut propietat de la família Baladier. L'any 1871, la família González adquirí les parcel·les de Joaquim de Mena que estaven ubicades al cim. Es conformava així una gran explotació agrícola entre Can Dordal i el barri Adrianenc.⁷⁷

No obstant, de la mateixa manera que passava a la resta de masos que conformaven el terme municipal de Santa Coloma de Gramenet, les terres que

⁷⁷ AHSCG, llibre 302, Amillament de l'any 1852.

rodejaven les grans masies del Raval no eren treballades directament pels propietaris, ni de bon tros. Gairebé tots vivien fora del poble, la majoria a la Barcelona burgesa que assistia als concerts del Liceu i berenava melindros amb xocolata.⁷⁸ Per a aquest exclusiu sector social, la Santa Coloma de finals del segle XIX, més enllà de significar una inversió agrícola rendible, constituïa un destí predilecte per a descansos i vacances a les residències estiuenques, allunyades del fum i del soroll de Barcelona.

Aquests eren, doncs, els «senyors»:

El poble apunta un canvi de fesomia. A can Franquesa, per comptes del Vell Mas s'hi alça ara una airosa torre [...] En Salgot ha transformat can Pagès en torre d'estiueig. Al mig del poble, a la Ciutadella, el cònsol Roig i Torres ha fet construir la seva magnífica torre noucentista, premiada per la Diputació. Santa Coloma enceta un popular turisme comarcal amb la petita fama de la seva processó dels Dolors; per les reputades maduixades de Can Coronel al mes d'abril; i per la seva Festa Major d'Estiu. És en aquestes dècades quan per primera vegada la proximitat de Barcelona és profitosa per a Santa Coloma.⁷⁹

La gestió de les terres requeria la majoria de vegades en els masovers, un reduït grup que constituïa la verdadera elit social del municipi. Algun d'ells arribà a ser tan famós que encara avui en dia dona nom a un carrer o fins i tot a un passeig. És el cas de Llorenç Serra i Badosa, masover de la família Sagarra, que fou alcalde des de la victòria de la Lliga Regionalista el 1906 fins a la seva mort el 1918, exceptuant un breu període d'inactivitat entre els anys 1914-1916. En aquells mateixos temps, el masover de Can Peixauet era en Tomàs Alquiza.

Convivint de manera simultània amb l'explotació semidirecta per part dels masovers, a dintre de les grans finques també hi havia parcel·les més petites que eren cedides a arrendataris perquè les treballessin. La cessió agropecuària d'aquesta classe de terrenys podia revestir diferents categories contractuals en funció del tipus de conreu o bé de la durada que acordessin les dues parts implicades. Així, a l'àrea del Raval coneixem l'existència de diversos contractes de rabassa morta, un tipus de contracte que deixava d'estar en vigor quan dos terços dels ceps de l'explotació haguessin mort. Un d'ells, que es referia a una parcel·la ubicada dintre de la propietat de la Torre Roja, deia de la fracció de terreny cedit que:

⁷⁸ Si bé la producció bibliogràfica centrada en l'anàlisi de la trajectòria històrica de la ciutat de Barcelona és abundant —destaquen obres de gran qualitat com Enric CALPENA, *Barcelona, una biografia*, Barcelona, Destino, 2015—, una de les millors lectures contemporànies per conèixer la realitat de la ciutat a mitjans del segle XIX és Manuel SAURÍ i José MATAS, *Guia general de Barcelona*, Barcelona, Impremta D. Manuel Saurí, 1849. Aquesta obra, si bé Santa Coloma de Gramenet només hi apareix de manera tangencial, permet al lector comprendre la realitat històrica en què visqueren els colomencs del moment.

⁷⁹ Registre de la propietat de Santa Coloma de Gramenet. Finca 98, llibre 10, p. 147.

Fotografia feta a inicis del segle XX on es poden observar els estiuejants a Santa Coloma de Gramenet prenent cafè a la plaça de la Vila.

posseeix a primers ceps a causa d'un establiment que valdrà per seixanta anys a comptar des del dia u de desembre de 1861 [...], per la qual cosa haurà de pagar tots els anys el dia u de desembre un cens de quinze lliures catalanes [...] a més a més d'entregar, també tots els anys, a la vespra de Sant Joaquim, un parell de gallines sanes i ben engreixades, les quals gallines es puguin considerar d'un valor de quatre escuts.⁸⁰

Les característiques d'aquesta classe de contractes denoten un component arcaïtzant que es corresponia més aviat poc amb el moment històric en què es redactaren. A què ens referim? Doncs que en comptes d'efectuar el pagament de l'arrendament corresponent en metàl·lic, també es podia fer mitjançant productes de la mateixa explotació. Així, hom demanava «dos pollastres el dia de Sant Joan» o bé «dos colomins sans i engreixats la vespra de Santa Rosa».⁸¹

També tenim coneixença d'un altre contracte referent a l'explotació d'una fracció de les terres de Can Peixauet. Així, «Andreu Aymerich i Saladrigas i el seu fill estableixen i en emfiteusi concedeixen perpètuament un terreny a Joan Pujades i Batllori», cosa que els obliga a «pagar-los perpètuament un cens anual de cent noranta pessetes de bona moneda d'or o plata [...] a pagar l'u

⁸⁰ Registre de la propietat de Santa Coloma de Gramenet. Finca 98, llibre 10, p. 147.

⁸¹ *Ibidem*. Finca 440, llibre 27, p. 25.

d'octubre de cada any».⁸² Val la pena esmentar que l'establiment de la família de Joan Pujades donarà peu a la primera casa que es construirà al barri. Avui ja desapareguda, aquesta residència s'ubicà a la cantonada del carrer de Pau Claris amb la carretera de Sant Adrià.

Gràcies a la comparació dels tipus de contracte existents al territori del Raval, podem apreciar un canvi en el model d'explotació agrària cap a finals del segle XIX per l'arribada al Principat de la plaga de la fil·loxera. L'especialització vitícola de l'espai agrari català havia progressat de manera trepidant fins a l'any 1885, quan s'assolí el màxim de superfície dedicada a la vinya degut a la creixent demanda francesa de vins i aiguardents catalans. Des del 1868 la producció vinícola francesa estava compromesa per l'arribada als seus ceps de la fil·loxera. Segons Vicens Vives, «*Puede decirse que entre 1882 y 1892 España monopolizó el comercio mundial del vino*».⁸³

L'arribada dels primers brots epidèmics a Catalunya pel contacte directe que es produí a l'Empordà l'any 1879 inicià el procés de declivi del negoci vinícola català. La fil·loxera perdurà al Principat fins al 1910. Les 379.806 hectàrees que es dedicaven a la vinya l'any 1883 van veure's reduïdes el 1898 fins a arribar a les 193.091. La greu crisi agrícola es manifestà entre els anys 1892 i 1915, i va ser especialment greu a partir de l'any 1900, moment en què els nous ceps catalans que ja havien sigut empeltats amb els més resistents ceps americans no podien fer competència als aleshores recuperats vins francesos. Per exemplificar el declivi de la producció vinícola catalana només hem d'observar les dades referents al valor dels vins exportats des de les duanes de la província de Barcelona. L'any 1882, quan observem l'assoliment del màxim, s'arriba a la quantitat de 49.685.822 pessetes, amb el mercat americà com a principal receptor dels vins catalans, on entraven 754.880 hectolitres de vi comú i vi generós. Dos anys més tard, el 1884, la situació havia canviat del tot: si bé Amèrica seguia sent el principal importador, el valor total de les exportacions havia minvat un 30% i arribava a les 33.718.263 pessetes.⁸⁴ Dins de Catalunya, les províncies de Lleida i, sobretot, de Barcelona foren les més afectades per l'arribada del paràsit.⁸⁵ La reducció del terreny dedicat al conreu de la vinya arribà en algunes ocasions als dos terços del total. A determinades

⁸² *Ibídem*.

⁸³ Jaume VICENS VIVES, *Historia económica de España*, Madrid, Vicens Universidad, 1987, p. 590.

⁸⁴ Ramon ROIG ARMENGOL, *Memoria acompañatoria al mapa vinícola de la provincia de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1890, p. 27. Aquesta obra té un interès particular perquè descriu exhaustivament la situació vinícola del camp català durant les dècades que va patir els canvis més importants. Al mateix temps, als annexos «Reformas que deuen establirse en dit cultiu y elaboració» i «Consideracions respecte á la substitució de ceps del pays per varietats americanas» hom podrà conèixer les solucions que els contemporanis proposaven contra el mal de la fil·loxera.

⁸⁵ Manel RISQUES (dir.), *Història de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 1999, p. 178.

comarques catalanes com l'Alt Penedès, l'Anoia o l'Alt Priorat, l'epidèmia accelerà dràsticament el despoblament i l'èxode d'una població rural que cercà a les grans ciutats noves oportunitats laborals. En contraposició, a l'àrea del pla de Barcelona la davallada de la producció vinícola precipità un canvi en els modes de producció agraris que va empènyer a cercar nous usos per a unes terres improductives i a desplaçar el capital cap a altres sectors econòmics en expansió.⁸⁶

Atenent a l'exposada situació de la producció agrícola dels camps de Santa Coloma de Gramenet durant el transcurs del segle XIX, on la vinya havia adquirit un fort protagonisme, no sorprendrà a ningú que els efectes de la fil-loxera també es deïxessin sentir a la nostra ciutat. Al marge de la dràstica reducció del volum de la collita de raïm, l'epidèmia va somoure els fonaments de l'estructura socioeconòmica del nostre municipi coincidint amb el pas cap a un nou segle.

Quan les seves terres deixaren de ser econòmicament rendibles, principalment pels efectes de la pandèmia però també per motius de diversa índole, els grans propietaris cercaren noves vies per incrementar-ne la rendibilitat. El problema no era pas senzill. A les acaballes del segle XIX les condicions socioeconòmiques d'Espanya i Catalunya impossibilitaven totalment una revifalla agrària que permetés revertir la situació sense substituir les arrels agrícoles de la vila per altres vies d'enriquiment. El món havia canviat. Europa i els Estats Units estaven immersos en la Segona Revolució Industrial. L'electricitat, el telègraf, les construccions de vidre i acer i el fum de les fàbriques predominaven a les grans metròpolis que, com Barcelona, estaven experimentant un procés d'abandonament de qualsevol reminiscència rural. Davant d'aquesta situació, els grans propietaris de les terres que formaven el terme municipal de Santa Coloma de Gramenet començaren a posar a la venda lots de terra a tercers per obtenir-ne un benefici econòmic que l'agricultura ja no podia proporcionar.

Màquina que es va introduir després de la fil-loxera al Penedès per replantar vinyes. La locomòbil, que apareix al Penedès després de la fil-loxera, era alimentada per carbó o llenya, i no es movia de lloc mentre durava la llaurada. Arxiu Municipal de Sant Sadurní d'Anoia 720-2-N-11.

⁸⁶ Per comprovar els efectes de la fil-loxera sobre el camp català resulten d'especial interès les pàgines finals de l'obra esmentada de Ramon ROIG ARMENGOL, *Memoria acompanyatoria al mapa vinícola de la província de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1890.

Treballs de càrrega i descàrrega dels vaixells atracats al port de Barcelona a inicis del segle XX. ANC1-42-N-22619.

El nou ús que es donaria a la terra no tenia res a veure amb el que se li havia donat fins al moment. Amb l'arribada del segle XX la modernitat s'assentà al Raval i va prefigurar un entorn que estaria condicionat per factors fins aleshores desconeguts, i que, com tindrem ocasió de veure, transformarien per complet els regadius, les terres de secà i les vinyes de les tres grans masies del Raval.

+

En quan la Collita del vi fou pica y alguns
 Pobles Sens per haveri hagut padragadas en la Collita
 en lo Balles ce para a bro la Carga y puga mol
 apoch apoch ara al ames de miy may esta de 18.
 a 20 pacetas

Desde del Any 1827 fins al present
 anant sempre al vi Barato en los Mesos
 de Juliol, y Agost, y Setembre, y Octubre
 de 1830 a als Barats de tarrosa al vi Mit-
 ja de veruna era apreui de 5. a 6 pacetas la
 Carga y al de fer Aguardent a 4 pacetas
 la Carga. ara al Dia en aquest Poble al
 vi esta 2 Quartos la Maytadella a de Cex bo
 per vendral a 3 Cortos al Blat esta de 14 a
 15 pacetas la Cortera bo foraster. al del tar-
 ro ben bo esta a 7 pacetas tots als Grans
 estan apreui a Comodat o barato. pero ce
 judica al Mudance porque al Dia 14 de Abril
 a Glesat fortamen a Mort Mols Barats de Sept
 y altres fruits Com son patatas Mongetas y
 altres Cosas tambe y ha Gran Seguedat ques pot
 Judicar la Añada perduda lo que no paxmetre deu
 y tambe y ha Lavantacions de Gent lo que Dema-
 no a Deu o Remedi. Sta Coloma de Grama-
 net Abril 20 de 1834 Jaume Salobardes

D'inicis del **3** segle XX fins a l'arribada de la Segona República

La Santa Coloma de Gramenet de bucòlics paisatges i de rics estiuejants dalt de cavall deixà pas al tombant del segle a una nova ciutat on s'alçarien nous barris i els habitatges preexistents canviarien de fisonomia. Si bé aquest procés de transformació fou comú per al conjunt de les propietats que formaven el terme municipal de Santa Coloma de Gramenet durant els darrers anys del segle XIX, atenent a l'objectiu de la nostra investigació, en les pàgines següents ens centrarem en analitzar el cas del barri del Raval.

Com una premonició dels canvis que havien d'arribar al barri, el 1875, degut a la necessària ampliació que la carretera de Sant Adrià requeria per suportar el creixent volum de trànsit, la masia de Can Dordal fou ensorrada per l'Ajuntament, un enderroc que simbolitzava el primer dels molts canvis que arribarien.⁸⁷ Sobre el predominant panorama rural començaven a obrir-se pas les indústries que s'ubicarien ja a principis del segle XX sobre les parcel·les que els grans propietaris del Raval havien venut per treure'n benefici. El 1901, els propietaris de Can Peixauet demanaren permís a l'Ajuntament per construir-hi una fàbrica de cola. No es tractava pas d'un cas aïllat. Pañolerías Baró s'instal·là a la riba esquerra del Besòs el 1902. En canvi, a la dreta s'hi construïren les factories de Miquel Costas & Miquel, que començà a fabricar paper el 1902, Ignasi Sala, empresa tèxtil establerta abans del 1920, i la fàbrica química d'Enric Sanchis, que s'hi instal·là el 1907.

Afegits a la dràstica disminució de la producció agrària a finals del XIX hi ha tota una sèrie de factors que expliquen el procés d'industrialització que experimentà el municipi. Seguint Rafael Garcia i Heredero, podem diferenciar cinc factors: 1) la proximitat respecte a Barcelona, un importantíssim centre de producció industrial i de consum que aviat estaria connectat físicament amb Santa Coloma de Gramenet per la construcció del primer pont sobre el Besòs; 2) la proximitat respecte a l'estació de ferrocarril de Sant Andreu Comtal, que fou construïda el 1854 i que permetia transportar un volum més gran de mercaderies; 3) el fàcil, econòmic i més que suficient subministrament d'aigua que oferia el riu Besòs i que resultava imprescindible per al funcionament de les indústries tèxtils, químiques o papereres; 4) un preu del sòl més baix per al conjunt de terres ubicades a la riba dreta del Besòs degut a la pressa dels grans propietaris per desempallegar-se d'unes terres improductives; 5) l'exis-

⁸⁷ Joan VILASECA I SEGALÉS, *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, p. 167.

525

SERVICIO DE TARTANAS

de San Andrés a Santa Coloma

Salidas de San Andrés

MAÑANA	A las	6'30	9
	"	7'30	
	"	10	
	"	11	
TARDE	A la	1	
	A las	2	
	"	3	
	"	5	
	"	6	
	"	7	
"	8		

Salidas de Sta. Coloma

MAÑANA	A las	7	930
	"	8	
	"	10'30	
	"	11'30	
TARDE	A la	1'30	
	A las	2'30	
	"	3'30	
	"	5'30	
	"	6'30	
	"	7'30	
"	8'30		

Barcelona, 27 de Septiembre de 1924

YOF BALTASAS - San Andrés, 338

Cartell del servei de tartanes de Sant Andreu a Santa Coloma del 27 de setembre de 1924. AHSCG, caixa 77, 2/11/7/101.

tència d'una abundant mà d'obra d'origen rural poc conflictiva, que encara no havia rebut la influència de la conflictivitat social i la presa de consciència política, com sí que havia passat a Barcelona.⁸⁸ Majoritàriament femenina i infantil, la classe obrera colomenca no era procliu a iniciar llargues i dures vagues com la que tindria lloc el 1919 a la Canadenca.

Tanmateix, no tots els terrenys que ocupaven les grans propietats del Raval foren destinats en exclusiva a propòsits industrials, ni de bon tros. Desitjosos d'experimentar una vida rural, a partir del 1902 i del 1903, les classes mitjanes de Barcelona començaren a adquirir petites porcions de terreny al barri per fer-s'hi construir casetes on poder refugiar-se de l'estressant dia a dia de la metròpolis barcelonina. La curta distància entre Santa Coloma de Gramenet i Barcelona feia de la primera un espai ideal per gaudir dels caps de setmana allunyats del fum de les fàbriques. Fruit d'aquesta dinàmica naixeria el primer carrer del nostre barri: el dels Espriu, un ramal que naixia de la carretera de Sant Adrià. El nom del carrer ve de la família que hi vivia: els Espriu, una família de tres membres, en Casimiro, l'Eugènia i la Francisca, procedents d'Arenys de Mar, que vivien del negoci familiar. A poca distància, al carrer de Pau Claris, també s'hi construiria una altra torre. Alhora, una mica més endavant, Just Parcerissas comprà a Aymerich un terreny per construir-hi la seva residència. Aquesta, però, es diferenciava de la resta de cases del carrer dels Espriu

⁸⁸ Rafael GARCIA I HEREDERO, «El desenvolupament industrial a Santa Coloma. Una aproximació», a *Puig Castellar*, núm. 1 (1989), p. 81.

perquè era una propietat de més extensió. Avui en dia, ocuparia un triangle format pels carrers Sant Jordi, Pau Claris i Circumval·lació. Hi havia diversos cultius, i a la part més alta s'hi edificà una torre que encara és visible: la Torre dels Lleons.

A poc a poc, i torre rere torre, la barriada de Dordal creixia i començava a prendre forma durant els anys immediatament anteriors a la Primera Guerra Mundial. Fixant-nos en els permisos d'edificació que va emetre l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet durant aquests anys, podem aportar llum a la primera expansió urbana del barri. Així, per exemple, el 28 d'abril de 1909 es concedí a Francisco Garcia un permís per construir una casa amb habitació a la barriada Dordal amb uns costos administratius de cinquanta-dues pessetes. La resta de permisos que es concediren durant aquests anys presentaven unes característiques similars: el 20 de maig de 1915 es concedí a Àngela Blanchart un altre permís per construir una casa amb habitació a «l'Arrabal» de Santa Coloma de Gramenet amb uns costos de vint-i-sis pessetes i cinquanta-dos cèntims. Convé recalcar, en aquest cas, que entre la documentació referida a la concessió de permisos de construcció l'ens municipal especificava de manera explícita el deure del sol·licitant de construir, davant del seu habitatge, les voreres necessàries per a l'adequació dels carrers. L'amplada havia de ser menor a un metre.⁸⁹

Certament, el Raval començà a prendre forma gràcies a l'arribada i a l'assentament a Santa Coloma de Gramenet de la primera onada migratòria del segle XX. Però qui eren aquests nous arribats? Quins perfils sociològics tenien? Afortunadament, gràcies a l'existència del padró municipal corresponent a l'any 1911 podem respondre aquestes preguntes.

El primer tret característic d'aquest grup social fa referència al seu recent establiment a les terres que antigament dominaven les masies del Raval. Així, la major part dels empadronaments s'havien produït en un espai temporal inferior a deu anys. Malgrat tot, també hi trobem excepcions: és el cas, per exemple, de Francisco de Andrés Giralte Ventura i la seva muller, Coloma Lluís Mas, que treballaven de jornalers des de feia 39 anys i residien al carrer Arrabal número vuit, i també d'Antònia Ibors Camellas i les seves dues filles, Maria i Antònia, que residien, en el cas de la mare, des de feia 42 anys al número u del carrer Bonavista. Comparant aquests dos perfils socials podem concloure que, si bé la major part dels conveïns portaven poc temps al barri, als territoris de Can Dordal, Can Peixauet i la Torre Roja hi havia arrendataris que portaven dècades conreant les terres que els antics propietaris els havien cedit, o bé arrendat.⁹⁰

⁸⁹ AHSCG, caixa 173.

⁹⁰ AHSCG, llibre 245, Padró municipal d'habitants de 1911.

Pel que fa als orígens geogràfics d'aquesta primera onada migratòria, una part dels arribats al Raval a inicis de segle formaven part integral d'un procés migratori que desplaçà famílies des de l'Aragó, València i Múrcia cap a les àrees de desenvolupament industrial com el pla de Barcelona. Ara bé, en el cas del Raval trobem constatat un èxode rural d'abast català. Buidant pobles econòmicament deprimits dels Pirineus i de la Catalunya central, molts pagesos cercaren aquí noves oportunitats. Així, per exemple, Jacinto Sagol i la seva dona, Buenaventura Turró Cardona, decidiren abandonar Malgrat de Mar i establir-se aquí, juntament amb les seves tres filles. No era un cas aïllat. El matrimoni de Manuel Ventura i Juana Molins arribaren el 1902 procedents de Vilafranca del Penedès, i també decidí establir-se al Raval la família Oliva, que provenia d'Organyà.⁹¹

Dintre de l'aspecte econòmic, observem com el principal mitjà de subsistència de les noves famílies que arribaven per assentar-se al barri continuava sent l'agricultura. Ara bé, diferenciant-se de dinàmiques anteriors, observem durant el pas d'un segle a l'altre un canvi en les dinàmiques. Tot i que segons les pàgines del llibre del padró corresponent a l'any 1911 la majoria de «*cabezas de família*» es dedicaven a l'agricultura, la major part de la descendència femenina, i també en algun cas la masculina, treballava a les factories que hem esmentat.⁹²

Per exemplificar aquest canvi resulta especialment útil destacar el cas de la família Gaspart Farnés. De cinc membres, aquesta unitat familiar estava formada pel matrimoni de Jaime Gaspart Viñas i Ramona Farnés Verdager, i per tres filles de 18, 11 i 2 anys d'edat. La filla gran ja no es dedicava a «*sus labores*» sinó que treballava de filadora.

A més, constituint un símptoma dels nous temps, la filla d'onze anys, lluny de quedar-se a casa per contribuir a les activitats domèstiques, assistia regularment a l'escola. D'aquesta manera, el pare, que era pagès, treballava les seves terres del número 38 de la carretera de Sant Adrià en solitari.⁹³

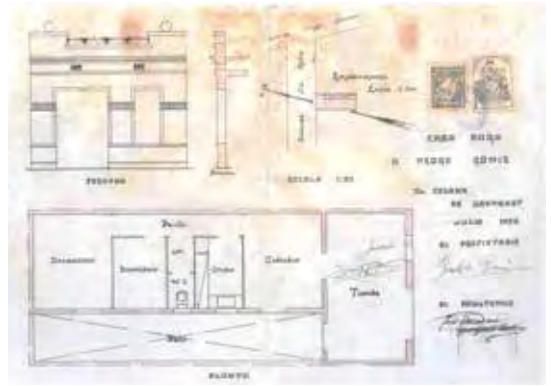
Com és lògic, arran de la implantació de noves tecnologies, de la posada en pràctica de nous conreus que permetessin recuperar la productivitat agrària després de la gran crisi de finals del XIX i, finalment, de la parcel·lació i venda de les grans propietats, la producció agropecuària del Raval, igual que la de Santa Coloma de Gramenet, canvià amb l'arribada del segle XX. Si a la centúria anterior el paisatge municipal estava dominat per les grans propietats, ara observem una atomització. Els extensos regadius on treballaven masovers i jornalers

⁹¹ Ibídem.

⁹² Ibídem.

⁹³ Ibídem.

havien deixat pas a propietats més modestes que la majoria de vegades eren explotades pels membres d'una mateixa unitat familiar. Per a aquest tipus d'estructures econòmiques el béns més preuats eren les cavallerisses. Mitjà de producció i mitjà de transport alhora, els èquids resultaven imprescindibles per als

Plànol del projecte per construir una casa a l'avinguda de Santa Rosa, juliol del 1929. AHSCG, caixa 173.

petits propietaris del Raval. Fossin cavalls, mules o rucs, les famílies depenien de la seva força per al sosteniment econòmic. El més freqüent era que només hi hagués un animal per família, tot i que hi havia casos, com el de la família Feliubaladó Ibors, que disposaven de dos animals: una euga i un mul de càrrega.⁹⁴

Amb tot, durant aquests anys existí una població flotant que no constà als registres municipals. Ens referim en aquest punt a tots aquells petits propietaris que abans de l'esclat de la Primera Guerra Mundial havien decidit adquirir una parcel·la a l'espai que ocuparia el futur barri, no per extreure'n rendiments econòmics derivats de la producció agrària, sinó per gaudir-ne com a segona residència i com a espai d'esbarjo. Així doncs, si disposéssim de l'oportunitat de desplaçar-nos cent anys enrere, pels volts de l'any 1910, a l'espai de l'actual Raval podríem observar-hi una convivència entre dues realitats econòmicosocials ben diferenciades: per un cantó, la que perpetuà la tradició agrària del lloc sota noves formes d'explotació, i per l'altre cantó, la d'un espai residencial de nou encuny.

L'equilibri assolit entre els diferents espais deixà pas, després de l'inici de la Primera Guerra Mundial, a un panorama de creixent industrialització que repercutí enormement en la vida de la vila. Certament, tot i que Espanya no entrà en el conflicte, el conflicte sí que entrà a Espanya.⁹⁵ Més enllà de la polarització política que s'imposà a Espanya i que dividí l'opinió pública entre aquells sectors que donaven suport als esforços bèl·lics dels Imperis Centrals i aquells que, per contra, volien que Espanya participés en la guerra donant suport a França, la Gran Bretanya i l'Imperi Rus, el nostre interès ha de recaure

⁹⁴ AHSCG, reg. 2850, 2/12/2/18,

⁹⁵ Aquesta tesi es troba, magistralment demostrada, essencialment en l'òrbita política, a l'estudi de Maximiliano FUENTES CODERA, *Espanya en la Primera Guerra Mundial. Una movilizació cultural*, Barcelona, Akal, 2014.

sobre les dinàmiques econòmiques que es desenvoluparen al nostre país entre els anys 1914 i 1918.

Durant els primers mesos que seguiren l'esclat bèl·lic de l'estiu de 1914, l'impacte sobre l'economia catalana fou positiu: la creixent demanda de tèxtils (mantes, benes, uniformes, etc.), sumada a la desaparició de la competència industrial d'altres productes que eren fabricats als països contrincants, desencadenà un increment de la productivitat i, en conseqüència, dels beneficis. Tanmateix, a la llarga, l'augment de la demanda de productes bàsics de països com França, Itàlia o Gran Bretanya facilitaren l'inici d'una espiral d'inflació.

Els costos de la vida s'elevaren per als treballadors espanyols sense que les obligades pujades de salaris poguessin remeiar el greuge.⁹⁶ Prenent l'any 1914 com a 100, els preus dels diferents països l'octubre del 1917 eren els següents: Espanya 141, Alemanya 209, Holanda 188 i Noruega 261.⁹⁷ Tot i que comparativament menors, les conseqüències per als treballadors espanyols foren més greus per les característiques de la situació economico-social del camp espanyol en el moment d'iniciar-se les hostilitats als camps de batalla europeus. Tant fou així que el desajust entre salaris i costos de vida s'eixamplà fins al punt que el 1915 fou aprovada la llei de subsistències en un inútil intent de remeiar la situació.⁹⁸

Per a Santa Coloma de Gramenet, la Primera Guerra Mundial suposà un període d'expansió industrial inaudit que multiplicà la seva capacitat productiva. Entre 1914 i 1918 el nombre d'indústries augmentà un 50%. Aquesta embranzida es prolongà durant la dècada dels vint fins a arribar al 1929, uns anys en què dintre del terme municipal hi havien instal·lades 23 factories de diversa mena. L'increment de l'activitat econòmica comportà al mateix temps una notable expansió demogràfica que possibilità que la població del municipi passés de 2.728 el 1920 a 5.789 el 1923.⁹⁹ És més, sent un factor que ens permet comprovar aquest ritme de creixement, observem que, si bé el 1918 el nombre de permisos de construcció concedits al conjunt del municipi ascendien a setanta-vuit, en arribar a l'any 1922 la xifra havia augmentat fins a sobrepassar els dos centenars, amb un màxim de dues-centes divuit.¹⁰⁰

Com és obvi, el Raval també formà part activa d'aquest procés de creixement poblacional. Així, són dues les raons de caràcter intern que ens permeten

⁹⁶ Per a un estudi a escala regional de les repercussions econòmiques del conflicte, vegeu Vicent SOLER MARCO, *Guerra i expansió industrial: País Valencià (1914-1923)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1984.

⁹⁷ Gerald H. MEAKER, *The Revolutionary Left in Spain 1914-1923*, Stanford, Stanford University Press, 1974, p. 38.

⁹⁸ *Gaceta de Madrid*, 7 de març de 1915.

⁹⁹ Montserrat CARRERAS i Helena RUIZ, *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament Santa Coloma de Gramenet, 1986, p. 183-184.

¹⁰⁰ Llibret *La Estampilla Verde*. Museu Torre Balldovina, Fons Llorenç Serra.

comprendre els motius que iniciaren aquesta dinàmica. En primer lloc, observem una crisi immobiliària a la ciutat de Barcelona que va fer créixer nombre d'immigrants que arribaven a la ciutat comtal cercant noves oportunitats laborals i que, davant la falta d'habitatges a la ciutat, en buscaven en unes poblacions properes que estaven experimentant al mateix temps una expansió industrial pròpia.

En segon lloc, la creació el 1916, per part d'Anselm del Riu, de la Compañía Nacional de Tierras. El principal objectiu d'aquesta empresa fou comprar terres als hereus dels grans tenidors del segle XIX amb l'objectiu de parcel·lar-les i posteriorment vendre-les a un

públic molt més ampli mitjançant el sistema de *La Estampilla Verde*. Per a qui arribaria a ser nou propietari, el sistema funcionava de la següent manera: quan comprava als establiments adherits a aquesta iniciativa empresarial (robes, teles, sabates, queviures, etc.), li regalaven «una estampilla verde por cada 20 céntimos que gaste».

Així, col·leccionant aquestes estampetes, la llibreta s'ompliria en poc temps, perquè les compres d'una família del moment excedien de molt els 20 cèntims. L'equivalència era senzilla: cada pam de terreny costava 25 estampetes. Així, si s'optava per bescanviar-les per un tros de terra de 2.000 pams, s'havien de presentar 2.000 vegades 25 estampetes, és a dir, 50.000 estampetes.

El procés de parcel·lació i venda de les terres fou dissenyat i dut a la pràctica per la Compañía Nacional de Tierras sense supervisió de l'Ajuntament. Així, el més habitual era que les parcel·les que es destinaven a la venda no excedissin porcions rectangulars de 200 metres quadrats.¹⁰¹ La classe obrera i

Llibret *La Estampilla Verde*. Museu Torre Balldovina, Fons Llorenç Serra.

¹⁰¹ Vegeu al respecte José MUNTAÑOLA THORNBERG, *Relaciones entre estructura de la propiedad y la formación del suburbio*, Barcelona, Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Barcelona, 1971.

les classes mitjanes barcelonines (botiguers, funcionaris, advocats, etc.) foren els clients potencials d'aquest sistema. Gràcies a això, petits comercials que mantenien la seva residència habitual a Barcelona, com és el cas de Joaquín Soteras, que regentava una botiga al barri de Sants, tenien l'oportunitat de convertir-se en propietaris d'una finca allunyada de la gran ciutat.¹⁰² Es materialitzava d'aquesta manera l'ideal de l'època de «la casa i l'hortet». Si bé al començament aquests nous propietaris només acudien al Raval per gaudir-ne els caps de setmana, a la llarga s'acabaren instal·lant de manera definitiva no només al Raval, sinó també a la resta de barris.

La construcció d'aquesta classe d'habitatges al Raval no durava gaire: «Va ser tot una foguerada i, en quatre dies, com si hagués sigut una florida de rovellons, igual, van començar a sortir casetes per tot arreu».¹⁰³ Durant tot el període d'expansió urbana que es visqué al llarg de la dècada dels anys vint hi van conviure dos processos constructius. Per un costat, i el més habitual, trobem l'autoconstrucció duta a terme pels mateixos propietaris: «La casa la vam fer de mica en mica [...] El dissabte i el diumenge el meu pare feia de paleta i nosaltres de manobres [...]».¹⁰⁴ Sense gaire control municipal, les cases eren construïdes durant els caps de setmana que la família es desplaçava al terreny:

El meu pare va comprar el solar a terminis i a dos rals el pam. El teníem tancat i, quan aconseguíem estalviar cent pessetes, compràvem un sac de ciment, quatre totxos, dos sacs de calç i un carro de sorra i fèiem un tros de caseta.¹⁰⁵

Per un altre costat, hi havia promocions residencials executades per empreses de la construcció que volien augmentar el valor afegit de les seves parcel·les mitjançant l'edificació de cases de planta baixa amb els seus corresponents jardins. Aquests eren projectes de més envergadura, que sovint es proposaven edificar trams de carrers sencers. El tram del carrer de Sant Jordi, on un mateix propietari demanà els permisos d'edificació corresponents per a la construcció de quatre finques a prop de la carretera de Sant Adrià, o bé la totalitat del carrer del Canigó, que fou dissenyat per l'estudi d'arquitectura de Josep Alemany i Juvé, constitueixen dos magnífics exemples.¹⁰⁶

Quins elements feien que el futur propietari s'interessés per les terres de Santa Coloma de Gramenet a inicis del segle XX? Per respondre aquesta pregunta

¹⁰² AHSCG, caixa 171.

¹⁰³ Entrevista a Esteve Puig, febrer de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 13.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Entrevista a Montserrat Simón i Robert Santacana, març de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 14.

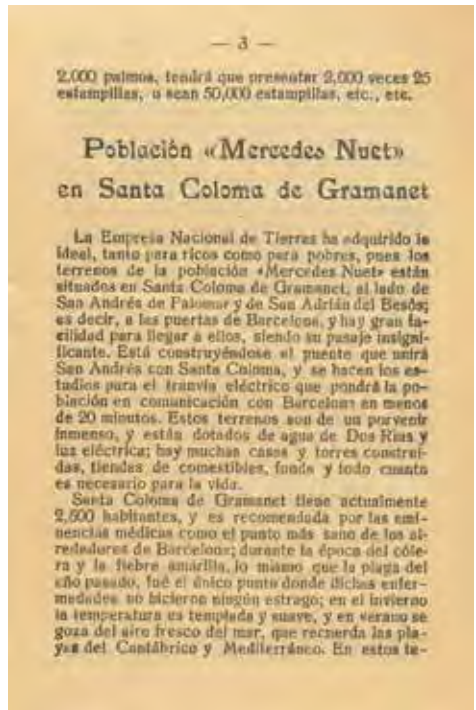
¹⁰⁶ AHSCG, caixa 171.

només hem de fixar-nos en els arguments publicitaris que es desplegaven per atraure l'atenció dels potencials clients:

*Santa Coloma de Gramenet es recomendada por las eminencias médicas como el punto más sano de los alrededores de Barcelona; durante la época del cólera y la fiebre amarilla [...] fue el único punto donde dichas enfermedades no hicieron ningún estrago [...] en verano se goza del aire fresco del mar que recuerda las playas del Cantábrico y Mediterráneo.*¹⁰⁷

L'èxit del sistema de *La Estampilla Verde* a Santa Coloma de Gramenet fou rotund. El gran projecte de l'alcalde Llorenç Serra, que havia tornat a l'alcaldia l'any 1916, propicià una expansió urbanística que resultà en un augment de la densitat poblacional d'antics barris com el del Singuerlín, o bé l'aparició d'altres de nous, com és el cas del Llatí. Aleshores, aquest mecanisme de dinamització del mercat immobiliari ja havia demostrat el seu èxit en altres indrets. És el cas de la República de Xile d'inicis del segle XX, on l'expansió colonial cap al sud del continent precipità l'expulsió de les poblacions ameríndies facilitant per part de l'estat l'assentament de nous pobladors que provenien del nord del país.

Ara bé, tot i que gràcies a la implantació del sistema de *La Estampilla Verde* la població de Santa Coloma de Gramenet s'incrementà, no foren tot flors i violes. Fixem-nos ara en el cas concret del Raval. Aquí, tot i que existí, la proliferació del sistema de *La Estampilla Verde* no fou tan notable com en altres indrets de la nostra vila. Un dels possibles motius que dificultaren la implantació d'aquest mecanisme fou l'existència, des de l'any 1922, del pavelló A de l'Hospital per a tuberculosos de l'Esperit Sant. Construït sobre l'extrem sud de la serra d'en Mena, a l'hospital li correspo-

Tercera pàgina del llibret *La Estampilla Verde*, Museu Torre Balldovina, Fons Llorenç Serra.

¹⁰⁷ Llibret *La Estampilla Verde*. Museu Torre Balldovina, Fons Llorenç Serra.

nia una àrea d'exclusió que impedia la construcció d'habitatges residencials a la seva rodalia.¹⁰⁸

Tot i això, el procés de mercantilització de la terra que posteriorment conformaria el Raval s'inicià l'any 1922, moment en què l'Ajuntament acordà:

Aprovar el plànol de la urbanització de les finques que es troben situades en aquest terme municipal propietat de la senyora Rosa Pons i Oliver de Ginesta i Don Antonio Oriola Cortada i Renom, comte de la vall de Marlès.¹⁰⁹

El plànol que s'aprovà corresponia a les terres de secà de Can Peixauet, que havien vist la seva productivitat dràsticament reduïda. Si bé aquestes terres es convertiren en objecte de mercantilització, els condicionants orogràfics de la zona acotada dificultaren en extrem una construcció racional. Per a més inri, les parcel·lacions de terres destinades a engrandir l'oferta immobiliària de la nostra ciutat no es van fer a peu d'obra, sinó que els límits es delimitaren en un despatx traçant línies paral·leles amb escaire i cartabó. Aquest procediment, si bé fructífer en localitzacions més planes com les de vora la masia de Can Zam, no tenia sentit en un espai amb un relleu irregular de caràcter muntanyós.

Els desnivells que condicionen el Raval en l'actualitat ja el condicionaven durant el primer terç del segle XX. L'accentuada inclinació dels carrers Sant Jordi, Roger de Llúria, Pau Claris, Elcano i molts altres propicià un desgavell urbanístic i residencial de primer ordre que, unit a l'autoconstrucció, desembocà en una sèrie d'afectacions sobre la vida diària del veïnat d'aleshores. Així, per exemple, les cases més antigues del carrer de Roger de Llúria van estar durant molts anys per sota del nivell del carrer, fet que propicià greus problemes sanitaris relacionats amb la humitat. Al mateix temps, per salvar els desnivells imposats pels vessants de les muntanyes, es construïren cases que obligaven els veïns a pujar un bon nombre d'esglaons per accedir-hi.

Més enllà dels problemes que podien derivar-se de la complicada orografia del Raval, el principal problema amb què havien de conviure els veïns era l'aigua. Bé odiat i alhora desitjat, l'aigua condicionà enormement el poblament del barri.

La inexistència d'una xarxa de clavegueram regulada per les autoritats municipals feia que cada cop que plovia els carrers es neguessin fins a convertir-se en autèntics rierols. L'orografia del terreny provocava que els corrents d'aigua convergissin sobre diferents punts de la carretera de Sant Adrià. El següent testimoni ens permet aproximar-nos a la situació del Raval d'aquells anys:

¹⁰⁸ Felip Cid, Núria GORINA i José SÁNCHEZ ALDEGUER, *L'Hospital de l'Esperit Sant: un exemple de l'evolució assistencial a Catalunya*, Barcelona, Fundació Hospital-Sanatori de l'Esperit Sant, 1993, p. 57-97.

¹⁰⁹ AHSCG, caixa 171.

Hi havia una riera que anava a parar al riu. Passava per aquí darrere i recollia les aigües de les muntanyes del Motocròs on acaben avui els carrers de Monturiol, de Francesc Julià, d'Àngel Guimerà i l'avinguda de Santa Rosa. La riera passava per sota de la carretera entre l'avinguda de Santa Rosa i el carrer de Monturiol. Hi havia un pontet a la cruïlla entre el carrer d'Àngel Guimerà i l'avinguda de Santa Rosa perquè passessin els carros.¹¹⁰

Al mateix temps, les primeres reivindicacions socials que reclamà el veïnat del Raval feien referència a la manca d'abastiment d'aigua de les cases que formaven el barri. No hem de pensar en aquest punt que la manca de subministrament d'aigua afectés de manera exclusiva els conveïns d'aleshores: aquest era un problema que afectava tots els colomencs del primer terç del segle XX. L'assumpte no venia de nou: en una carta escrita el juliol de 1925 pel governador civil de Barcelona, el general Milans del Bosch, dirigida a l'alcalde colomenc d'aleshores, s'especificava com des de Governació s'havia exercit la pressió burocràtica corresponent sobre la «*Sociedad General de Aguas de Barcelona*» per accelerar al màxim el termini per a la reparació de la canonada que, vinguda de Dosrius, abastia Santa Coloma de Gramenet.¹¹¹

Més enllà de la manca d'higiene que es derivava de la falta de proveïment d'aigua, molts veïns formularen reclamacions a l'Ajuntament per exigir un servei pel qual ells pagaven una sèrie d'impostos. Així, un mes abans que fos enviada la carta de Milans, una veïna del Raval es queixava a l'Ajuntament que les famílies del barri havien de fer front al pagament de 300 pessetes per disposar d'un dipòsit d'aigua a casa, però que el dipòsit, per falta de proveïment, s'havia d'omplir manualment.¹¹² No era pas un cas aïllat: per les mateixes dates els veïns del barri dels Safaretjos lliuraven a l'alcaldia una llarga llista de signatures per reclamar l'abastiment d'aigua.¹¹³

Les reduïdes vies per reclamar qualsevol servei per al barri obligaven a formular les queixes de tal manera que l'Ajuntament accedís a resoldre la situació en el mínim de temps possible. La confrontació, la crispació i l'hostilitat no tenien cabuda en les reclamacions dels colomencs, i encara menys en un context dictatorial de caràcter autoritari que tenia al capdavant el general andalús Miguel Primo de Rivera.

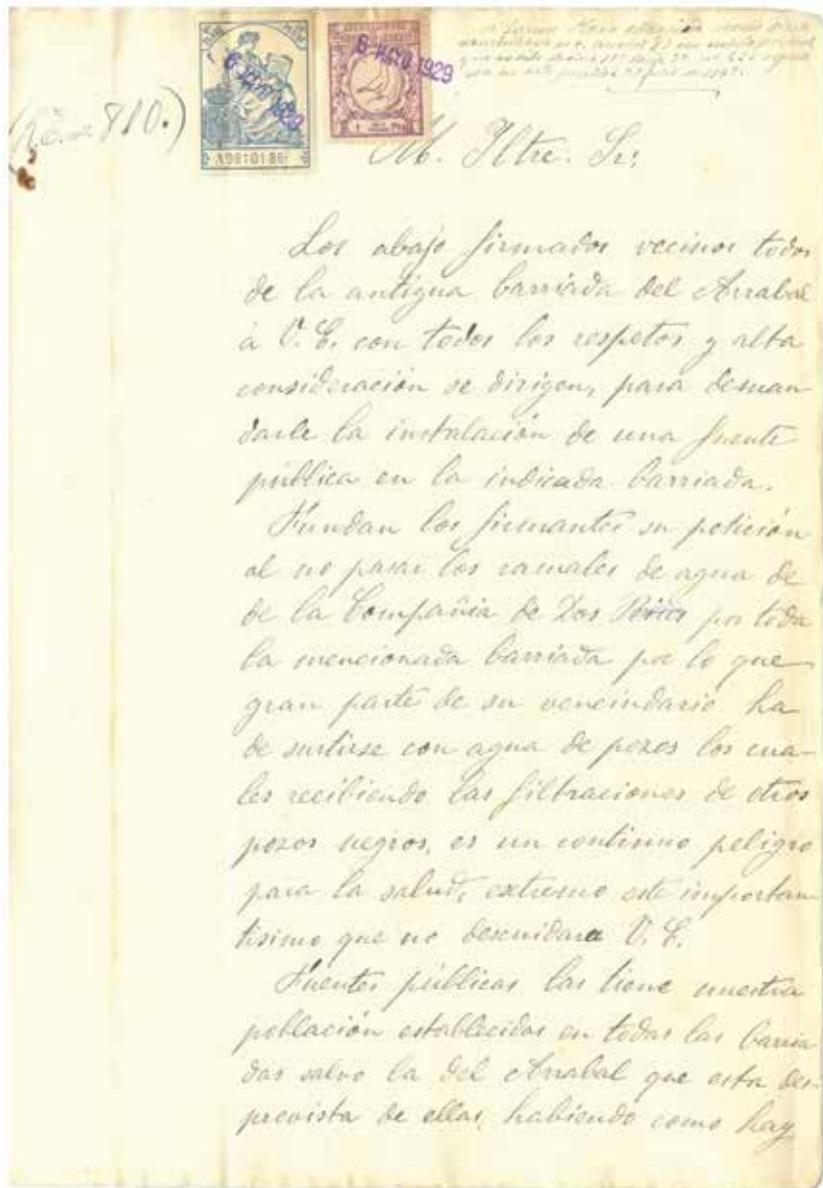
La cortesia i la recollida de signatures eren els mecanismes més recurrents. Així, el maig de 1929, un nombrós grup de veïns del Raval enviaven a l'alcalde la següent petició:

¹¹⁰ Albert FABÀ, *El Raval*, p. 13.

¹¹¹ AHSCG, caixa 134, 3/2/1/160.

¹¹² AHSCG, caixa 131, 3/1/5/44 i caixa 173.

¹¹³ AHSCG, caixa 142, 3/3/2/22.

Carta redactada pels veïns del Raval l'any 1929 on es demana a l'Ajuntament la col·locació d'una font pública al passeig de Sant Jordi. AHSCG, caixa 173.

Fundan los firmantes su petición al no pasar los ramales de agua de la Com-
 pañía de Dos Rios por toda la mencionada barriada, por lo que gran parte
 de su vecindario ha de surtirse con agua de pozos los cuales, recibiendo
 las filtraciones de otros pozos negros, es un continuo peligro para la salud
 [...] Fuentes públicas las tiene nuestra población establecidas en todas las

*barriadas salvo la del Arrabal, que está desprovista de ellas habiendo como hay los convenientes desagües.*¹¹⁴

Atenent a l'existència d'aquestes primitives reivindicacions de caràcter social a Santa Coloma de Gramenet, i sobretot al barri del Raval, no seria agosarat repensar els orígens dels moviments socials al nostre municipi. Així, la posterior articulació de les reivindicacions socials i veïnals durant el franquisme tenia uns precedents històrics gens desdenyables que es desenvoluparen també sota una dictadura.

Com resulta natural, el desenvolupament d'aquesta primerenca expansió urbanística del Raval va comportar un creixement econòmic fins aleshores inaudit. Ara bé, aquest creixement modificà de ple els mitjans de subsistència de les famílies nouvingudes, o bé de les que ja hi habitaven des de feia dècades. En aquest sentit, amb l'assentament d'aquests nous veïns, el predomini econòmic de l'agricultura cedí importància en benefici d'una incipient xarxa comercial que abastia el barri de la majoria de serveis i queviures que necessitaven els veïns en el seu dia a dia. Així, a diferència del que passa avui dia, la vida comercial del Raval era extremadament rica.

Per il·lustrar la situació del barri d'aquells moments, considerarem aquí la perspectiva d'una veïna anònima del Raval. Primera hora de la tarda. Un cop acaba la jornada laboral en una de les indústries de la propera Barcelona, la nostra protagonista, juntament amb diverses companyes, arriba a Santa Coloma abans de l'habitual: en comptes de desplaçar-se fins a Sant Adrià amb un tramvia que costava deu cèntims i després caminar fins al Raval, les noies han decidit agafar una tartana que les ha deixat al centre de la vila: a la plaça de la Constitució.¹¹⁵ Allà, un cop pres el comiat pertinent, la nostra protagonista s'encamina cap a casa seguint el traçat de la carretera de Sant Adrià. Quinze minuts són suficients per albirar la façana de Can Peixauet. Des d'aquell punt, la carretera passava a anomenar-se «carrer Raval», l'eix comercial del barri.

El més urgent eren els queviures: els seus pares li havien fet una llista amb tot el que calia per al sopar del dia i per al dinar del diumenge. Per sort ho tenia tot a l'abast. Els fumats i els embotits els trobaria a can Roca. En canvi, per al dia de descans de la setmana, compraria bacallà a la botiga d'en Puiggalí. Si bé en teoria la seva família es declarava catòlica, ella, igual que el seu pare, no perdonava la copeta de moscatell dels diumenges. Sempre el compraven a la botiga d'Isidre Pons, on no només tenien moscatells i aiguardents sinó que també hi venien vins a 45, 40 i 50 cèntims el litre.

¹¹⁴ AHSCG, caixa 173.

¹¹⁵ AHSCG, caixa 140.

Ja ho tenia tot. Ella, per ara, no podia escollir dintre del barri on fer les compres diàries. La principal alternativa per a la resta de conveïns era la Societat Cooperativa de Consum l'Esperança, on els preus eren més reduïts i, a més, s'hi feien balls i es representaven obres de teatre. Tanmateix, la seva família, com que feia poc que havia arribat al Raval, encara no havia pogut fer-se'n sòcia.

De camí cap a casa, al final del carrer de Roger de Llúria, carregada amb tots els paquets i intentant no relliscar ni tacar-se massa amb el fang que s'acumulava per tot arreu, la nostra veïna topa amb el seu germà petit. Ell va cap a baix. Treballa al magatzem de material de construcció que hi havia

al final del carrer. Al creuar-se amb la seva germana li diu que arribarà a casa una mica tard: després de la feina té intenció d'anar a la barberia de Francesc Cànovas perquè l'endemà té intenció d'anar endreçat i ben mudat al cinema. Aprofitant la trobada, la germana li recorda l'encàrrec de la mare: que no es descuidi de pujar a casa el sac de carbó que la mare ja ha pagat al matí. Si se n'oblida, no hi haurà ni cuina ni sopar.¹¹⁶

Al marge d'aquests comerços que abastien els veïns dels productes més habituals, dintre dels límits del barri hi havia una sèrie de botigues que oferien gènere de caràcter més específic. Entre aquests establiments es comptava la merceria de Joan Márquez, la botiga de venda i reparació de material elèctric de Francesc Bartrolí o bé l'adrogueria del carrer de Ginesta. De tot plegat en surt una conclusió: durant la dècada dels anys vint el Raval experimentà una expansió econòmica i residencial inaudita que repercutí en el mode de vida de tots aquells que habitaven dins dels seus límits. Així, més enllà de la descripció

Programa de la Sociedad Coral Juventud del Arrabal de la festa major del barri dels dies 21 i 22 de juliol de 1928. AHSCG, caixa 140, 3/2/7/29.

¹¹⁶ AHSCG, caixa 140, 3/2/7/29. La narració d'aquest episodi fictici es basa primordialment en l'existència d'un programa de la festa major del barri del Raval corresponent a l'any 1928 en les pàgines del qual consten molts comerços del barri amb fins publicitaris.

comercial que hem fet, també cal referir-se a l'existència de diversos tallers al barri que requerien l'energia mecànica dels motors per funcionar. En aquest sentit, entre els anys 1925 i 1926 al barri hi havia tres posseïdors de motors de diferent potència. D'aquests, el més important era Narcís Pont Ros, que tenia al seu establiment de la carretera de Sant Adrià cinc motors d'ús industrial que sumaven trenta-un cavalls de potència, una xifra gens desdenyable per al moment.¹¹⁷

Així doncs, si hi ha una paraula que defineixi a la perfecció la situació del barri durant aquests anys és *evolució*. Des d'un passat eminentment agrícola, les cases que s'hi construïen exemplificaven l'entrada cap a una fase en què el comerç i la indústria s'obrien pas. Si bé la major part dels veïns s'havien de llevar ben d'hora per anar a la feina a les indústries barcelonines, el 1929 encara hi havia propietaris que sol·licitaven a l'Ajuntament permís per construir un galliner al jardí de casa.¹¹⁸

De la mateixa manera que els veïns s'associaren per aconseguir millores econòmiques mitjançant l'esmentada Societat de Cooperativa Obrera de Consum l'Esperança, també s'uniren per canalitzar en un instrument comú les diferents reivindicacions individuals que es remetien a l'Ajuntament mitjançant la «Societat de Propietaris de l'Arrabal», entitat que fou creada l'any 1921. D'aquesta última no en tenim gaires més notícies. El 1925 es renovà la junta i es cessà el president José Francisco Fusté per donar pas a Mariano Carmé, que era un militar que vivia al carrer de Pau Claris.¹¹⁹

Si bé importants, aquestes entitats no podien competir en representativitat i en importància contra la «Societat Coral la Joventut de l'Arrabal». Des de la seva fundació el 28 de maig de 1924 i fins a la seva dissolució durant la Guerra Civil Espanyola, quan els seus membres masculins foren mobilitzats per lluitar a l'Exèrcit Popular, la Societat Coral fou el cor cultural del barri. En el moment de la seva fundació, exemplificava a la perfecció l'associacionisme de caràcter social i popular propi de la Catalunya de la primera meitat del segle XX. S'hi refermaven i s'hi replicaven els lligams culturals i els trets nacionals que conformaven la identitat comuna dels diferents immigrants que arribaven al Raval. D'aquesta manera, recopilant tota l'herència de la Renaixença, totes aquestes institucions —corals, ateneus, colles, etc.— reafirmaven la identitat catalana que provenia dels respectius pobles d'origen dels nous veïns, ara en un nou espai.

¹¹⁷ AHSCG, caixa 64, 2/10/1/23.

¹¹⁸ Per parlar dels desplaçaments que havien de fer diàriament una gran part dels conveïns del Raval disposem del testimoni d'Esteve Puig. En canvi, en relació amb la pervivència rural del Raval, destaca AHSCG, caixa 173.

¹¹⁹ Albert FABÀ, *El Raval*, p. 18.

Fotografia feta durant la Segona República on consten tots els membres de la Societat Coral la Joventut de l'Arrabal. Arxiu privat Manel Tomàs.

Fotografia dels anys trenta on consten els integrants de dues associacions del barri: la Societat Coral i la Cooperativa de Consum. Arxiu privat Manel Tomàs.

D'aquesta manera, tot i que en els seus estatuts s'especificava de manera explícita que la Coral no mantenia cap vinculació amb els principals partits polítics del moment, quan s'analitza la seva trajectòria, així com les seves

característiques principals, resulta evident que aquesta afirmació no era més que una exigència legal motivada per l'aplicació d'una política anticatalanista imposada des de l'any 1923 fins al 14 d'abril de 1931 durant tota la dictadura de Miguel Primo de Rivera.¹²⁰

Tots aquells veïns que volguessin formar part de la Societat Coral estaven obligats a pagar 1,40 pessetes al mes, de manera que es convertien en socis «*numenarios*». Amb aquesta subscripció s'adquiria el dret d'acudir a tots els balls ordinaris, a les representacions teatrals i a les festes de caràcter extraordinari que arribés a organitzar l'entitat. No era l'única categoria de socis que hi havia. Per sobre dels «*numenarios*» hi regien els socis protectors, que pagaven una quota voluntària més alta que l'ordinària. Al seu torn, per sobre de tots hi havia els socis honoraris, que podien ser escollits per representar l'entitat o bé tenir càrrecs d'importància com el de secretari, tresorer o president.¹²¹

Quinzenalment, els socis es reunien per representar una obra teatral al local de l'entitat. Dintre del seu repertori, les peces més freqüents eren les relacionades amb els màxims exponents de la cultura catalana: Àngel Guimerà, Ignasi Iglésias o Santiago Rusiñol.

Anys després, molts socis mantenien encara en el record com havien fet de Sebastià, de Nuri o, òbviament, de Manelic, el superheroi català de *Terra baixa* d'Àngel Guimerà. Si bé és cert que l'ordre, la disciplina, la rigurositat i la precisió eren requerits per a l'assoliment de l'èxit dels melodrames, al pensar en la Coral no hem pas d'imaginar-nos una associació freda i estricta, ans al contrari. Els diferents locals que en algun moment foren la seu social de l'entitat —primer al carrer de Roger de Llúria, més tard a la carretera de Sant Adrià i finalment al número 1 del carrer de Monturiol— van esdevenir centres d'atracció per a tots els joves i no tan joves de la barriada. Rememorant temps pretèrits, el senyor Puig ens aclareix:

També és important com es va construir aquest local. El senyor Julià no tenia prou diners [per fer-lo]; per edificar-lo va fer uns bons de 50 i de 100 pessetes... Anaves i els hi compraves, i ell te'ls anava amortitzant. Això es va fer l'any 23 o 24.¹²²

Als locals també s'hi acollien conferències i xerrades sobre diversos temes, eludint l'esmentada censura política del moment. Al Raval arribaria a acudir-hi fins i tot Frederica Montseny, sindicalista de la CNT que anys més tard esdevindria ministra de Sanitat durant la Segona República i part de la Guerra Civil.

¹²⁰ AHSCG, «Estatutos de la Sociedad Coral de la Juventud de Arrabal de Santa Coloma de Gramenet», 15 de juny de 1928.

¹²¹ AHSCG, «Estatutos de la Sociedad Coral de la Juventud de Arrabal de Santa Coloma de Gramenet», 15 de juny de 1928.

¹²² Entrevista a Esteve Puig, febrer de 1988. Museu Torre Balldovina, Banc de Memòria Oral.

Als nostres carrers parlà del paper de la cultura com a mitjà d'emancipació dels pobles.¹²³

L'oci, no obstant això, constituïa el principal atractiu de la «Societat Coral la Joventut de l'Arrabal»:

Els que vivien als Pins solament baixaven si sabien que fèiem una funció teatral. Baixaven. Prenien cafè i copa i es fumaven un puro; tot plegat valia vint-i-cinc cèntims. L'entrada era de deu cèntims... però no era pels actors, no! Després de tres o quatre funcions, fèiem un ressopó tots plegats.¹²⁴

Totes aquestes activitats podien ser agrupades dintre de la categoria de rutinàries o si més no preestablertes, perquè les fixava la junta rectora de l'entitat. De la mateixa manera, la Societat Coral era la principal encarregada d'animar i d'engrescar les principals festivitats no només del barri, sinó també, en ocasions especials, del conjunt de Santa Coloma de Gramenet. Tres eren les situacions en què els socis i les sòcies s'engalanaven de valent: la festa major del barri, la Pasqua Florida i la festa de l'Arbre Fruiter.

Anem a pams. En primer lloc, durant la festa major del barri, que se celebrava els dies 24, 25 i 26 de juliol coincidint amb la festivitat de Sant Jaume, la Societat Coral era l'encarregada de dissenyar i dur a terme la major part de les activitats festives. Així, a tall d'exemple, disposem de molts detalls relacionats amb la festa corresponent a l'any 1928, que va començar a les onze del matí amb una cercavila pels carrers del barri en què la Coral, juntament amb la «Banda Orquestra la Cecília Andresense» cantà composicions com *Salut als cantors*, *La maquinista* o *Gloria a España*.¹²⁵

El mateix dia, a la tarda, es va fer un vermut en honor a les autoritats municipals que després d'acceptar la invitació que els lliurà el president de la coral, Miquel Esteve, haguessin decidit acudir a l'envelat del carrer de Monturiol i de l'avinguda de Santa Rosa.¹²⁶ Com a cloenda, la coral, juntament amb les orquestres convidades, organitzà un fastuós ball en el qual es repartirien licors, cafès i refrescos entre tots els assistents.¹²⁷

La segona ocasió especial era la de la Pasqua Florida. En un període de celebració religiosa, els integrants de la coral sortien als carrers per cantar caramelles. El recorregut, si bé començava al Raval, sovint acabava a la plaça de la Constitució, és a dir, davant de l'edifici de l'Ajuntament. Les cançons no eren

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ AHSCG, caixa 140, 3/2/7/29. Programa de la Sociedad Coral Juventud del Arrabal de la festa major del barri dels dies 21 i 22 de juliol de 1928.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

Fotografia de principis del segle XX on figuren els diferents membres d'una de les moltes colles de caramelles de l'aleshores poble de Santa Coloma de Gramenet. MTB, Arxiu d'Imatges.

entonades a *cappella* sinó que les estrofes s'acompanyaven amb les notes de diversos instruments, com dues o tres guitarres, violins, unes castanyoles i fins i tot, en alguna ocasió especial, una pianola. Si bé la solemnitat regia la commemoració de la resurrecció de Crist, pels carrers de la vila se sentien peces de caràcter satíric que sovint feien referència humorísticament a aspectes del veïnat que residia a les cases on s'aturava la comitiva. El to profà s'obria pas en un món d'estricta religiositat: cançons de caràcter amorós o que demanaven menjars típics eren entonades pels membres de la coral. En compensació, l'al·ludit o al·ludida, qui sap si amb vergonya, deixava caure un duro en una cistella engalanada que duia un membre de la comitiva.

El vertader caràcter festiu de la celebració es pot reconèixer en la sol·licitud que la coral va remetre a l'Ajuntament per demanar permís al molt honorable alcalde per recórrer els carrers de la vila:

El sotasignant [...] atentament exposa que per al dia onze d'aquest mes, a la nit, demana permís a aquest Magnífic Ajuntament per poder sortir en corporació per cantar les típiques caramelles amb l'estendard de la Societat, la típica barretina i una tira a l'americana amb una rosa vermella.¹²⁸

Com es desprèn d'aquesta cita, les festes, així com els actes que s'hi celebraven, constituïen una manifestació política de primer nivell. Engalanats amb

¹²⁸ AHSCG, caixa 151, 3/4/4/190.

barretines, calçats amb espardenyes i transportant un estendard bordat en groc sobre fons vermell, la Societat Coral Arrabal constituïa un mitjà d'expressió política de caràcter catalanista amb un accentuat component folklòric. Fins al 28 de gener de 1930, moment en què Alfons XIII nomenà el general Dámaso Berenguer cap de govern i va destituir al seu torn el dictador Miguel Primo de Rivera, qualsevol expressió de caràcter catalanista havia estat perseguida per les autoritats governamentals. Si bé a partir d'aquell moment les restriccions governamentals respecte a qualsevol manifestació de catalanitat es relaxaren, la llibertat d'expressió no estava ni de bon tros garantida.

Així, per exemple, les comunicacions de caràcter oficial que mantenien els ciutadans amb l'Ajuntament per a qualsevol tràmit burocràtic s'havien de formular en castellà, llengua desconeguda per a molts, i en cap cas en català.¹²⁹

La tercera ocasió d'especial significació per a la coral era la festivitat de l'Arbre Fruiter. Aquesta festa, si bé tenia abast municipal i hi participaven diverses entitats de diferents barris de la vila, revestia una especial importància per als veïns del Raval. Quina era la naturalesa de la celebració? En un moment històric que es caracteritzava per l'experimentació, no només a la nostra vila sinó a la major part del món, en un accelerat procés d'industrialització, sorgiren de molts indrets iniciatives contraculturals que s'oposaven fermament al materialisme sense ànima de les societats industrials.

La festa, que es celebrava a finals de febrer, formava part del mateix substrat cultural del qual naixen associacions com els *scouts* al Regne Unit i als Estats Units, o bé la Wandervögel (literalment, «ocell errant») de l'Alemanya de Guillem II i de la República de Weimar.¹³⁰ El model de vida que propugnaven aquest tipus d'associacions també era abraçat per individus que han obtingut més reconeixement públic. El cas més sonat és el de Jon Ronald Reuel Tolkien, el creador de la Terra Mitjana i l'autor d'*El Silmaril·lion* i *El Senyor dels Anells*, entre moltes altres obres. La trajectòria vital del qui arribà a ser professor d'Oxford durant dècades exemplifica a la perfecció el trasbals social i mental que patiren totes aquelles generacions que abandonaren la seva llar rural per buscar feina al món industrial.¹³¹ L'esperit juvenil impregnava les manifestacions d'aquesta contracultura, que a la nostra vila consistia en activitats vinculades a la natura i que reivindicaven el caràcter rural d'una Santa Coloma

¹²⁹ Per comprovar els efectes de la repressió sobre la cultura catalana durant la dictadura primoriverista, vegeu Raymond CARR, *España 1808-1939*, Barcelona, Ariel, 1969, p. 543-553. En canvi, per a una relació dels principals esdeveniments que precipitaren la caiguda en desgràcia de Miguel Primo de Rivera, vegeu Alejandro QUIROGA, *Miguel Primo de Rivera. Dictadura, populismo y nación*, Barcelona, Crítica, 2022, p. 127-166.

¹³⁰ La millor perspectiva per conèixer l'abast i l'evolució de l'organització juvenil Wandervögel és la que l'analitza des de la seva integració dintre del sistema educatiu del III Reich. En aquest sentit, vegeu William L. SHIRER, *Auge y caída del III Reich*, vol. 1, Barcelona, Luis de Caralt, 1962, p. 273-289.

¹³¹ Humphrey CARPENTER, *Tolkien: una biografía*, Barcelona, Minotauro, 2021, p. 27-49.

de Gramenet que avançava inexorablement cap a un món de fàbriques, fum i soroll.

La festa començava ben d'hora amb un concert en el qual participaven tant els membres de la Coral del Raval com els d'altres bandes que havien sigut convidades per a l'ocasió. Així, l'any 1928 acudí fins a l'escenari de l'avinguda de Santa Rosa la reputada banda Armónica Barcelonesa, integrada per 24 professors i que va interpretar cançons fins passada l'hora de dinar. A partir de dues del migdia, les dues bandes farien una cercavila que confluiria a la plaça de la Constitució. Un cop allà, després de saludar les autoritats, el seguici s'encaminà de nou cap al Raval perquè diversos grups d'infants plantarien arbres pel barri.

A continuació, a partir de dos quarts de quatre, grups d'escolars del col·legi Estudi Nou i de l'Escuela Nacional de Niñas van fer una exhibició on es demostraren els dots rítmics i aeròbics que havien après a les aules. Finalment, a les sis, després de l'actuació dels titellaires de la Peña Nocturns de l'Hospitalet de Llobregat, es dugué a terme la cloenda de la festivitats amb l'encesa inaugural d'un nou tram d'enllumenat públic a la barriada.¹³² Com es desprèn del programa, la festa presentava una sèrie de característiques que la diferenciaven de les altres. Durant la celebració, els infants i la seva connexió amb la naturalesa esdevenien l'eix central del programa.

L'oferta lúdica per als veïns i les veïnes del Raval durant la dècada dels anys vint i inicis dels trenta no s'acabava aquí. Un altre local important era el Cafè Pigall. Fundat per uns estrangers que van venir al barri cap a l'any 1925 o 1926, s'hi feien festivals cada setmana i fins i tot balls. El cafè era a la carretera, al número 20 d'aleshores.¹³³

Tanmateix, no tot eren balls i cançons: tots aquells que desitgessin socialitzar mitjançant la pràctica esportiva també podien fer-ho sense desplaçar-se del Raval. D'aquesta manera, l'any 1925, concretament el 28 de maig, s'inaugurà la Societat Recreativa i Deportiva Arrabal Sport amb un acte en què s'enlairaren globus i, per descomptat, es va fer una cercavila pels carrers del barri i es ballà fins entrada de la nit. No disposem de gaire informació més sobre aquesta associació esportiva però, com veurem, fou la llavor de la qual germinaren altres entitats i clubs un cop acabada la Guerra Civil.

Si bé en l'actualitat no hi ha cap rastre físic al Raval que permeti als seus veïns recordar els espais d'associació i socialització mencionats, la seva transcendència es pot comprovar per altres vies. Fixem-nos en el nomenclàtor

¹³² AHSCG. caixa 174.

¹³³ Joan VILASECA, «La història inèdita del barri del Raval», *Gramma*, núm. 120, febrer de 1979, p. 18.

dels carrers del barri. Llegint-los podem certificar la transcendència que tingué sobre la memòria col·lectiva del Raval la Societat Coral la Joventut de l'Arrabal. Noms de carrers com Sant Jordi, Roger de Llúria, Pau Claris, Àngel Guimerà o Canigó exemplifiquen el caràcter catalanista que s'implantà al barri gràcies a la influència de la coral. Més explícit encara és el cas del carrer d'en Francesc Julià, que fou una persona famosa al Raval, propietària de diversos negocis i que arribà a ser president de la coral en alguna ocasió.

Ara bé, quan posem l'atenció en el Raval d'aquells anys no hem de caure en falsos miratges. El Raval era un espai que estava sotmès a les mateixes penúries i desgràcies que havien d'afrontar la major part de la societat catalana i espanyola del moment, des de les greus conseqüències que segueixen la crisi econòmica que es desencadenà durant l'octubre del 1929 fins als sanguinaris efectes de la política repressiva anticatalana que caracteritzà la dictadura primoriverista. El Raval no vivia d'esquena al món. Ara bé, entre tots aquests problemes i molts altres, n'hi havia un que s'elevava per sobre de tots: la guerra del Marroc.

Des de la signatura del tractat d'Algesires el 1906, Espanya esdevingué la sobirana d'un reduït espai al nord de l'Àfrica: l'anomenat protectorat. A partir del 1909 aquest espai es convertí en un verdader malson per a les famílies de les classes populars, que havien de cedir els seus fills a una guerra expansiva de caràcter colonial que era lliurada per mantenir els interessos d'unes elits socioeconòmiques que mai posaven els peus als camps de batalla. El descontentament social amb la sagnia que suposaven les operacions espanyoles es demostrà de manera intermitent durant el primer terç del segle XX, i el màxim exemple en va ser la Setmana Tràgica.

El Marroc, el Rif, les cabiles, les harkes i el protectorat eren subjectes de confrontació política: cada partit tenia una opinió ben formada sobre el que s'havia

Embarcament de tropes al port de Barcelona durant el primer terç del segle XX amb destinació a la guerra del Rif. ANC1-585-N-1396.

i no s'havia de fer. A Catalunya, de la mateixa manera que al País Basc, l'opinió pública que s'agrupava en els diferents partits polítics era àmpliament contrària al manteniment d'un conflicte injust i en el qual, fins al Desastre d'Annual del 1921, només combatien els fills dels pobres, ja que els rics podien comprar l'exempció de les quintes.¹³⁴

Per exemple, el sector més radical del nacionalisme català d'aquell moment, Acció Catalana, i el seu òrgan *La Publicitat* abordava l'assumpte com un problema no català, que només concernia la monarquia espanyola. Així, en un míting d'Acció Catalana, Antoni Rovira i Virgili declarava:

[...] Ens diuen que vivim en pau i malgrat aquesta pau els consells de guerra jutgen els patriotes i al Marroc es vessa inútilment la sang dels catalans. Aquesta política africana és conseqüència del desgovern d'Espanya i està unida als seus destins, al destí dels que parlen la mateixa llengua espanyola; la que més perd en aquesta aventura és Catalunya, que segueix aventures alienes.¹³⁵

Tot i que no tenim constància que al Raval, ni a Santa Coloma de Gramenet, s'experimentessin episodis de rebuig a la política colonial dissenyada des de Madrid, les paraules de Rovira i Virgili podien al·ludir perfectament a la situació del nostre barri ara fa ja cent anys. Molts dels joves que arribaren i que crearen els carrers del Raval a inicis del segle XX amb les seves pròpies mans foren reclutats per lluitar, i sovint morir, en terres africanes. Antonio Bové Navarro, José Albalat Montornés, Alfons Lledó Duats, Eduardo Cuevas Lengua, Andrés Malofré i molts altres partiren del Raval cap a l'Àfrica amb un destí incert.¹³⁶

El rastre de la pista d'aquests colomencs s'esvaeix des del moment que abandonaven el municipi en direcció als seus respectius aquarteraments. És per aquest motiu que es requereix una investigació que aconsegueixi analitzar les seves trajectòries vitals. Com s'ha esmentat, no eren poques les ocasions en què els conveïns no tornaven a casa. Així, tenim coneixença del cas de la senyora Catalina Arboledas Alover, el pare de la qual, capità de cavalleria, morí durant les accions que seguiren el Desastre d'Annual, i pel qual la seva filla reclamava la pensió corresponent.¹³⁷

¹³⁴ María Rosa DE MADARIAGA, *En el Barranco del Lobo. Las guerras de Marruecos*, Madrid, Alianza Editorial, 2019, p. 201.

¹³⁵ *La Publicitat*, 10 d'agost de 1923.

¹³⁶ AHSCG, caixa 184. Per a una aproximació magistral a diversos aspectes relacionats amb la guerra del Marroc, vegeu Daniel MACÍAS FERNÁNDEZ (ed.), *A cien años de Annual. La guerra de Marruecos*, Madrid, Desperta Ferro Ediciones, 2021.

¹³⁷ AHSCG, caixa 77, 2/11/7/190 i 2/11/7/191.

Grup de soldats catalans del Tercer Regiment en algun moment de la guerra del Marroc. ANC1-710-N-115.

Al mateix torn, el fet de que únicament tinguem informació sobre el destí d'un oficial és indicatiu de la magnitud del desastre: si dels oficials en tenim poques notícies, pel que fa als soldats rasos la seva existència és gairebé anònima.

A finals de la dècada dels vint i inicis del trenta es feia evident que la dictadura de Primo de Rivera experimentava els seus últims moments de vida. El fet que el monarca Alfons XIII jugués un paper clau en la dimissió del dictador demostrava que alguna cosa havia canviat a España. Tot i que des de les esferes de poder s'intentà reconduir la situació amb un retorn al model liberal que caracteritzà la Restauració, la voluntat del poble era una altra. Les eleccions municipals del diumenge 12 d'abril del 1931 evidenciaren la manca de suport a una monarquia corrupta i la majoritària implantació del republicanisme entre la població espanyola. Sentint-se rebutjat pel seu poble i assetjat per múltiples escàndols que afectaven la dignitat de la seva persona, Alfons XIII decidí abandonar el país sense abdicar formalment. La República quedava proclamada i obria el pas cap a un horitzó democràtic.

El Raval, igual que els altres barris de Santa Coloma de Gramenet, no fou immune als nous canvis polítics. Durant els següents anys experimentaria importants transformacions polítiques, econòmiques i socials. Tot i que aquest enunciat és cert, és igualment cert que des d'inicis del segle XX fins a l'any 1931 al Raval es visqueren una sèrie de canvis que a la llarga es convertirien en les seves característiques nuclears. Al llarg de les pàgines d'aquest capítol s'ha demostrat com durant aquests anys el barri experimentà una transició de model socioeconòmic. Si abans els horts i les vinyes ocupaven la major part del paisatge, ara l'ocupaven els comerços i les cases dels immigrants que s'hi assentaven. Alhora, s'ha vist com el teixit cultural del barri era extremadament

ric. D'aquesta manera, el fet que els veïns s'haguessin de desplaçar durant la major part del dia per anar a la feina a Barcelona no impedia que quan tornaven formessin part d'aquest primitiu associacionisme veïnal.

La conclusió més important i que adquireix més influència de cara al tractament analític de la resta del segle XX i de les dues primeres dècades del XXI, és la que fa referència als forts lligams que unien el Raval amb la resta de Santa Coloma de Gramenet. Més enllà de les vinculacions que es desprenien de les obligacions laborals dels conveïns d'aleshores, durant el primer terç del segle XX els veïns i les veïnes del Raval, a través d'associacions com la coral, desenvolupaven un important paper en la vida diària de la ciutat. El primer himne amb lletra que es dedicà a Santa Coloma de Gramenet fou redactat i cantat pels membres de la Coral de l'Arrabal. Ells se sentien part de la ciutat. Només el temps diria si aquesta relació perduraria.

Segona República i 4 Guerra Civil

El 12 d'abril de 1931, dia d'eleccions municipals, a Santa Coloma de Gramenet es respirava un aire de canvis. Els resultats electorals ho confirmarien: de les 17 regidories que aleshores constituïen l'Ajuntament, 13 foren ocupades per membres de candidatures d'esquerres, i només les 4 restants quedaven per als dretans que formaven part de la Lliga Regionalista.

Catalunya, i dins seu els municipis que constituïen l'àrea metropolitana de Barcelona, va ser un dels espais on les candidatures republicanes van tenir més suport, en detriment de les monàrquiques. El resultat electoral de la nostra ciutat, que en aquell temps ja havia superat la barrera dels 10.000 habitants, es degué al majoritari suport que obtingueren les llistes d'esquerres entre la majoria d'immigrants que havien arribat durant els anys immediatament anteriors.

El pes d'aquest factor s'incrementa encara més si prenem en consideració el fet que el 1929, en ocasió de l'Exposició Universal de Barcelona, es construïren les que posteriorment serien anomenades Cases Barates amb l'objectiu de real·lotjar tots aquells barcelonins que vivien a Montjuïc. Tot i estar ubicat a la riba esquerra del Besòs, la gestió d'aquest nou barri pertocava a Santa Coloma de Gramenet perquè pertanyia al seu municipi. Mancat de qualsevol tipus d'infraestructura, aquest espai requeria una sèrie d'inversions i gestions impossibles d'implantar amb els pressupostos de l'Ajuntament.

Però tornem a l'abril del 1931. El dia 14 d'aquell mes, i un cop coneguts els resultats, seguint l'exemple de les ciutats d'Eibar, Jaca i Sahagún, l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet enarborà al seu balcó la bandera tricolor que simbolitzava l'adveniment de la Segona República. Tot i que no tenim constància que al Raval s'hi fessin celebracions, el més probable és que tots aquells que poguessin i volguessin s'afegissin a les espontànies manifestacions que van recórrer els carrers de la vila convergint a la plaça de la República, ja no de la Constitució.

Dintre del nou equip municipal, el Raval estaria representat per dos regidors que habitaven el barri: Miquel Esteve, com a candidat independent, que havia sigut durant anys secretari de la Societat Coral la Joventut de l'Arrabal, i Joan Ubach, del Partit Republicà Radical. Tots dos formaven part de la mateixa candidatura d'esquerres que obtingué la victòria electoral.

Tot i que la proclamació de la Segona República causà un gran trasbals polític i social al conjunt de l'Estat, a la pràctica, els efectes del seu adveniment no alteraren gaire la vida diària dels colomencs. Però compte: tot i que això és cert, sí que es produïren canvis perceptibles pels conveïns del moment. En aquest sentit, com passaria més tard durant la Guerra Civil, hi hagué canvis en els noms de certs carrers. Al Raval en destacaren dos: l'avinguda de Santa Rosa passà a anomenar-se avinguda de Blasco Ibáñez, en honor a l'intel·lectual republicà, i la carretera de Sant Adrià passà a anomenar-se avinguda de la República. La resta de carrers del barri mantingueren els seus noms atesa la catalanitat que se'n despenia.

Tot i que la nova etapa que ara s'obria va ser ben acollida per la major part de les classes mitjanes i populars del país, la inauguració del cicle polític coincidí en el temps amb l'arribada a Espanya dels greuges econòmics que es derivaren del crac financer ocorregut l'octubre de 1929. Així doncs, la Segona República va haver de fer front, durant tot el quinquenni (1931-1936), no només a tota una sèrie de problemes sociopolítics interns que contribuïren a la caiguda de la dictadura de Primo de Rivera, sinó també a una desfavorable conjuntura econòmica internacional que agreujà les problemàtiques endògenes.

Un dels problemes que més preocupació generava al consistori colomenc era el de l'atur. A causa de la davallada econòmica, moltes factories, sobretot les del sector tèxtil, cessaren la seva activitat i van acomiadar centenars d'obrers. Amb l'objectiu de pal·liar aquesta situació, l'Ajuntament traçà diverses línies d'actuació. S'acordà, així, crear una subscripció popular per finançar accions benèfiques que fou inaugurada pel consistori amb una contribució de 5.000 pessetes, esperant que la resta d'organitzacions polítiques i culturals, així com els industrials i propietaris de la vila, seguíssin el seu exemple. La iniciativa no aconseguí atenuar el problema. Mes rere mes, l'Ajuntament era l'únic que feia aportacions de pes per mantenir viva la iniciativa.¹³⁸

En contraposició, la palanca que sí que aconseguí resoldre parcialment la complexa situació fou el foment de la construcció d'una sèrie d'infraestructures públiques per a la qual es contractaria obrers locals en atur. La iniciativa no era gens original. Durant els anys trenta la majoria d'estats fomentaren la construcció d'obres públiques per reactivar les seves respectives economies. A tall d'exemple, als Estats Units es construïa la presa Hoover, i a l'Alemanya nazi, l'actual xarxa d'autopistes, les Autobahn. A Santa Coloma de Gramenet els resultats d'aquests projectes encara són perceptibles: en són exemples l'expansió del cementiri vell o bé el Mercat de Sagarra. Convé recalcar en aquest punt que durant aquests anys al Raval no s'hi construí cap projecte

¹³⁸ Montserrat CARRERAS i Helena RUIZ, *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*, p. 25.

urbanístic de rellevància. És més, a la comissió de Foment no s'hi plantejà cap actuació de pes.¹³⁹

A escala estatal, durant el transcurs del bienni reformista (1931-1933) s'emprehengueren tota una sèrie de mesures destinades a remeiar l'endarreriment econòmic i social que mantenia Espanya respecte a la resta de nacions europees. Entre les més importants hi havia: la separació entre l'Església i l'Estat; una reforma militar destinada a modernitzar i despolititzar les forces armades; una reforma agrària buscant una redistribució de les terres de conreu improductives que estaven en mans dels grans tenidors; la concessió del vot a la dona; la promoció a escala estatal d'un projecte educatiu de caràcter laic; el reconeixement de drets i autonomia a les nacions històriques de la Península, etc. La implantació d'aquestes mesures s'aturà en sec quan la coalició de dretes que encapçalava la CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) de José María Gil Robles obtingué el triomf a les eleccions generals de novembre del 1933.¹⁴⁰

L'enfrontament ideològic que s'inaugurà entre les dues visions sobre el futur d'Espanya, i per extensió sobre la viabilitat de la República, tingué també la seva rèplica a Santa Coloma de Gramenet i, per descomptat, al Raval. Durant els dos anys de govern progressista la nostra vila experimentà una intensa activitat social que sovint desembocà en l'aparició de moltes associacions i entitats de socialització política. La llista era llarga i posava de manifest la intensa politització dels colomencs: Acció Catalana Republicana, Extrema Esquerra Federal, Unió Socialista de Catalunya, Centre Català Republicà, Esquerra Republicana de Catalunya, Confederació Nacional del Treball, Unió de Rabassaires, etc. En l'òrbita cultural destacaven grups com El Porvenir del Fondo, la Societat Cooperativa Obrera la Paloma o la ja mencionada Coral de l'Arrabal, entre moltes altres. Al Raval, aquest procés es materialitzà ja a l'estiu de 1931, quan aparegué *TASCA*, un setmanari escrit en català que brindava informació als lectors sobre la vida del barri i oferia, a més, contingut literari i artístic. El seu cost era més aviat reduït, mirant sempre de poder arribar al màxim de lectors possible: cada exemplar costava 15 cèntims i la subscripció anual pujava fins a 18 pessetes.¹⁴¹

Ara bé, a l'hora d'analitzar la fluctuació política d'aquests anys, no hem de deixar que els arbres ens impedeixin veure el bosc. Com a la majoria de ciutats catalanes, la política municipal girà al voltant de l'enfrontament entre ERC i la

¹³⁹ *Ibidem*, p. 26.

¹⁴⁰ Paul PRESTON, «Esperanzas e ilusiones en un nuevo régimen: la República reformista», a Àngel VIÑAS (ed.), *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado y Presente, 2012, p. 53-72.

¹⁴¹ Joan VILASECA, «La història inèdita del barri del Raval», *Gramma*, núm. 120, febrer de 1979, p. 18.

Lliga Catalana. En totes les eleccions que se celebraren entre els anys 1931 i 1936 a Santa Coloma de Gramenet, el poder municipal pivotà entre aquestes dues forces. Es certificava així la inserció de la nostra vila a les dinàmiques politicosocials pròpies de la Catalunya del moment.

Les discrepàncies cordials que mantingueren les dues forces polítiques deixaren pas a partir del novembre de 1933 a un escenari de crispació i augment de la tensió. Si bé a Madrid governava la dreta, en un gran nombre de municipis, especialment a Catalunya, governava l'esquerra. A Santa Coloma, a més, ERC obtindria un nou triomf a les eleccions municipals del gener de 1934, en què esdevindria alcalde Josep González Sabaté. Aquesta dislocació entre les realitats municipals i les visions estatals fou un dels motius que més contribuïren a l'esclat revolucionari de l'octubre de 1934.

Davant la imminent inclusió de membres de la CEDA al govern, una participació que tant als ulls dels republicans de classe mitjana com dels sindicats d'extrema esquerra era equivalent a la implantació del feixisme a Espanya, esclatà un polièdric procés revolucionari per paralitzar l'Estat. La insurrecció tingué tres escenaris: el 5 d'octubre s'iniciaren una sèrie de vagues a les grans indústries del país. El dia 6, el president de la Generalitat, Lluís Companys, proclamà la «República Catalana dintre de la República Federal espanyola». En paral·lel, a les conques mineres d'Astúries les forces proletàries iniciaren la lluita armada contra els representants del govern: l'exèrcit, la policia i les delegacions de govern.¹⁴²

A Santa Coloma de Gramenet, els militants d'ERC prengueren part activa en els esdeveniments que es desenvoluparen durant l'octubre de 1934. Durant la nit del 6 al 7, membres del partit començaren a repartir armes i municions, «escopetes antigues confiscades al sometent primoriverista, la majoria inservibles»,¹⁴³ entre tots aquells militants que es presentaren al local, ubicat al número 21 del passeig d'en Llorenç Serra, per adherir-se a la crida que enuncia el president Companys per defensar el manteniment de l'autonomia de Catalunya.

Un cop armats, els militants, amb els consellers al capdavant, patrullaren els carrers principals, fent vigilància nocturna i construint barricades a les entrades i sortides de la població mentre esperaven notícies sobre la marxa dels esdeveniments a Barcelona.¹⁴⁴ La derrota de la rebel·lió provocà la detenció de l'alcalde Josep González, dels consellers Celestí Boada i Salvador Solé, i del secretari Felip Salvador. Les conseqüències polítiques dels fets també es dei-

¹⁴² Gabriel JACKSON, *La República Española y la Guerra Civil*, Madrid, RBA, 2005, p. 144.

¹⁴³ Josep SOL, *Obra narrativa*, Barcelona, Editorial Blume, 1984, p. 42.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 43.

xaren sentir: al tancament de locals, associacions i diaris d'esquerra s'hi afegí l'extinció de l'autonomia al ser designats per part de les autoritats militars els càrrecs municipals i de la Generalitat entre els membres de la dretana Lliga Catalana. Com a resultat de tot plegat, el 19 d'octubre de 1934 l'alcalde Josep González fou substituït per Narcís Font, mentre que la resta de consellers escollits a les darreres eleccions es van mantenir en els càrrecs respectius. Malgrat tot, el juny del 1935 tots aquells consellers que van exercir un paper actiu durant la revolta del 6 d'octubre van ser destituïts. Si bé al capdavant del consistori hi continuà Narcís Font, per a la gestió del municipi es designà una comissió gestora composta per 14 membres, tots pertanyents a partits de dretes (destacant de nou la Lliga Catalana), que obtingué 8 càrrecs. Un d'aquests va anar a parar a un veí del Raval, Jaume Roca. Ell i el seu germà havien arribat al barri a finals dels anys vint.¹⁴⁵

Escollida pels militars i no pas pels seus conveïns, aquesta comissió gestora aturà en sec totes les línies d'actuació contra la pobresa que s'havien iniciat el 1931. L'abandonament dels programes de construccions públiques i dels subsidis benèfics agreujà la situació de centenars de colomencs que pugnaven per escapar de la pobresa. Com a resultat de tot plegat, durant l'interval temporal en què aquest grup gestionà el municipi, l'Ajuntament abandonà el seu paper actiu per limitar-se a tramitar la burocràcia que era requerida en el dia a dia de la ciutadania.

Aquesta situació perdurà fins al 16 febrer de 1936, quan se celebraren unes noves eleccions generals que guanyaren les esquerres agrupades en el Front Popular. A Catalunya, la victòria del Front d'Esquerres contra el Front Català d'Ordre suposà la recuperació de l'autonomia política i la restitució dels ajuntaments democràtics, que havien sigut dissolts arran del fracassat esclat revolucionari de l'octubre de 1934. A Santa Coloma de Gramenet el triomf de les esquerres fou total. L'endemà de les eleccions es reconstituï l'equip municipal que havia sigut escollit democràticament el gener del 1934. Josep González i Sabaté tornà a ser alcalde, i el veí del Raval, Jaume Roca Riera, tornà per ser regidor per la Lliga Catalana.

Entre la ciutadania s'estengué una alegria generalitzada:

L'alcalde i els consellers hagueren de dirigir la paraula als ciutadans que l'aclamaven amb deliri quan saludava els il·lustres empresonats i proclamava que el poble havia d'impulsar la seva voluntat confiant en els seus representants legítims i mantenir-se serens. El poble conscient i seré —digué— arri-

¹⁴⁵ Albert FABÀ, *El Raval*, p. 21.

ba on es proposa, i saludà amb un «visca la Llibertat» que el poble contestà amb visques a l'Ajuntament popular, a Catalunya i a la República.¹⁴⁶

Durant els mesos que seguiren, la vida política de la ciutat reprengué el dinamisme que l'havia caracteritzat amb anterioritat. Pocs eren els buits a l'agenda: seminaris, mitings, xerrades, lectures, intervencions de personalitats polítiques se succeïen dia sí dia també. En paral·lel, aquells mateixos dies anà adquirint cada cop més significació l'enfrontament entre les forces representades al consistori: ERC i la Lliga. Emanada directament dels fets de l'octubre del 1934, la creixent hostilitat entre els dos partits s'articulava sobre tres punts. El primer feia referència al paper que com a còmplice havia exercit la Lliga durant la dissolució del consistori, fet que als ulls d'ERC fou aprofitat per Narcís Font per mantenir l'alcaldia. Al primer ple que se celebrà després de les eleccions de febrer del 1936, Celestí Boada manifestà que «la Lliga anà coalitzada amb els enemics de Catalunya, de la República i de l'Estatut», i a més digué als membres de la Lliga que «com a companys dintre del Consistori, no els hi tindrà més».¹⁴⁷

El segon passà per l'adhesió de l'Ajuntament colomenc a la proposta de l'Ajuntament de Figueres del 22 de febrer per «demanar al Parlament català la promulgació d'una llei que incapaciti políticament, per un determinat temps, tots els ciutadans que hagin actuat en corporacions d'elecció popular en el temps comprès entre el 6 d'octubre del 1934 i el 16 de febrer de 1936».¹⁴⁸ La mesura que es proposà des de Figueres tenia la clara intenció de desactivar políticament tots els membres de la Lliga que haguessin cooperat en la dissolució dels ajuntaments catalans l'octubre del 1934 o que n'haguessin rebut algun benefici.

El tercer feia referència a una sèrie d'irregularitats econòmiques esdevingudes durant el període en què la comissió gestora substituï l'equip municipal que havia sigut escollit per la ciutadania i que beneficiaren membres de la Lliga. La complexitat jurídica de la situació, en què conflueixen delictes com la corrupció, la prevaricació o el tràfic d'influències, excedeix el marc analític de la present recerca. Malgrat tot, hem d'assenyalar l'existència d'aquest episodi, atès que va tenir unes conseqüències clau per a la futura comprensió de la violència política que s'experimentà al Raval, i a Santa Coloma de Gramenet, durant la Guerra Civil.

L'abast de l'enfrontament fou tan gran que les diferències d'ordre polític mantingudes entre els membres d'ERC i la Lliga sobrepassaren les parets del con-

¹⁴⁶ *Front*, 29 de febrer de 1936.

¹⁴⁷ AHSCG, caixa 266.

¹⁴⁸ *Ibidem*

sistori per arribar als carrers de la ciutat. Les discrepàncies polítiques esdevingueren personals, i el juliol del 1936 això significava violència: violència que podia ser mortal.

L'estiu del 1936 l'ambient es podia tallar amb un ganivet. El sistema polític de la Segona República estava desbordat davant la creixent conflictivitat social i no tenia els mecanismes necessaris per revertir la situació. Si bé des dels diferents partits, agrupacions i sindicats d'esquerra feia temps que es reclamava per diferents vies al govern de Casares Quiroga una acceleració de l'aplicació de les mesures destinades a millorar les condicions socioeconòmiques de les classes populars, el principal agent desestabilitzador de l'Estat fou una extrema dreta que des de feia anys havia aconseguit infiltrar el seu discurs a les sales de banderes de les casernes, a les sagristies i a les aules universitàries.¹⁴⁹

Sintetitzada en una «estratègia de la tensió», la violència falangista, en forma de provocació, legítima defensa o vindicta, no cessà en cap moment, i la cruesa de la lluita contra l'autoritat republicana s'accentuà durant la primavera i l'estiu del 1936 fins a desembocar en un terrorisme sistemàtic que polaritzà en un sentit o altre l'opinió pública, emprat com una denúncia de la impotència republicana i alhora com a justificació del necessari canvi de règim cap a un model autoritari.¹⁵⁰ Per exemplificar aquesta estratègia presentem dos exemples.

Després de les vacances de Nadal de 1936, la Federació Nacional d'Estudiants (FNE) de Catalunya distribuï un manifest que sol·licitava la reposició del Patronat Universitari Català, que havia sigut suspès a conseqüència dels fets revolucionaris de 1934. Per fer pressió, els estudiants convocaren una vaga de tres dies que fou tot un èxit. Quan els estudiants catalanistes van fer onejar la bandera amb l'estrella solitària a l'edifici de la Universitat de Barcelona es produí una reacció en cadena: els sindicats universitaris falangistes, liderats pel falangista SEU (Sindicato Español Universitario), imposaren l'abandonament de les aules a les principals universitats d'Espanya. El 17 de gener, el SEU inicià un assetjament a Barcelona contra els membres de la FNE i d'Estat Català.¹⁵¹ El conflicte anà creixent cada cop més fins a arribar a la mort, l'11 de març, de l'estudiant

¹⁴⁹ Dintre de la historiografia contemporània, el procés de radicalització política i de proliferació de la violència durant la Segona República ha sigut tractat des de diferents perspectives. Per al lector interessat citem aquí una sèrie d'obres especialment vàlides per a la compressió d'aquest fenomen. Superada en certs aspectes per aportacions més recents, encara manté la utilitat el clàssic de Stanley G. PAYNE, *Falange. Historia del fascismo español*, París, Ruedo Ibérico, 1962. En canvi, consagrada com una obra de referència per a aquesta temàtica, trobem Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República, 1931-1936*, Madrid, Alianza Editorial, 2011. En aquesta mateixa línia, centrant-se en el vessant català, sobresurten Xavier CASALS MESEGUER i Enric UCÉLAY-DAL, *El Fascio de las Ramblas. Los orígenes catalanes del fascismo español*, Barcelona, Pasado y Presente, 2023; i Joan Maria THOMÀS, *Feixistes! Viatge a l'interior del falangisme català*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2008.

¹⁵⁰ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *Contrarrevolucionarios*, p. 313.

¹⁵¹ *La Nación*, 18 de gener de 1936.

i membre del SEU Juan José Olano. Com a represàlia, el sindicat falangista planejà un atemptat contra Luis Jiménez de Asúa, prestigiós catedràtic de dret penal de la Universitat Central, membre històric del PSOE i vicepresident primer de les Corts. L'atemptat, que tingué lloc el 12 de març, fou dut a terme pels seus propis alumnes. Tot i que Jiménez de Asúa va resultar il·lès del tiroteig, el policia que l'escortava no tingué la mateixa sort. La mort de l'inspector Jesús Gisbert certificà l'assoliment d'una nova etapa en l'espiral de violència política que s'experimentà durant tota la primavera i l'estiu de 1936. Fins aleshores l'extrema dreta no havia intentat mai cometre un acte de terrorisme contra una autoritat política de tanta importància com la que tenia Jiménez de Asúa: atacar-lo a ell significava atacar directament el Front Popular i a la seva legitimitat.¹⁵²

Pocs mesos després, en un moment en què el líder nacional de Falange Española, José Antonio Primo de Rivera, ja havia sigut empresonat, se celebraren els actes de commemoració del cinquè aniversari de la declaració de la Segona República. Abans de la celebració de l'acte principal a Madrid —una desfilada militar davant de les autoritats polítiques— ja havia corregut la veu que els falangistes intentarien fer algun tipus d'acció per sabotejar l'esdeveniment. Transcorreguda només mitja hora, els rumors es confirmaren. Isidoro Ojeda Estefania Zorrilla llançà una traca pirotècnica a la tribuna presidencial. Tot i que aquesta acció no causà res més que confusió, poc després, un cop represa la desfilada, en el moment que la Guàrdia Civil marxava, es produí un tumult indescriptible en el qual es van sentir trets a l'aire, crits i corredisses. Quan la policia aconseguí controlar la situació, entre els molts ferits hi havia un cos sense vida: el de l'alferes de la Guàrdia Civil Anastasio de los Reyes López.¹⁵³

La responsabilitat de la seva mort no s'arribà a saber mai. La dreta i l'esquerra s'acusaren mútuament i exigiren a les autoritats l'execució d'un càstig contra el corresponent adversari polític. El govern republicà, sobrepassat pels esdeveniments i sense els mitjans necessaris per reconduir la situació, no oferí cap solució. Així, durant la tarda del dia 16 se celebrà el sepeli de l'alferes De los Reyes, que fou presidit pel subsecretari de Guerra, el director general de Seguretat i altres autoritats republicanes. La representativitat de l'acte fou ràpidament monopolitzada pels polítics de l'extrema dreta que hi assistiren: Gil Robles i Calvo Sotelo encapçalaren un seguici de 3.000 oficials, suboficials de l'exèrcit i de forces de l'ordre públic. La processó ràpidament degenerà en una

¹⁵² *El Socialista*, 13 de març de 1936; *La Época*, 12 de març de 1936.

¹⁵³ Dos testimonis contemporanis són Manuel TAGÜENA, *Testimonio de dos guerras*, Madrid, Planeta, 1978; i Pedro CAMPS MONTOLIÚ, *Madrid en la Guerra Civil*, Madrid, Silex Ediciones, 1988. De los Reyes fou abatut per la policia quan estava situat a prop de la tribuna presidencial, fora de formació i en actitud sospitosa, empunyant una pistola.

Madrid, 16 d'abril de 1936. Multitudinària processó pel decés de l'alferes de la Guàrdia Civil Anastasio de los Reyes. Biblioteca Digital Hispànica.

Madrid, 16 d'abril de 1936. Altercats durant el seguici funerari per la mort de l'alferes Anastasio de los Reyes. Cal parar atenció a les pistoles desenfundades pels guàrdies civils en direcció als periodistes. Biblioteca Digital Hispànica.

manifestació tumultuària contra el govern. La creixent excitació dels participants provocà un canvi en l'itinerari. Es deixaren sentir crits de «*¡Abajo el gobierno!*» i «*¡Al Congreso!*». El grup més exaltat, format per agents de la Guàrdia Civil, oficials de l'exèrcit i milicians falangistes, pretenia assaltar un Congrés de Diputats encerclat per diverses companyies de guàrdies d'assalt que apuntaven amb metralladores als manifestants. Segur que entre tots aquells que

desitjaven depositar el govern democràticament escollit el record del que havia passat a París el 6 de febrer de 1934 seguia ben viu.¹⁵⁴

Durant hores, el centre de Madrid fou un territori on l'única llei que imperava era la de les armes.¹⁵⁵ Quan va caure la nit, la manifestació fou finalment dissolta, no sense que abans augmentés la xifra de morts a quatre, i de retruc la radicalització política. La principal conclusió que s'extreu de tot plegat és que un ampli sector de les forces armades s'havia transformat en un agent polític extraparlamentari que disposava de la capacitat i dels mitjans necessaris per forçar un canvi polític sense la necessitat d'acudir a les urnes.

Aquests factors, tots de caràcter exogen, no haurien sigut mai suficients per iniciar un atac letal contra la legalitat republicana. La Guerra Civil s'inicià amb una insurrecció civicomilitar encapçalada, organitzada i executada per aquells que havien jurat defensar-la. El cop de mort al sistema parlamentari fou assettat des de dintre, pels mateixos mecanismes de seguretat que havien de vetllar per la supervivència del model liberal. Només la divisió interna dels cossos de seguretat i la participació de la ciutadania organitzada en sindicats i partits impediren el triomf dels insurrectes i l'assoliment del seu objectiu: aconseguir ràpidament el poder. La fallida del cop d'estat donà pas a una violència oberta sense precedents que s'allargaria durant gairebé 40 anys: s'iniciava així la Guerra Civil.¹⁵⁶

A Barcelona, a Santa Coloma i al Raval, la Guerra Civil començà el dia 19 de juliol, el dia que es posà en marxa el pla dels militars sediciosos destinat a prendre el control de les principals infraestructures de la capital catalana per poder dominar tot el Principat.¹⁵⁷ La intervenció de la ciutadania, de la Guàrdia d'Assalt i del sector de la Guàrdia Civil que es mantingué fidel causaren el fracàs de la rebel·lió a Barcelona i, per extensió, a tot Catalunya.

Durant aquesta jornada Santa Coloma de Gramenet experimentà una frenètica activitat. Coneixedors de l'actuació de la fracció rebel de l'exèrcit als carrers de Barcelona, a la nostra ciutat, membres armats de la CNT i d'ERC començaren a requisar automòbils que pertanyien a industrials com Narcís Font per arribar en el mínim de temps possible a les casernes de Sant Andreu a combatre els sediciosos. Al mateix temps, quan les notícies de tot el que passava arriba-

¹⁵⁴ El 6 de febrer de 1934 es manifestaren per la capital francesa milers de simpatitzants d'extrema dreta, juntament amb veterans de la Primera Guerra Mundial, amb la intenció de derrocar, fent ús de la violència, el govern d'esquerres de la III República. Per a més informació, vegeu René RÉMOND, *Les droites en France*, París, Aubier-Montaigne, 1982, p. 195-222. En castellà també hi ha Àngel ALCALDE, *Excombatientes y fascismo en la Europa de entreguerras*, València, Publicacions Universitat de València, 2022, p. 177-207.

¹⁵⁵ *El Socialista*, 15 de març de 1936.

¹⁵⁶ Julián CASANOVA, *Historia de España. República y guerra civil*, Barcelona, Crítica i Marcial Pons, 2007, p. 184.

¹⁵⁷ La millor obra per conèixer al detall els fets que van tenir lloc en diferents ciutats d'Espanya durant els dies 18, 19 i 20 de juliol de 1936 és Luis ROMERO, *Tres días de julio*, Barcelona, Ariel, 1966.

ren al Raval, un nombrós grup de persones, integrat per locals i forasters, fent ús del material del local de la Societat Coral Joventut de l'Arrabal, construïren una barricada a la carretera de Sant Adrià per controlar l'accés a Santa Coloma de Gramenet.

El soroll dels trets i de les explosions que s'estaven produint a Sant Andreu ressonava als carrers del Raval. Actualment ubicada al passeig de Torras i Bages, la caserna de Sant Andreu, més enllà de ser la seu del regiment d'artilleria número 7, era un dels dipòsits d'armes més importants de l'àrea metropolitana. Un dia abans de la insurrecció, prop de 300 civils que simpatitzaven amb la dreta i provenien de diferents localitats s'instal·laren a la caserna per exercir un paper actiu en la rebel·lió que esclataria l'endemà.¹⁵⁸

Les casernes d'artilleria de Sant Andreu moments després que les prenguessin els militants d'esquerra durant els primers mesos de la Guerra Civil Espanyola. MTB, Arxiu d'Imatges.

La matinada del dia 19 sortiren de la caserna dues columnes formades per civils i militars en direcció al centre de la ciutat, seguint el traçat de l'actual avinguda de la Meridiana. Aquestes columnes van ser bloquejades pels trets dels militants anarcosindicalistes de la CNT, que, davant la situació, havien construït diverses barricades. El plans dels rebels començaven a trontollar: durant el matí del diumenge s'anà concentrant davant les portes de la caserna una gran multitud de militants d'esquerra provinents de diferents localitats: Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs, Badalona, etc. Els principals objectius a l'hora d'encerclar-la eren dos: per un costat, es volia impedir que des d'allà sortissin més reforços cap als rebels que combatien al centre de Barcelona i, alhora, prendre la caserna per apoderar-se de totes les armes que hi havia i distribuir-les entre els militants d'esquerra. Entre tots els que hi participaren hi havia militants colomencs d'ERC i de la CNT: molts hi acudiren de manera organitzada seguint les directrius dels seus sindicats. Aquest fou el cas d'un testimoni excepcional que visqué al Raval durant molts anys:

¹⁵⁸ Per conèixer els efectes que a Catalunya causà la insurrecció militar del 19 de juliol de 1936, destaca José Luis MARTÍN RAMOS, *Guerra y revolución en Cataluña. 1936-1939*, Barcelona, Crítica, 2018, p. 2-29.

Vam anar a Montcada a buscar un camió de dinamita. La gent de dretes, quan el van veure, tremolaven. Com que les casernes no podien caure de cap manera i jo les coneixia —hi havia la claveguera, i el centre de desguàs era a l'entrada de la caserna— vaig dir «agafem tres caixes de dinamita, fotem-les, i força metxa, perquè si ens agafa aquí dintre ens rebenta». I així ho vam fer: ho preparem, hi fotem dos rotllos, hi fotem foc i de seguida va explotar. Així vam assaltar la caserna. Ens vam trobar amb les metralladores, que estaven desarmades, sense el trípod... Les vam agafar i en vam portar unes quantes a l'Ajuntament, al Comitè, allà a la plaça.¹⁵⁹

Al caure la nit, les armes que allà es custodiaven, que només en fusells ascendien 30.000, foren carregades en camions per distribuir-les als locals d'esquerra no només de Barcelona sinó de la resta de ciutats de la corona metropolitana.

Anys més tard, un cop acabada la guerra, l'aparell franquista generà un tipus de documentació d'ordre judicial per revestir d'una falsa legalitat la repressió política desfermada contra tots aquells i aquelles que havien lluitat al bàndol republicà. En aquests fitxers hi consten sis colomencs que participaren activament en els esdeveniments del 19 de juliol. Dos d'ells eren afiliats d'ERC (Alfonso Huguet Cateura i Concepción Vives Sabater), i els altres quatre eren membres de la CNT-FAI (Ginés Giménez Navarro, Juan Gabalde Caballé, Antonio Conesa Marín i Francisco Izquierdo).¹⁶⁰ Com resulta lògic, només per la proximitat geogràfica, entre totes les persones que participaren en la presa de la caserna de Sant Andreu hi havia un alt nombre de colomencs i colomenques. Aquests, però, no han deixat pas cap rastre documental. Al seu torn, tampoc coneixem tots aquells colomencs que eren dintre de les instal·lacions militars i que disparaven contra la multitud que s'aplegava a les portes amb la voluntat de liquidar per la via de les armes la legalitat del règim republicà.

Com a resultat de tot plegat, desenes d'armes foren distribuïdes entre tots aquells veïns de Santa Coloma que acudiren als locals dels seus respectius partits o sindicats amb el seu carnet per deixar de ser civils i convertir-se en milicians que ja no vetllaven pel manteniment de la legalitat republicana, sinó per la conformació d'un nou ordre polític de caràcter revolucionari.

Amb l'arribada de les armes a Santa Coloma també hi arribaren la mort i la destrucció. Les forces d'esquerra que havien aconseguit aturar la rebel·lió es veien ara sobrepassades per les accions d'individus que sota l'empara de la revolució incendiaren les dues esglésies de la vila: l'Església Major i la de Sant Josep Oriol. No es tractava pas d'un cas aïllat. El 22 de juliol, el govern de

¹⁵⁹ Entrevista a Pere *el Negre*, juliol de 1988. Citada a FABÀ, *El Raval*, p. 17.

¹⁶⁰ AHSCG, caixes 315 i 324.

la Generalitat publicà la següent nota, que fou radiada a totes les emissores barcelonines:

Junt amb aquestes notícies falagueres, el govern de la Generalitat lamenta de posar en coneixement de tots els ciutadans que li han arribat denúncies d'actes isolats que, d'estendre's, deshonrarien el caràcter del nostre moviment. Sabem que individus o grups han tractat d'exigir, amb amenaces, especialment als barris extrems, queviures i objectes. [...] Aquests actes seran castigats severíssimament. [...] Cal que tothom cooperi ara al restabliment del nou ordre, i això podrà ésser actuant tothom amb disciplina i complint i fent complir les ordres d'aquest govern.¹⁶¹

A Santa Coloma de Gramenet, que passà anomenar-se Gramenet del Besòs, l'edifici incendiat de l'Església Major es convertí en un magatzem d'armes que allotjaria tot l'armament que s'havia aconseguit a les casernes de Sant Andreu.¹⁶² Mesos més tard, quan a les mires dels bombarders feixistes hi figurés la nostra ciutat, el polvorí de l'Església Major esdevindria un objectiu bèl·lic que revestia la categoria de «muy importante».¹⁶³

A mesura que passaven els dies, cada cop es va fer més evident que el fracàs de la rebel·lió militar en algunes regions d'Espanya, i el seu èxit d'altres, conduïa el país a una guerra prolongada. La descomposició interna de les forces armades de la Segona República causà una enorme commoció entre tots aquells que s'havien interposat en el camí dels sediciosos. Qui combatria l'exèrcit revoltat? Amb quins mitjans? Enmig d'aquesta confusió, la resposta a aquesta i altres preguntes fou donada pels milers de voluntaris que integraren les milícies populars. Des del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya s'organitzaren, equiparen i enquadren diverses columnes de milicians per sostenir els diferents fronts que començaven a definir-se a l'Aragó.¹⁶⁴ Molta gent del Raval es presentà voluntària per formar part de les columnes que partien des de Barcelona.

La xifra de voluntaris colomencs que es donà un cop finalitzada la Guerra Civil s'aproximà als 500. Gràcies als informes polítics que s'elaboraren des de l'ajuntament franquista podem conèixer algunes de les columnes en les quals van combatre alguns d'ells. Com que tenien més pes polític, predominaven les organitzades per la CNT: columna Durruti, columna Ortiz, columna

¹⁶¹ GENERALITAT DE CATALUNYA i Josep TARRADELLAS, *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya*. vol. 1, Barcelona, Edicions Dau, 2008, p. 71.

¹⁶² Montserrat CARRERAS i Helena RUIZ, *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*, p. 103.

¹⁶³ AHEA, A2100.

¹⁶⁴ Per comprendre els esdeveniments dels primers mesos del conflicte, vegeu Jorge M. REVERTE i Mario MARTÍNEZ ZAUNER, *De Madrid al Ebro. Las grandes batallas de la guerra civil española*, Madrid, Galaxia Gutenberg, 2016, p. 17-38; i Gonzalo BERGER, *Las milicias antifeixistas de Catalunya. Voluntaris per la llibertat*, Vic, Eumo, 2018.

Desfilada de soldats de l'Exèrcit Popular amb nous uniformes a Barcelona el 26 de febrer de 1937. AHCB, 55222.

García Oliver, Los Aguiluchos, columna Tierra y Libertad, etc. Ara bé, no eren les úniques. Des d'ERC es formà la columna Macià-Companyans, des del PSUC la columna Carles Marx, i des del POUM, la columna POUM.¹⁶⁵ El setembre de 1936 la xifra de milicians en actiu que havien partit des de Catalunya i que estaven en actiu als fronts d'Aragó, Madrid i Mallorca ascendia a 35.000. El 19 de gener de 1937, quan l'activitat miliciana havia sigut reformada cap a la reglamentació de l'Exèrcit Popular de Catalunya, aquest disposava de 49.900 efectius, dels quals 47.319 estaven desplegats al front d'Aragó.¹⁶⁶

A mesura que transcorrien els dies i des dels diaris s'informava de la formació de fronts de combat al nord, a Madrid, a Aragó i a Andalusia, els veïns del Raval, com els de tots els pobles i ciutats espanyoles, foren conscients que la guerra no seria curta: el que pocs podien imaginar es que s'allargaria prop de tres anys.¹⁶⁷

Un dels efectes immediats que la guerra causà sobre la població del Raval estava relacionat amb l'economia. Sufocada la rebel·lió militar al territori català, s'inaugurà un procés de caràcter revolucionari a conseqüència de l'abando-

¹⁶⁵ Juan José GALLARDO i José Manuel MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, *Revolución y guerra en Girona del Besòs*, p. 228.

¹⁶⁶ Gonzalo BERGER, *Les milícies antifeixistes de Catalunya*, p. 35.

¹⁶⁷ Per comprendre el procés de transformació del fallit cop d'estat cap a una guerra regular durant l'estiu de 1936, vegeu «Del golpe a la guerra: 1936-1937», a Javier RODRIGO i David ALEGRE, *Comunidades rotas. Una historia global de las guerras civiles, 1917-2017*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2019, p. 181-199.

nement de les empreses per part dels seus respectius propietaris i directius: els treballadors s'organitzaren per prendre el control de les indústries i tornar a l'activitat, seguint un model d'organització col·lectivista que fos capaç de superar les desigualtats socioeconòmiques que es derivaven de l'explotació capitalista.¹⁶⁸

L'afectació d'aquesta transformació a Gramenet del Besòs fou enorme: si bé la ciutat no disposava d'una indústria nombrosa, la col·lectivització afectà les factories de les dues ribes del Besòs i en les quals treballaven nombrosos colomencs i colomenques. La titularitat de les empreses passà a l'Estat, mentre que la direcció i la responsabilitat de la producció es cedí als treballadors autorganitzats. Factories com Pañolerías Baró, Ignasi Sala (Can Sala), Miquel i Costas & Miquel, Narcís Font i altres passaren a tenir un control obrer. Però què va passar als barris que, com el Raval, no tenien cap indústria?

Al capítol anterior hem fet especial èmfasi en analitzar l'evolució de l'activitat socioeconòmica del barri del Raval, una activitat que es basava majoritàriament en petits i mitjans comerços. Així doncs, al contrari que les grans indústries on treballaven desenes d'empleats, en aquesta classe de negocis s'hi aplicaren altres models de col·lectivització. Aquestes petites empreses es concentraren en funció de la seva activitat econòmica en una unitat més àmplia que sí que era gestionada en règim col·lectiu: és a dir, pels seus treballadors.

A Catalunya, moltes d'aquestes agrupacions funcionaren durant tota la Guerra Civil, tot i que mai van arribar a ser legalitzades per la Generalitat perquè constituïen un socavament dels fonaments de la riquesa de la petita i mitjana burgesia. A Gramenet del Besòs van ser sis les agrupacions que van funcionar amb normalitat tot i no tenir l'autorització administrativa corresponent: flequers, barbers, transport, construcció, pintors i fusters.¹⁶⁹

De totes aquestes, dintre del Raval destacaren pel nombre les agrupacions de flequers i barbers. Així doncs, amb la imposició del control obrer, aquestes empreses esdevingueren una eina política de primer ordre per dotar de solidesa econòmica i social la rereguarda republicana: instauraren la democràcia directa dintre del procés productiu, extingiren el neocapitalisme obrer en què podien desembocar certes col·lectivitzacions, eliminaren l'atur, establiren mètodes per salvaguardar la salut dels treballadors, elevaren el nivell cultural dels obrers, etc.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Juan José GALLARDO i José Manuel MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs*, p. 149.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 170.

¹⁷⁰ Antoni CASTELLS DURAN, *Les col·lectivitzacions a Barcelona 1936-1939*, Barcelona, Hacer, 1993, p. 31.

Com a resultat de la transformació de les relacions econòmiques i socials a Gramenet del Besòs, la vida diària dels colomencs es trastocà per complet. Malgrat tot, en paral·lel a aquests dos aspectes, al parlar de guerra, hem de parlar de violència, i en el cas de la Guerra Civil la violència passa de manera irremeiable per abordar l'espínós tema de la violència a la rereguarda, tant de la republicana com de la rebel. Atesa la complexitat i la vigència de la polèmica que aquest fenomen segueix mantenint entre l'opinió pública, des d'aquestes línies considerem que cal presentar una mínima contextualització historiogràfica que permeti al lector interpretar el grau de conflictivitat que es visqué a la rereguarda que representava Gramenet del Besòs a partir de la presentació de tres asimetries.

El 19 de juliol de 1936 el monopoli de la violència que ostentava l'Estat va desaparèixer i va donar pas a una situació altament inestable en què la mort, entesa com a concepte jurídic emmarcat dintre d'un procés d'ordenació legal, es va diluir. A partir d'aquell moment, la mort deixà de ser una conseqüència punitiva per transformar-se en una acció de guerra. Amb el fracàs de la insurrecció militar, la santabàrbara, que representava la societat del moment, esclatà. Velles disputes entre patrons i obrers, entre clergues i feligresos, entre jornalers i capatassos, van ser resoltes per la via de les armes.

A totes dues rereguardes el nombre més alt de morts es produí durant el lapse temporal que transcorregué entre el juliol i el desembre de 1936. Traslladem-ho a les xifres. A la rereguarda rebel durant aquest interval es produïren entre el 60% i el 80% de les morts, la major part sense judici ni condemna. En canvi, al territori republicà entre el 80% i el 85% del total de 55.000 tingueren lloc durant el 1936. I fins aquí arriben les semblances.

La primera asimetria entre els dos casos passa per assenyalar el fet que a la rereguarda rebel la quantitat de víctimes no fou més alta només en nombres absoluts, sinó també en termes percentuals. Així, entre els mesos de juliol i desembre de 1936, el 65% de la població total d'Espanya es trobava a la rereguarda republicana, i només un 35% era a la rereguarda rebel. Malgrat tot, fou als espais on triomfà la insurrecció militar on el nombre de víctimes assolí quotes més altes i va afectar més persones. Aquestes diferències afectaren igualment tots aquells territoris que durant la guerra canviaren de mans. Presentem-ne aquí tres exemples. Des del 19 de juliol i fins al moment que foren ocupades per les forces rebels, a les províncies de Guipúscoa, Huelva i Càceres la xifra de morts ocasionats sota domini republicà ascendiren a 343, 145 i 130 respectivament. En aquestes mateixes localitzacions, quan l'autoritat republicana fou substituïda per l'emanada del Cuartel General del Generalíssim, aquestes xifres augmentaren fins a assolir les 6.000, 5.455 i 1.680. Com

a conclusió de tot plegat observem, com dèiem, que, en comparació amb la violència franquista, la violència republicana no només fou menor en termes numèrics, sinó també percentualment.¹⁷¹

En aquest mateix sentit s'han de presentar les notables diferències existents entre els processos de canalització legal de la violència embrionària que esclatà a tot el territori a conseqüència de la destrucció dels mecanismes de coerció i ordenació estatals a partir de la jornada del 19 de juliol de 1936. Mentre que als territoris que mantingueren la lleialtat republicana la violència revolucionària que es materialitzà en els «passejos», en les «sacas» i el trets en la nuca fou ràpidament reconduïda cap a processos judicials amb garanties legals per a l'acusat, a la rereguarda rebel va passar tot el contrari. Allà, tant als pobles com al front de combat, es tractava d'imposar el poder polític mitjançant el terror, entès com l'eliminació física de l'adversari polític, no per acabar amb un grup social en qüestió, sinó per imposar un nou poder mitjançant la seva paralització: violència unilateral i amb un argumentari que deshumanitzava l'adversari perquè l'encaixava dintre del col·lectiu de l'«*Antiespaña*». El terror que empraren els rebels durant el conflicte fou, per tant, un mitjà per traslladar les pors individuals a un escenari polític sustentat en una repressió estatal que afavorís una eugenèsia social sacralitzada que permetés reafirmar el poder.¹⁷²

Si bé aquestes dinàmiques afectaren amb intensitats diverses, pel seu llarg període sota control republicà, a la rereguarda que representava Gramenet del Besòs, com tindrem ocasió de comprovar, la violència que es desencadenà un cop hi arribaren les tropes rebels superà, en tots els sentits, l'experimentada amb anterioritat.

Però no avancem esdeveniments. Tornem ara a la Gramenet del Besòs de l'estiu de 1936. Des de l'inici de la rebel·lió i fins a l'entrada de les tropes rebels, al marge dels cadàvers de persones d'altres localitats trobats a les ribes del Besòs o a les cunetes de les carreteres, a la nostra ciutat hi van tenir lloc divuit assassinats de civils, l'autoria i les circumstàncies dels quals són parcialment conegudes gràcies a la documentació que es generà durant la Causa General.

Darrere d'aquests actes hi havia una complexa legitimació on conflueixen tota una sèrie de factors i recels acumulats durant anys i que, en un context com aquell, traspassaren el llindar mental per materialitzar-se. Del terror se sol dir

¹⁷¹ Javier RODRIGO, *Hasta la raíz. Violencia durante la Guerra Civil y la dictadura franquista*, Madrid, Alianza Editorial, 2008, p. 31-50.

¹⁷² Cap fragment il·lustra millor l'argumentari sobre la utilització del terror per part dels militars rebels que el que va escriure el «director» del cop d'estat del 19 de juliol de 1936, Emilio Mola: «*Hay que sembrar el terror. Hay que dejar sensación de dominio eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros. En este trance de guerra yo ya he decidido una guerra sin cuartel. [...] A los que han hecho armas contra nosotros, contra el Ejército, fusilarlos. Yo veo a mi padre en las filas contrarias y lo fusilo*».

que és irreflexiu. Res menys lluny de la realitat: la lògica de classe impregnà des del primer moment els actes de violència que es produïren en tots aquells indrets que, com Gramenet del Besòs, es mantenien a la rereguarda republicana.

Gràcies a la documentació que van generar un cop finalitzat el conflicte els ajuntaments franquistes, que volien quantificar, categoritzar i detallar exhaustivament la violència que es produí al territori republicà, podem conèixer amb cert grau de detall quines eren les persones assassinades, així com les circumstàncies en què es produí la seva mort. De les divuit que tingueren lloc a la nostra ciutat, quan parlem del Raval ens n'interessa només una: la de Joan Roca.

Joan Roca Canela tenia 36 anys en el moment de la seva mort, a finals de setembre de 1936. Per aquelles dates la més intensa repressió política de l'estiu ja s'havia alentit: 9 de les 18 morts ja havien tingut lloc. Abans i durant la guerra, Joan Roca treballava de forner al Raval, al número 132 de l'avinguda de la República. Ell, igual que Eusebi Renom, morí per la seva condició de patró i perquè estava afiliat a un partit de dretes, en el seu cas a la Comunió Tradicionalista, que abans del juliol de 1936 havia cridat obertament a la rebel·lió armada contra la legitimitat republicana. Joan Roca fou detingut a casa seva per una patrulla que pertanyia a la branca de l'alimentació, amb un vehicle on hi figurava el lema «*Patrullas de control nº 3*».

Des d'allà fou traslladat fins al carrer de Sant Oleguer número 10 de Barcelona, on es va quedar en qualitat de detingut. Els següents dies, davant la seva desaparició, veïns i familiars anaren al local que la patrulla posseïa al carrer Ample de Barcelona per demanar explicacions i al mateix temps sol·licitar que el deixessin en llibertat. No van obtenir resultats. El seu cadàver apareixeria, cosit a trets, el 21 de setembre de 1936 a Montjuïc.¹⁷³

De la lectura del paràgraf anterior hom pot preguntar-se què eren i qui integrava les Patrulles de Control que arrestaren Joan Roca. Una de les principals conseqüències que es derivaren dels esdeveniments del 19 de juliol del 1936 fou la posada en qüestió de la lleialtat envers el poder republicà dels cossos de seguretat de l'Estat: essencialment, la Guàrdia d'Assalt i la Guàrdia Civil. Davant del buit de poder que es generà, les organitzacions polítiques locals d'esquerra constituïren les Patrulles de Control per posar remei a aquesta situació. El seu funcionament encara ens és desconegut. El més segur és que, com que estaven integrades per militants de la CNT, trasllessin l'estructura sindical al nou cos parapolicial. Dependents en últim terme del Comitè de

¹⁷³ Archivo Histórico Nacional, Causa General, declaració de la seva vídua Maria Parés Miracle.

000056 25 8.961.992

DECLARACION DEL TESTIGO

MARIA FARES MIRACLE En Barcelona a _____ de _____ de _____ de mil novecientos cuarenta y dos

Ante el Sr. Fiscal, delegado para la instrucción de la Causa General de _____ Barcelona compareció el testigo encajado al margen, de _____ y _____ años de edad, de estado _____, natural de _____ (Tarragona), de profesión _____ que no ha sido procesado, con domicilio en _____ Santa Coloma-Avda. Gaudilio, 132 _____ y después de prestar juramento de decir verdad y enterado de las penas por falso testimonio, fué interrogado y DICE:

que su marido D.^h JUAN ROCA RANERIA, de profesión industrial panadero, afiliado a la Compañía Tradicionalista, de 36 años de edad, con domicilio en el indicado, fué detenido por patrulleros del Ramo de la Alimentación de Barcelona, que tenían el local en la calle Ancha de Barcelona, conduciendo un coche que decía "Patrullas de Control nº 3", yendo acompañados por el Ponente de Guerra de Santa Coloma de Gramenet apellidado González, que al parecer ya ha sido fusilado, ocurriendo la detención en su domicilio el día 21 de Septiembre de 1936, siendo conducido a la calle de San Clegario, 10 donde permaneció detenido hasta el día 23 de dicho mes en que fué conducido al Morrot donde fué asesinado.

Se cadaver con heridas de arma de fuego fué hallado en el mencionado lugar.

Manifiesta que varias vecinas se presentaron en el local de las mencionadas patrullas interesando fuera puesto en libertad al marido de la que declara, y ya lo habían conseguido cuando se opuso a dicha libertad Pablo Obré Pallaró, perteneciente a la F.A.I. desde mucho antes del G.M.E. insistiendo en que se tenía que matar a la víctima como así se efectuó. Dicho individuo se encuentra actualmente en la Carcel Modelo cumpliendo condena de 30 años de prisión mayor. El hecho ya ha sido denunciado.

La defunción ya ha sido inscrita en el Registro Civil.

Ratificase previa lectura y firma con S.S.: doy fe

Full corresponent a la Causa General contra la població de Santa Coloma de Gramenet on es detalla el testimoni de la vídua de Joan Roca. Centro Documental de la Memoria Histórica.

Defensa, aquestes patrulles eren les encarregades de vetllar per la seguretat pública. En termes numèrics, en aquest cos hi arribaren a participar fins a quaranta-dos homes: la majoria, com hem dit, eren militants de la CNT que per les seves condicions físiques i per la seva edat no es presentaren voluntaris

per combatre als diferents fronts bèl·lics.¹⁷⁴ D'aquests quaranta-dos, tenim constància documental que dos eren conveïns del Raval: Manuel Martínez, al número 40 del carrer de Roger de Llúria, i Fernando Bayona, al 36 del carrer de Sant Jordi. Amb el pas dels mesos, la Generalitat, especialment després dels Fets de Maig del 1937, intentà centralitzar el control de l'ordre públic mitjançant l'expansió del cos dels Mossos d'Esquadra, que durant el conflicte augmentà en nombre de 300 a més de 1.000. Així, mentre alguns veïns del barri passaren a formar part de les patrulles de control, d'altres sol·licitaren l'ingrés al cos policial de la Generalitat. Aquest va ser el cas de Josep Ferrer Pes, mecànic a la factoria Elizalde de Barcelona que residia al carrer de Roger de Llúria i que rebé l'acceptació per ingressar als Mossos d'Esquadra per part del seu tinent coronel el 6 d'agost de 1936.¹⁷⁵

Com bé s'ha dit, Joan Roca fou assassinat clarament per la seva condició d'empresari. El que no podem saber mai és qui va prémer el gallet de l'arma que l'assassinà, però sí que sabem que va ser detingut pels membres del sindicat que corresponia al seu sector econòmic: el de l'alimentació. El grau de detall que podem oferir a l'hora d'analitzar els assassinats comesos a Gramenet del Besòs durant el període de control republicà contrasta enormement amb la manca d'informació que envolta les morts que s'hi produïren un cop les tropes franquistes entraren al municipi. Aquest fet no és pas casual: el grau de detall de la mort d'aquells que es van quedar a la rereguarda republicana és alt. En canvi, el de les víctimes del franquisme durant i després de la guerra tardà molt a ser conegut. Amb aquesta maniobra, les autoritats franquistes aconseguiren legitimar les morts d'aquells republicans especialment significats mitjançant l'argument de les venjances personals, fet que alliberava els crims que es cometeren del caràcter de purga sociopolítica que els revestí des d'un primer moment.¹⁷⁶

En paral·lel al terror que es produí a terra, durant la Guerra Civil l'aviació inaugurà una nova manera de matar. Dintre de la historiografia militar, és freqüent trobar interpretacions que assenyalen el fet que la Guerra Civil Espanyola fou, en certa manera, una avantsala del que seria la Segona Guerra Mundial. Entre molts altres aspectes, aquest enunciat fa especial referència al paper de l'aviació. Tot i que durant la Primera Guerra Mundial l'artilleria de llarg abast fixà les mires en la població civil —francesa, alemanya i belga—,¹⁷⁷ no fou fins a l'esclat de la Guerra Civil Espanyola que la rereguarda civil esdevingué un objectiu de

¹⁷⁴ Juan José GALLARDO i José Manuel MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs*, p. 76.

¹⁷⁵ AHSCG, caixa 336.

¹⁷⁶ Francisco ESPINOSA i José Luis LEDESMA, «La violencia y sus mitos», a Ángel Viñas (ed.), *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado y Presente, 2012, p. 475-498.

¹⁷⁷ Susan R. GRAYZEL, «The Souls of Soldiers: Civilian under Fire in First World War France», *The Journal of Modern History*, vol. 78, núm. 3 (2006), p. 588-622.

bombardeig sistemàtic per destruir no només el teixit industrial que feia possible el manteniment dels fronts de combat, sinó la moral i l'esperit de lluita de la població que era lluny de les trinxeres.¹⁷⁸

A Espanya, com ja havia passat a Etiòpia els mesos immediatament anteriors,¹⁷⁹ les potències feixistes —Alemanya i Itàlia— van trobar-se amb l'espai i amb les condicions idònies per testar l'efectivitat de les seves normes armes, així com de les tàctiques que havien desenvolupat durant tot el període d'entreguerres. Gramenet del Besòs, com moltíssimes altres ciutats del litoral català, fou bombardejada pels avions Savoia-Marchetti SM.81 i SM.79 de l'Aviazione Legionaria delle Baleari, que operaven amb llibertat des dels aeròdroms de Mallorca, un autèntic portaavions que amenaçava tota la costa mediterrània.

La nostra ciutat fou bombardejada un total de cinc cops, el primer el dia 13 de març de 1937 i el darrer l'1 de novembre de 1938. El nombre de morts ascendí fins a 15 persones, de les quals 6 eren infants. Gramenet del Besòs, com moltes altres ciutats catalanes, no fou un objectiu militar prioritari, sinó que fou atacada seguint el programa de bombardeig sistemàtic contra la població civil de l'aviació franquista. Així, degut a la proximitat amb Barcelona, Badalona o Sant Adrià de Besòs, centres industrials de més interès estratègic, Gramenet del Besòs fou atacada de retruc amb l'únic objectiu d'acostar el terror al cor dels seus habitants.¹⁸⁰

Abans que caigués la primera bomba sobre el municipi, la commoció pels 18 morts que causà el primer bombardeig sobre Barcelona, que efectuà des del mar el creuer italià *Eugenio di Savoia*, incentivà l'Ajuntament a emprendre accions per posar remei als possibles danys que tard o d'hora hauria de patir Gramenet del Besòs. Una de les primeres accions fou l'habilitació de vuit punts de socors de la Creu Roja entre mitjans i finals de febrer de 1937. Davant l'escassetat d'equipaments municipals, es decidí instal·lar l'equipament sanitari en cases de particulars, que al mateix temps eren relativament a prop dels refugis antiaeris que s'estaven construint, per poder minimitzar el nombre de baixes. En dos comunicats de la Creu Roja emesos el febrer de 1937 i dirigits a l'Ajuntament s'informava de la ubicació d'aquests punts de socors:

¹⁷⁸ Miguel ALONSO IBARRA, «Combatir, ocupar, fusilar. La evolución de la violencia bélica de los sublevados en la guerra civil española», a David ALEGRE, Miguel ALONSO i Javier RODRIGO (coord.), *Europa desgarrada. Guerra, ocupación y violencia 1900-1950*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2018, p. 195-244. Aquí 207.

¹⁷⁹ Per a un estudi comparatiu entre els conflictes d'Etiòpia i d'Espanya vegeu Robert M. CITINO, «Etiópia y España», a Robert M. CITINO, *En busca de la victoria decisiva. Del punto muerto a la Blitzkrieg en Europa, 1899-1940*, Saragossa, HRM, 2021, p. 307-362.

¹⁸⁰ David TORRES, José Luis MUÑOZ i Víctor GINER, *Gramenet del Besòs sota les bombes. Estudi documental dels bombardeigs i els refugis antiaeris de la guerra civil (1936-1939) a Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 2022, p. 12.

CRUZ ROJA ESPAÑOLA
UNIDAD SANITARIA
en
GRAMANET DEL BESÓS

AYUNTAMIENTO DE
GRAMANET DEL BESÓS
REGISTRE ENTRADA
Nº 258
DIA 17 FEB. 1937

Recibo - 18-2-37
 J. Torres

El que suscribe Oficial Jefe de la Unidad Sanitaria de la Cruz Roja local, comunica que han quedado instalados los siguientes puestos de socorro, atendidos por personal integrantes de la misma:

Puesto nº. 1 - en la Avenida de la República, lugar denominado "EL MOLINET" frente al refugio construido en dicho lugar.

Puesto nº. 2 - en la casa de la ciudadana Estrella Corsi Alguero, situada en la calle Fivaller nº. 2 (Arrabal Blasco Ibáñez) frente al refugio construido denominado de la Montaña Partida.

Puesto nº. 3 - en la calle Torres y Bages, nº. 67 domicilio del ciudadano Antonio Aledo Martínez, frente al refugio construido denominado del "Pensament".

En preparación lo están el de la Plaza de la República; el de la calle Bethowen; el del Tercer Grupo de las Casas Baratas, los cuales una vez instalados se remitirá el lugar de su emplazamiento.

En perspectiva, si no se ordena lo contrario, se preparará la instalación de un puesto de socorro en la barriada de Singuerlin y otro en la calle de Wilson nº. 17, a mas de los que se nos indicare.

Viva Vd. muchos años.
Gramanet del Besós, 15 Febrero 1937.

J. Torres

AL CIUDADANO-ALCALDE DEL AYUNTAMIENTO DE GRAMANET DEL BESÓS

Comunicat de la Creu Roja Espanyola, Unitat Sanitària de Gramanet del Besòs, amb situació dels «puestos de socorro» núm. 1 al 3 establerts a la població. AHSCG, caixa 289.

Un d'ells, el número 2, era al Raval:

*El que suscribe, Oficial Jefe de la Unidad Sanitaria de la Cruz Roja local. Comunica que han quedado instalados los siguientes puestos de socorro, atendidos por personal integrantes de la misma [...] Puesto nº.2, en la casa de la ciudadana Estrella Corsi Alguero, situada en la calle Fivaller nº2, —actual Elcano— (Arrabal Blasco Ibáñez) frente al refugio construido denominado de la Montaña Partida.*¹⁸¹

¹⁸¹ AHSCG, caixa 289.

Tal com es pot llegir, el punt de socors número 2 estava ubicat a les proximitats del refugi de la «*Montaña Partida*». Aquest fou dels primers que es construïren al municipi per protegir els veïns del Raval dels més que previsibles atacs que patiria la ciutat de l'aviació feixista. De titularitat pública, els treballs de la brigada municipal per construir-lo es limitaren a tres peons a 40 hores per cap a la setmana, del 15 al 20 de febrer; dos peons, un a 40 hores i l'altre a 32 hores, la setmana del 22 al 27, i tres peons la setmana de l'1 al 6 de març.¹⁸² Es tractava d'una mena de passatge soterrat que connectava els carrers Sant Jordi i Roger de Llúria a la part més alta del primer. L'escassetat documental que envolta el refugi ens condiciona a l'hora d'intentar esbrinar aspectes com les dimensions, la capacitat o la resistència que tenia. Tant es així que l'última menció que se'n fa la trobem en una factura de la impremta Modern Grafic del carrer de Sicília, emesa el 30 d'agost de 1937, on apareixen vint talonaris impresos per al «Refugi Arrabal».¹⁸³

Tot i que al barri no hi va caure cap bomba, igual com a la resta de la ciutat, els conveïns hi construïren refugis privats, sovint als soterranis de les seves residències, per protegir la seva família. D'aquests tipus de refugis, al Raval en coneixem dos. El primer estava ubicat al número 88 de l'avinguda de la República, on actualment hi ha el jardí Balandrau, al lateral del nou camp municipal de futbol. El refugi era privat, i el construí un propietari als baixos de casa seva. En una nota manuscrita per un guàrdia de la població, sense data, es fa saber a l'Ajuntament la construcció del refugi, així com del perill que suposa per a la integritat estructural de la carrereta de Sant Adrià: «Averiguar de quina manera han construït un refugi. Francisco Zamora que viu a avda. República 88 baixos fa un refugi que dona de dins de la casa al carrer atrabesan la paret mestra de la casa, per lo cual seria menester su mirés l'arquitecte».¹⁸⁴ Les obres van ser aturades per qüestions de seguretat el 12 de juliol de 1937. L'informe que elaborà l'arquitecte municipal Josep Alemany no deixava cap dubte sobre el perill que suposava fer-ne ús:

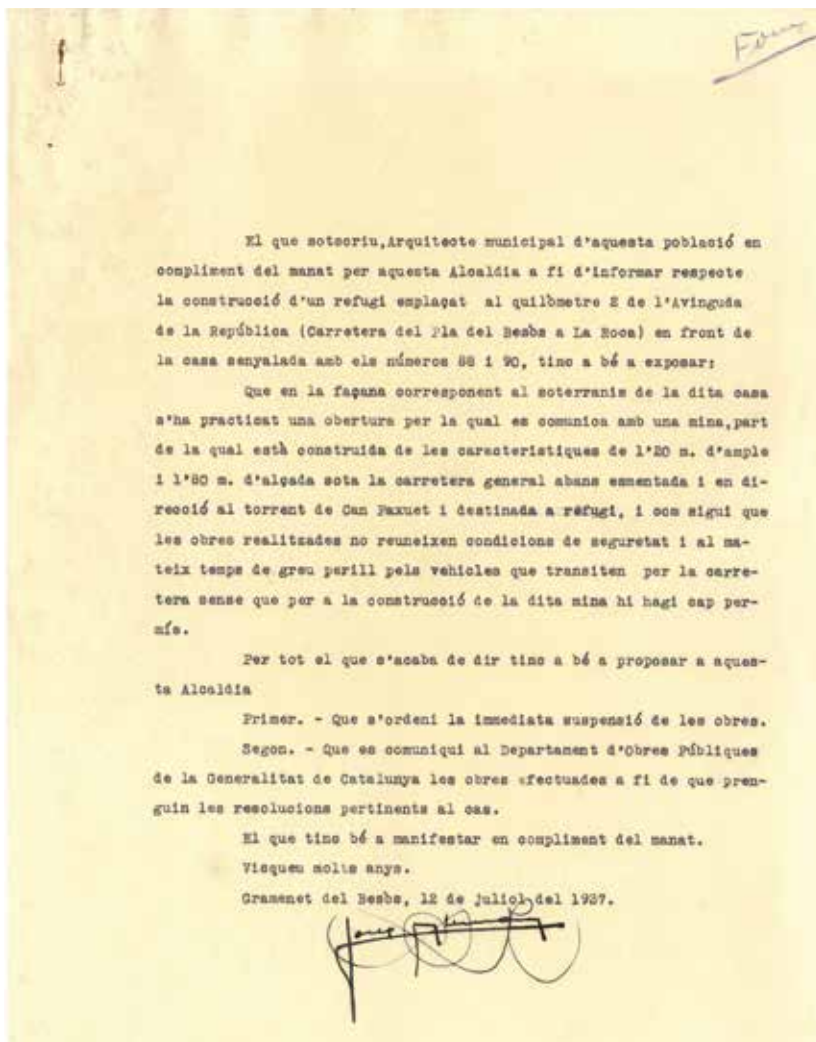
Que en la façana corresponent als soterranis de la dita casa s'ha practicat una obertura per la qual es comunica amb una mina, part de la qual està construïda de les característiques d'1,20 m d'ample i 1,80 m d'alçada sota la carretera esmentada i en direcció al Torrent de can Paxuet i destinada a refugi, i com sigui que les obres realitzades no reuneixin condicions de seguretat i al mateix temps de greu perill pels vehicles que transiten per la carretera sense que per a la construcció de la dita mina hi hagi cap permís.¹⁸⁵

¹⁸² AHSCG, caixa 287.

¹⁸³ AHSCG, caixa 286.

¹⁸⁴ AHSCG, caixa 281.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

Informe de l'arquitecte municipal com a resultat de la visita a les obres del refugi de l'avinguda de la República 88-90. AHSCG, caixa 281.

D'aquest mateix refugi disposem d'un testimoni excepcional que ens permet saber-ne encara més detalls:

Era una espècie de cova, un forat que anava per sota de la carretera. Un altre era una casa propera a can Roca; aquest connectava amb una claveguera que anava al riu, i potser era al que hi anava més gent. Era una habitació del soterrani i per un forat s'arribava a la claveguera, i per la claveguera — arrossegant-se — podies arribar fins al riu. On jo vivia n'hi havia un altre. I un altre a la casa d'un sabater que també era al costat de la carretera.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Entrevista a Maurici Olivé, juliol de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 23.

La riquesa documental d'aquest contrasta enormement amb la del darrer refugi del Raval del qual en tenim coneixença. És el cas del conegut com a refugi de la Torre dels Lleons. Ubicat davant de la Torre dels Lleons, que es troba a la cantonada dels actuals carrers Elcano i Sant Jordi, la referència documental d'aquest refugi la trobem en un comunicat corresponent al dia 23 d'abril de l'any 1937 adreçat per l'Ajuntament als Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya, on es demana el tall de subministrament elèctric als refugis construïts en diferents punts de la població, entre els quals aquest, situat «davant de la Torre dels Lleons».¹⁸⁷

Al marge de la construcció —pública i privada— de defenses passives, a Gra-menet del Besòs també s'hi instal·laren punts de defensa antiaèria activa per dispersar, o en tot cas fer caure, els bombarders feixistes. Sobre aquest punt les fonts orals presenten una realitat que la documentació no pot certificar.¹⁸⁸ És el cas dels reflectors del carrer d'Alella. Tanmateix, l'únic espai en què testimonis i documents coincideixen és al Raval, més concretament a l'Hospital de l'Esperit Sant, que durant la Guerra Civil s'anomenà Màxim Gorki. Allà, amb l'inici de la insurrecció militar, la CNT prengué el control de les instal·lacions mantenint-hi amb certes excepcions el personal sanitari que s'encarregava de gestionar l'equipament. Durant aquests anys, l'activitat antituberculosa fou substituïda pel tractament dels mortífers efectes que les bales i la metralla ocasionaven sobre els soldats i milicians.

No són pocs els testimonis contemporanis que assenyalen l'existència d'un emplaçament d'artilleria antiaèria a les proximitats de l'hospital. Malgrat que la documentació no ens permet certificar-ho, tot ens porta a pensar que era així: al tractar-se d'una infraestructura sanitària important per a l'esforç de guerra, el més lògic era que es protegís dels atacs aeris. En aquest sentit, val la pena referenciar el testimoni de Maurici Olivé:

Me'n recordo com si fos ara quan la ràdio deia: «Atenció, barcelonins, hi ha perill de bombardeig», i tocaven la sirena, i tothom corria cap als refugis; de seguida senties les bateries del sanatori... bing, bang..., bing, bang.¹⁸⁹

La inexistència d'unes construccions fixes que permetessin allotjar l'armament i les seves dotacions, com era el cas dels canons del turó de la Rovira, ens indiquen que es tractava, molt probablement, d'armament lleuger portàtil que es podia fer servir quan es certificava l'arribada d'un bombardeig, i no abans. Si bé la importància de l'hospital per a l'esforç de guerra era cabdal, durant la guerra el sanatori fou amonestat per la Junta Local de Defensa Passiva per

¹⁸⁷ AHSCG, caixa 290.

¹⁸⁸ Entrevista a Genís Ibáñez Berrueto, 22 de desembre de 1992. Museu Torre Balldovina, Banc de Memòria Oral.

¹⁸⁹ Entrevista a Maurici Olivé, juliol de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 23.

contravenir les normes establertes per a aquesta classe d'equipaments. Així, en una nota del 15 de gener de 1938, l'alcalde i president de la junta, Celestí Boada, advertia, per segon cop, al sanatori:

Vist que a pesar de les ordres dictades amb caràcter general i dels requeriments verbals que han estat fets pels agents municipals al personal d'aqueix Sanatori, continua l'edifici il·luminat, a les nits, en forma que resulta visible des de molts kilòmetres de distància, se us fa avinent que immediatament haureu de procedir a disposar que els llums dels edificis del Sanatori siguin completament invisibles des de l'exterior.¹⁹⁰

Al mateix temps, aprofitant la seva privilegiada posició, s'instal·là dintre del sanatori Màxim Gorki un punt d'observació aèria. El 4 de març de 1939, moment en què les tropes rebels ja havien pres el control sobre Gramenet del Besòs, la direcció del ja reanomenat Hospital de l'Esperit Sant informava l'Ajuntament de la troballa al terrat del pavelló d'homes «*de un aparato telefónico con su pila e hilo de línea*» i «*una trompa de sonidos con su correspondiente soporte*».¹⁹¹

Amb aquest material, els soldats que estaven destinats a l'hospital podien detectar la proximitat d'un nou atac aeri i donar l'alarma. Amb tot, durant el transcurs de la Guerra Civil, al Raval, al contrari del que ocorregué en altres barris de la nostra ciutat, no hi caigué cap bomba. No sabem mai si a les mires dels aviadors que s'encarregaven d'obrir les comportes de les bombes dels avions hi havia els carrers Roger de Llúria, Sant Jordi o Pau Claris. El que sí que sabem és que el patiment, la impotència i el dolor arribaren igualment al Raval, però per altres vies.

A mesura que la guerra es prolongava, el govern de la República posà en marxa un pla per crear un exèrcit regular —l'Exèrcit Popular— que substituís les milícies que encara combatien a les diverses línies de front. El nou exèrcit es crearia a partir de les columnes preexistents, però també mitjançant la mobilització de nous reclutes —a partir de les quintes— que haurien de ser instruïdes en l'ús de les armes. Amb aquesta intenció, a la nostra ciutat la instrucció es dugué a terme a les instal·lacions de la U.E. Colomenca:

Havent-vos designat per formar part de l'equip instructor encarregat de l'ensenyament de la instrucció militar dels ciutadans d'aquesta ciutat compresos entre els 21 i 40 anys, sou requerit per tal que us personeu demà, diumenge, dia 8, a dos quarts d'onze del matí, al camp de la U.E. Colomenca, a l'objecte esmentat.¹⁹²

¹⁹⁰ AHSCG, caixa 308.

¹⁹¹ AHSCG, caixa 334.

¹⁹² Juan José GALLARDO i José Manuel MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs*, p. 248.

HOSPITAL-SANATORIO
DEL
ESPIRITU SANTO
SANTA COLOMA DE GRAMENET

AJUNTAMENT DE
GRAMENET del BESÒS
REGISTRE ENTRADA
Nº 134
Dia 6 mes Març any 1939

Al efectuar una inspección en este Sanatorio, fueron hallados, en una habitación situada en la exotra del pabellón de hombres, los siguientes objetos:

Un aparato telefónico con su pila e hilo de líneas

Una trompa de sonidos con su correspondiente soporte

Todo lo cual según informe del personal al cuidado de dicho pabellón, había pertenecido al Ejército rojo y que abandonaron los soldados que estaban en el servicio de escucha de la aviación.

Lo que comunico a esa Alcaldía para que se sirva ordenar su recogida o la denuncia correspondiente a la Autoridad Militar.

SALUDO A FRANCO
' ARRIBA ESPAÑA '

Dios guarde a Vd. muchos años

Santa Coloma de Gramenet, 4 de Marzo de 1939. III Año Triunfal.

Vº Bº
El Director

El Administrador publ.
P. Sala

Sr. Alcalde del Ayuntamiento de Santa Coloma de Gramenet

Informe fet durant la postguerra per les autoritats franquistes on es descriu el material trobat a l'Hospital de l'Esperit Sant durant una inspecció. AHSCG, caixa 334.

Cap a mitjans de juliol de 1938 estaven mobilitzats 1.487 veïns, molts dels quals residien al Raval. Tots pertanyien a les lleves del període que van del 1925 al 1941. Així, dintre d'aquesta xifra, s'hi comptaven tres lleves que havien sigut cridades anticipadament, les corresponents als anys 1939, 1940 i 1941. Formades per menors d'edat, la darrera passaria a la història amb el sobrenom de la Quinta del Biberó i combatria a Gandesa, Mequinensa, Flix i Xerta. A Gramenet del Besòs, la quinta del 1941 presentava a l'estiu de 1938 el màxim nombre de mobilitzats: arribava a 151.¹⁹³ Aquest fet no fa sinó evi-

¹⁹³ AHSCG, caixa 281.

denciar les apressants necessitats d'una República que a finals del juliol de 1938 inicià l'última ofensiva per intentar canviar la dinàmica de la guerra: la batalla de l'Ebre.¹⁹⁴

La mort o la desaparició dels soldats als fronts era comunicada per les autoritats militars corresponents a l'Ajuntament de Gramenet del Besòs, que al seu torn reenviava la mala notícia als familiars del difunt. Gràcies a l'existència d'aquesta cadena burocràtica, podem saber amb relativa precisió les unitats militars i els fronts on els colomencs lluitaren i moren. Així, hi hagué soldats colomencs que van combatre a les divisions número 3, 11, 16, 24, 25, 26, 27, 28, 42, 44, 46 i 47.

Entre la documentació que ha arribat fins als nostres dies, i que és gestionada pel personal de l'Arxiu Històric de Santa Coloma de Gramenet, s'hi compten una sèrie de cartes que foren enviades pels soldats amb destí a l'Ajuntament de Gramenet del Besòs, i en què demanaven la intervenció de l'alcalde per a afers de diversa mena. Molts soldats van transmetre als alcaldes Boada i Berruezo preocupacions de caràcter econòmic, o bé preguntaven sobre la situació personal de llurs famílies.

Un exemple d'aquest tipus de correspondència el trobem a la carta que el soldat del Raval Juan Bayo envià a l'alcalde Celestí Boada des del front de Terol, amb data de 28 de desembre de 1937, en un moment en què es combatia a temperatures que queien per sota dels vint graus negatius:¹⁹⁵

*Camarada Boada. El motivo de escribirle estas cuatro rayas es para comunicarle lo siguiente que, habiendo recibido un oficio del negociado de Hacienda, citándome para el día 17 del corriente, para un asunto que me interesa y siéndome imposible hacer mi presentación en dicha alcaldía por encontrarme en el frente de Teruel, ruego a usted tenga a bien de comunicarme para qué es esta citación. Y si no, puede escribir usted al Comisario de la 118a Brigada Mixta para que me conceda permiso para que yo pueda presentarme sin pérdida de tiempo en dicho ayuntamiento.*¹⁹⁶

Gramenet del Besòs, igual que totes les localitats catalanes i espanyoles que van formar la rereguarda republicana durant la Guerra Civil, pagà un alt preu en vides humanes en el combat contra el feixisme. El rastreig documental ens

¹⁹⁴ Sobre la batalla de l'Ebre s'han escrit rius de tinta. Malgrat tot, una de les obres més brillants, tant pel seu estil com per la seva rigorositat a l'hora de conèixer la situació de la República en aquell moment, és Jorge M. REVERTE, *La batalla del Ebro*, Barcelona, Crítica, 2003, p. 1-74.

¹⁹⁵ Les gèlides condicions climàtiques en què es combaté a Terol durant l'hivern de 1937 han propiciat que un sector historiogràfic gens minoritari denominés la batalla la «petita Stalingrad». Per conèixer millor les vicissituds dels soldats d'ambdós bàndols que hi van combatre, adrecem el lector a Vicente AUPÍ, *El General Invierno y la batalla de Teruel*, Terol, Dobleuve, 2015.

¹⁹⁶ AHSCG, caixa 304.

permet conèixer amb cert grau de detall les diferents circumstàncies que envoltaren la mort o desaparició dels 112 colomencs que ja no van tornar a casa.

D'aquesta xifra, 30 consten com a desapareguts (sectors de Serós, Corbera, Valdecuevas, etc.) i la resta com a morts en diferents àrees en què es produïren enfrontaments (Alcorisa, Ariño, Gelsa, Madrid, Osca, etc.). En termes de graduació i escala, destaquen per l'elevat nombre els soldats rasos, la xifra de morts dels quals ascendeix fins a 74, tot i que també moriren suboficials i oficials: vuit caps, tres sergents i quatre tinents.¹⁹⁷ La majoria de les morts i de les desaparicions tingueren lloc durant l'any 1938, i especialment el mes d'agost d'aquell any, moment en què la contraofensiva franquista a l'Ebre assolí la màxima penetració.¹⁹⁸

Com és lògic, en conjunt, aquestes interpretacions dels efectes que tingué la Guerra Civil Espanyola sobre la demografia de Gramenet del Besòs també resulten aplicables per al barri del Raval. Gràcies a la documentació que ha arribat fins als nostres dies, podem ubicar amb més exactitud les morts de set conveïns del Raval en diferents escenaris bèl·lics. D'aquests, només dos foren baixa en escenaris diferents als de la batalla de l'Ebre: Juan Mestre Vernet i Mariano Puig Soler. El primer caigué lluitant amb la 122a Brigada Mixta a Pancrudo (Terol) el 2 de febrer de 1938. La seva família, que residia al número 115 del carrer de Monturiol, rebria el certificat de la seva desaparició sis mesos després de la data assenyalada.¹⁹⁹ Mariano Puig Soler havia mort set dies abans, el 10 d'octubre del 1937, en els combats que segueixen la fallida captura de Belchite per part de la 116a Brigada Mixta. És possible que haguessin coincidit pels carrers del Raval: en Mariano vivia al número 16 de l'avinguda de Blasco Ibáñez.²⁰⁰

Els altres cinc, com s'ha dit, van morir en diferents moments de la batalla de l'Ebre. Els seus noms i els seus llocs de residència eren els següents:

Segundo Cabeta Burgos	C/ Circumval·lació, 19.
Jaime Saltó Medina	Av. República, 138.
Jaime Xinxo Llimargas	Av. República, 94.
Andrés Cayuela Ortiz	Av. República, 144.
José Fortuny Bonet	Av. República, 144.

¹⁹⁷ AHSCG, caixa 296.

¹⁹⁸ Per a una comprensió exhaustiva, i alhora sintètica, de la batalla de l'Ebre que permet aproximar el lector als terrorífics testimonis contemporanis, vegeu Jorge M. REVERTE i Mario MARTÍNEZ ZAUNER, «La batalla del Ebro (julio-noviembre de 1938)», a Jorge M. REVERTE i Mario MARTÍNEZ ZAUNER, *De Madrid al Ebro. Las grandes batallas de la Guerra Civil Española*, Barcelona, Gutenberg, 2021.

¹⁹⁹ AHSCG, caixa 296.

²⁰⁰ *Ibidem*.

Acabant aquest apartat, no podem deixar de mencionar l'alt grau de desconeixement que envolta tots aquells detalls sobre els llocs de residència, les circumstàncies de la mort i de la localització de les despulles de tots aquells colomencs que donaren la vida en defensa d'un règim democràtic que lluitava, en solitari, contra els colpistes que havien jurat defensar-la. El seu sacrifici no ha de caure mai en l'oblit.

Més enllà de les dramàtiques conseqüències de la guerra sobre la vida diària dels veïns del Raval, també es van veure afectats per l'arribada, als carrers del barri, de refugiats que fugien de les àrees de combat. Durant els primers dies de la guerra, n'arribaren a Catalunya vinguts d'Andalusia, Extremadura i Madrid. Les ciutats catalanes que, com Gramenet del Besòs, els acolliren, veieren trastocada la seva situació econòmica. No és pas estrany: per al conjunt del territori català es calcula que el nombre de refugiats a principis del 1938 arribava a 700.000, una xifra que augmentaria després de la derrota de l'Ebre.

A conseqüència de l'arribada dels refugiats, el nombre d'habitants de la nostra ciutat augmentà amb gran celeritat. Si l'estiu de l'any 1937 la població era de 22.000 habitants, el febrer del 1938 ja havia ascendit fins a assolir els 22.800. Tres mesos més tard, el 26 d'abril, a conseqüència de l'ofensiva sobre Catalunya, aquesta xifra va quedar de nou superada i es va arribar als 23.875 habitants.

Tot i que l'abastiment nutricional de tots els que arribaren constituïa una de les principals tasques de l'Ajuntament, era igual d'important poder garantir un allotjament digne per a tots aquells que fugien dels combats. Amb aquesta intenció es va habilitar edificis públics, edificis abandonats pels que marxaren al front o bé cases ocupades per l'autoritat municipal.²⁰¹

Com hem esmentat, l'origen geogràfic dels refugiats era variat, atès que tots havien deixat enrere casa seva fugint dels combats i de la repressió franquista que seguí la conquesta dels territoris republicans. És per això que a Gramenet del Besòs, i al Raval, hi arribaren famílies procedents d'Andalusia, Terol, Saragossa, Santander, etc. Tot i que en condicions paupèrrimes, diferents organismes republicans emprengueren accions perquè les famílies que s'havien dividit a causa del conflicte poguessin mantenir un contacte epistolar. Certificant aquest fet, fem constar l'existència d'una comunicació emesa pel capità en cap de «les milícies antifeixistes basques», que en nom de la Delegació General d'Euskadi a Catalunya demanava la cooperació de l'Ajuntament de Gramenet del Besòs per quantificar i identificar els ciutadans bascos que s'havien assentat aquí.²⁰²

²⁰¹ AHSCG, caixa 289.

²⁰² *Ibidem*.

Ara bé, entre els refugiats que arribaren a Gramenet del Besòs, de diversa procedència, sobresurten per la quantitat els que fugiren de Madrid. Degut al llarg assetjament al qual fou sotmesa la ciutat durant tota la Guerra Civil, molts dels seus veïns abandonaren casa seva buscant la seguretat que oferien les rereguardes de Catalunya i València. A Gramenet del Besòs s'hi assentaren més de 80 refugiats. Al Raval s'instal·laren en cases buides o bé en precàries barraques.

Per exemplificar aquesta situació, presentem aquí el cas d'Agustín Herrero Gracia. Havent fugit de Madrid durant el conflicte, juntament amb la seva mare, havia arribat a Gramenet del Besòs com a refugiat. L'agost del 1941 ell tenia

15 anys i estava inscrit en el registre de pobres de la vila, atès que el seu pare havia mort durant la guerra. Mare i fill s'instal·laren, buscant una millor vida, al carrer d'en Pons i Pons.²⁰³

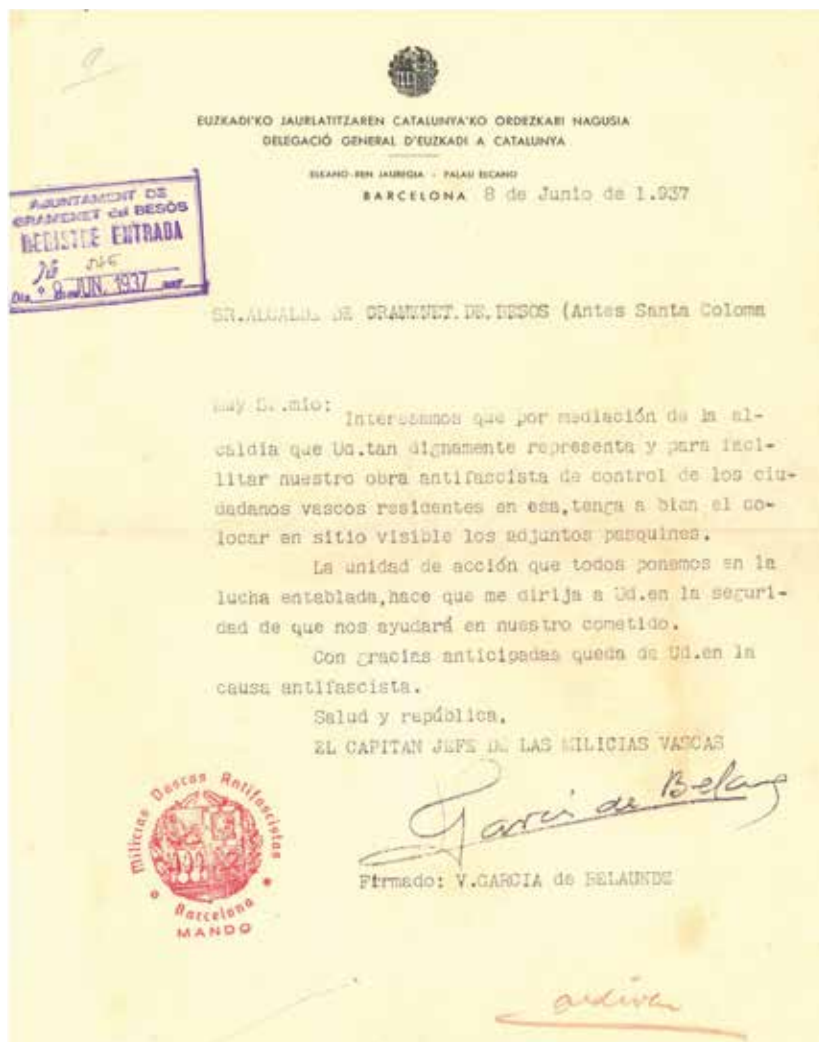
Després de la derrota de l'Exèrcit Popular a la batalla de l'Ebre, Catalunya quedà sentenciada. L'ofensiva franquista que es desencadenà a partir del desembre de 1938 sobre el Principat no topà amb cap resistència que fos capaç d'aturar el seu avanç. Les línies de defensa que el general Vicente Rojo dibuixà s'ensorraven: els reclutes abandonaven les seves posicions, i aquells que s'havien significat a favor de la República iniciaven el camí en direcció a la frontera francesa cap a un obligat exili.

El 27 de gener de 1939 les tropes del cos d'exèrcit marroquí entraven a Gramenet del Besòs:

Entrada de les tropes franquistes a Gramenet del Besòs el 27 de gener de 1939. MTB, Axiu d'Imatges.

²⁰³ AHSCG, caixa 127, 3/1/1/59.

Carta del capità de les Milícies Basques Antifeixistes adreçada a l'alcalde de Gramenet del Besòs. AHSCG, caixa 289.

Recordo perfectament aquell dia. Tothom deia, «els nacionals, els nacionals, ja són aquí». Llavors a la carretera [de Sant Adrià] hi havia plataners. Recordo les fulles com es movien. Era que passava l'aviació i metrallava. Suposo que devien ser les tropes d'en Franco, que, en arribar aquí, devien voler sembrar la por. Recordo quan van entrar els moros...²⁰⁴

La seva arribada a Gramenet del Besòs simbolitzava la destrucció d'un projecte polític que per primer cop a la història d'Espanya havia discutit l'hegemonia social i econòmica a les classes dominants que sempre havien ostentat el po-

²⁰⁴ Entrevista a Maurici Olivé, juliol de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 23.

der. A partir d'aquell moment s'imposà un nou règim polític legítimat directament per una victòria militar durant el transcurs de la qual s'eliminà físicament l'adversari ideològic. La dictadura que ara s'inaugurava duraria gairebé 40 anys. La vida a Catalunya, a Gramenet del Besòs i al Raval canvià per sempre.

El Raval durant la llarga nit franquista

5

L'arribada de les tropes franquistes a Gramenet del Besòs i la posterior finalització l'1 d'abril de 1939 de la Guerra Civil Espanyola inauguraren un cicle històric per al conjunt de veïns i veïnes del Raval. La cronologia establerta per al present capítol centra l'atenció en els principals esdeveniments que tingueren lloc entre els anys 1939 i 1975, una acotació que estableix els límits de la dictadura franquista. Tanmateix, degut a la importància d'aquest període per a la configuració del barri que avui coneixem, des de la present recerca hem optat per establir una sèrie de subapartats temàtics i cronològics.

Així doncs, gràcies a l'aplicació d'aquesta delimitació s'ha pogut incrementar el potencial analític i obtenir uns millors resultats interpretatius de la realitat històrica d'aquell temps.

1939-1949. Repressió, fam i por

Amb la finalització de la Guerra Civil, el Raval entrà de ple en una etapa fosca que es caracteritzà per sobre de tot per la repressió política que es desencadenà sobre els vençuts, així com pels patiments personals que se'n derivaren. L'extrema pobresa es col·ligà amb la violència per frustrar les esperances de tota una generació.

El 27 de gener de 1939 les tropes franquistes del cos d'exèrcit marroquí del general Yagüe entren a Gramenet del Besòs. La seva intenció és clara: eliminar tota empremta del procés revolucionari i democràtic que la ciutat ha experimentat en els darrers tres anys. Sense perdre temps, només un dia més tard, les noves autoritats franquistes nomenen una comissió gestora per assegurar-se que el nou consistori apliqui a la perfecció les línies d'actuació dictades pel nou règim. Formada per sis persones amb una contrastada filiació conservadora —la major part de les quals havien ocupat càrrecs de responsabilitat al consistori durant la dictadura de Primo de Rivera com a membres de la Lliga— i presidida per Manuel Badia Brandia, que fou alcalde del setembre de 1926 fins al febrer de 1930, aquesta comissió no va perdre ni un minut per desencadenar la repressió contra totes aquelles persones que s'havien significat políticament durant la Segona República i la Guerra Civil.

El mateix dia 28, durant la sessió inaugural de la comissió gestora, s'exaltà la figura de Francisco Franco per no deixar cap dubte del tarannà polític del nou Ajuntament:

La Presidencia manifiesta, en nombre de los reunidos, la complacencia de esta población ante el hecho de haber sido la misma incorporada a la España Nacional, en virtud y como consecuencia de la gesta gloriosa llevada a cabo por el gran Patriota y Gran Generalísimo D. Francisco Franco Bahamonde, que con su valor ha sabido librar a España del yugo rojo que la oprimía, asegurando para ello días de gloria y de paz.²⁰⁵

Durant els següents mesos, les noves autoritats posaren fil a l'agulla per adequar l'espai públic i cultural al nou ordre polític. En aquesta línia, es reimposaren tots els elements pertanyents a la simbologia cristiana que havien sigut eliminats dels edificis públics durant l'experiència republicana. A la recol·locació de la creu cristiana als dos cementiris de la vila s'hi afegí la compra, per part de l'Ajuntament, de crucifixos i imatges de la Immaculada Concepció destinats a compartir espai a les aules colomenques amb la fotografia del «Caudillo».²⁰⁶ Una altra transformació que les autoritats emprengueren fou la modificació del nomenclàtor dels carrers. Al Raval, aquesta acció comportà el canvi de nom del carrer de Fiveller per Elcano, de Pau Claris per Churruga i de l'avinguda de la República per «*avenida del Caudillo*». A més a més, tots els carrers, amb independència de la significació política que se'n despregués, foren castellanitzats. Al barri, un dels casos més sonats fou el carrer de Roger de Llúria. Anomenat en honor al marí i militar català que liderà l'expansió de la Corona catalanoaragonesa, el seu nom fou mantingut en castellà com a Roger de Lauria.²⁰⁷

En paral·lel, dintre de la primera bateria de mesures que s'acordà aplicar hi havia la destitució dels deu alcaldes de barri del municipi del període republicà, entre els quals el del Raval. Tot i que a la pràctica el poder real d'aquests batlles era més aviat reduït, durant els primers anys del franquisme la seva importància, juntament amb la dels serenos, augmentà. Aquests dos càrrecs van esdevenir una politja de transmissió crucial dintre de la maquinària de control politicosocial franquista que possibilità que la repressió sobre la població fos efectiva. Al Raval, durant la dècada dels quaranta, va haver-hi dos alcaldes de barri: Juan Roca i Canovas Bou.

Per als veïns d'aleshores, el millor era portar-se bé amb ells. Atenent al registre de la correspondència que arribà fins a l'Ajuntament, podem observar com en el cas del Raval la major part de les peticions que feien els veïns al poder

²⁰⁵ AMSCG, acta de la primera sessió de la comissió gestora, 28 de gener de 1939.

²⁰⁶ AMSCG, llibre d'actes de la comissió gestora, 27 de febrer de 1939.

²⁰⁷ *Ibidem*, 3 i 12 d'abril de 1939.

municipal feien referència a aspectes quotidians del moment: sol·licituds de pensions, expedició de certificats de viudetat, duplicacions de documents que s'havien perdut o bé certificació de la pobresa per part de l'interessat o la interessada. Quan aquestes peticions arribaven a l'administració municipal, entrava en acció l'alcalde de barri: ell era l'encarregat de certificar la veracitat de la informació que el veí o la veïna presentava, de manera que a la pràctica constituïa un filtre polític, atès que era l'encarregat de donar el vistiplau definitiu.²⁰⁸

En paral·lel a aquesta tipologia de sol·licituds, els alcaldes de barri franquistes eren els encarregats d'elaborar i enviar a l'òrgan competent tota classe d'informes de diversa mena —polítics, econòmics, socials, de bona conducta, etc.— que eren demanats per l'autoritat corresponent. Presentem-ne dos exemples que permetran comprendre la realitat del moment. En primer lloc, qui volia obtenir el carnet de conduir necessitava un certificat de bona conducta que havia d'elaborar l'alcalde de barri corresponent. En segon lloc, com veurem més detalladament a les línies següents, si una institució penitenciària demanava un informe politicosocial d'un veí que estava empresonat, l'alcalde de barri era l'encarregat de signar-lo.²⁰⁹ Així doncs, com es pot comprovar, el paper d'aquests càrrecs municipals fou crucial no només per a la consolidació inicial del nou règim, sinó per al control social de la població.

Tanmateix, al marge dels nous nomenaments, la principal tasca que emprengué la comissió gestora de Santa Coloma de Gramenet fou la relacionada amb la neutralització de l'amenaça política que per a ells representava el passat republicà, així com les persones que més l'havien simbolitzat, tant dins com fora de l'Ajuntament. S'iniciava així la repressió política i la depuració del funcionari.

La cobertura legal que revestia aquest procés era extremament sòlida: durant els primers anys del franquisme, abans fins i tot que l'exèrcit rebel assolís la victòria, la repressió ja s'havia encaixat en un marc legal articulat en cinc lleis: la «*Declaración del estado de guerra del 28 de julio de 1936*», la «*Ley de Responsabilidades Políticas*» del 9 de febrer de 1939, la llei sobre la «*Represión de la masonería y el comunismo*» de l'1 de març de 1940, la llei «*sobre la seguridad del Estado*» del 29 de març de 1941 i, finalment, la llei de «*Rebelión Militar*» del 2 de març de 1943.

Entre aquestes cinc, considerem necessari presentar un fragment de la segona, que dona una idea molt clara de la realitat sociopolítica que es pretenia imposar:

²⁰⁸ AMSCG, lc.70/57 «Llibres Registres peticions a l'alcalde de barri».

²⁰⁹ *Ibidem*.

*Se declara la responsabilidad política de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde el 1º de octubre de 1934 y antes del 18 de julio de 1936 contribuyeron a crear o agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima España y de aquellas otras que a partir de la segunda de dichas fechas se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave.*²¹⁰

Els amplis intervals temporals sobre els quals s'aplicava aquesta llei tenien la seva raó de ser. Més enllà de considerar punibles les manifestacions d'actituds d'esquerrres des d'una data tan reculada com l'1 d'octubre de 1934, les autoritats franquistes pretenien no només castigar els partits polítics i sindicats que s'aplegaven sota la categoria de l'«*Antiespaña*» sinó que, coneixedors que regions com Catalunya o el País Valencià havien conformat durant gairebé tota la guerra la rereguarda republicana, la major part de la població que hi havia podia encaixar perfectament en l'enunciat que la llei especificava. L'objectiu, doncs, més enllà de castigar, era impedir mitjançant l'ús del temor social tot intent de dur a terme activitats subversives contra la dictadura.

Anterior a l'esclat del cop d'estat del 19 de juliol de 1936, el concepte polític de l'«*Antiespaña*» constituí un pilar fonamental de la mobilització cultural i intel·lectual emprès per les classes conservadores espanyoles que, atemorides davant la pèrdua d'hegemonia durant el període republicà, transformaren el contrincant polític en un enemic ideològic incapaç de merèixer un tractament d'igual a igual. Sobre aquest eix, la Guerra Civil possibilità la creació d'un marc polític en què el feixisme preexistent tingué l'oportunitat d'esdevenir el nou pal de palla sobre el qual es construiria un autèntic moviment de masses capaç d'integrar les diferents cultures contrarevolucionàries anteriors al cop d'estat. La Guerra Civil no fou només l'escenari que possibilità l'assoliment de l'hegemonia política per part del feixisme, sinó que la mateixa constituí el màxim argument legitimador del nou règim. Por, repressió, mort i rancúnia foren les paraules sobre les quals es construí la nova Espanya.²¹¹

Obeint aquesta lògica, el càstig es desencadenà. Per a totes aquelles ciutats i pobles que com Gramenet del Besòs, ara de nou Santa Coloma de Gramenet, havien estat durant pràcticament tot el conflicte sota la jurisdicció de la República, el principal instrument que es va utilitzar per aplicar les polítiques repressives foren els «*informes políticosociales*». Elaborats a petició dels jutjats

²¹⁰ BOE de febrer de 1939.

²¹¹ Dintre de la historiografia contemporània, la dictadura franquista ha estat àmpliament analitzada des de diferents punts de vista. Com a resultat, les biografies, assaigs i monografies sobre aquest tema es compten per desenes. Malgrat tot, l'estudi sobre la construcció ideològica no ha tingut l'atenció d'altres aspectes més atractius per al públic general. És per aquest motiu que destaquem aquí la principal obra sobre aquesta qüestió: Ferran GALLEGO, *El Evangelio Fascista. La formación de la cultura política del franquismo (1930-1950)*, Barcelona, Crítica, 2014, p. 898-921.

militars o bé per les diferents institucions penitenciàries que s'havien posat en funcionament per a tal fi, aquests informes possibilitaren que Espanya es convertís en un enorme camp de concentració. Des dels diferents llocs on estaven reclosos tots aquells soldats colomencs que havien combatut amb l'Exèrcit Popular —les darreres investigacions xifren la quantitat de camps a la Península en uns 300— s'enviaven cartes a l'Ajuntament on es demanava a la comissió gestora informació de diversa mena sobre els presoners encausats.

Les diferents investigacions historiogràfiques que s'han dut a terme sobre Santa Coloma de Gramenet han xifrat en 250 el nombre de colomencs que estaven empresonats en algun camp de concentració durant l'any 1939.²¹² La major part estaven reclosos al nord d'Espanya: 43 a Deusto (Bilbao) i 37 a Santoña.

Pel que fa a aquestes xifres, podem fer dues esmenes sostingudes en les darreres aportacions historiogràfiques sobre aquesta qüestió. La primera passa per assenyalar la possibilitat que la xifra de 250 es quedi curta, perquè, un cop la guerra finalitzà, el nombre de presoners al conjunt de l'estat espanyol va augmentar. La segona fa referència al fet que un alt percentatge dels presoners republicans, no només els colomencs, no estaven reclosos en una ubicació fixa sinó que redimien el seu càstig en un dels molts batallons de treball itinerants que es crearen per dotar de mà d'obra gratuïta totes aquelles empreses privades i institucions encarregades de la reconstrucció i la nova construcció d'infraestructures per tot a l'Estat. Concloent aquest apartat, hem d'exposar com des d'aquesta investigació no s'ha pogut comprovar si cap veí del Raval es trobà reclòs en un camp de concentració. No seria pas estrany. El que sí que podem afirmar és que, més que pàtria, pa i justícia, l'experiència dels camps franquistes en temps de guerra i postguerra fou la de reeducació, gana i violència.²¹³

Parant atenció als llibres d'entrada de correspondència de l'Ajuntament dels anys 1939, 1940 i 1941, podem comprovar com un alt percentatge del total de les missives que hi arribaven procedien de diferents institucions penitenciàries. Aquestes institucions demanaven a les autoritats municipals informació de caràcter específic sobre un presoner que durant l'interrogatori havia declarat que residia a Santa Coloma de Gramenet. La resposta era elaborada pels agents

²¹² Juan José GALLARDO i José Manuel MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs*, p. 276.

²¹³ Els estudis històrics sobre els camps de concentració franquistes estan experimentant, d'un temps ençà, una verdadera explosió bibliogràfica. Per als lectors que vulguin aprofundir més sobre aquest punt, oferim aquí una breu selecció d'obres d'obligada consulta: Carmen MOLINERO i Margarita SALA (eds.), *Una inmensa prisión: los campos de concentración y las prisiones durante el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2003; Javier RODRIGO, *Cautivos: campos de concentración en la España franquista (1936-1947)*, Barcelona, Crítica, 2005; Carlos HERNÁNDEZ DE MIGUEL, *Los campos de concentración de Franco. Sometimiento, torturas y muerte tras las alambradas*, España, DeBolsillo, 2021.

Presoners republicans treballant al camp de concentració franquista de Deusto (Bilbao). Biblioteca Digital Hispànica.

col·laboradors del règim: l'Església catòlica, la FET y de las JONS i la Guàrdia Civil. Els agents d'aquesta última s'encarregaven de preguntar, veí per veí, diferents aspectes relacionats amb la vida del processat.²¹⁴

Aquesta classe d'indagacions afectaren, només el 1939, 643 colomencs i colomenques. De tots aquests, 14 es convertiren en proves que dotaren de solidesa jurídica l'execució d'aquells a qui es feia referència. Tots els colomencs que moriren com a resultat de la repressió franquista havien ostentat càrrecs d'especial importància en els dos poders que gestionaren la ciutat durant la Guerra Civil: el Comitè Local i l'Ajuntament. De tots ells, el més conegut fou l'alcalde Celestí Boada.²¹⁵ No hem pogut certificar documentalment el lloc de residència de cap dels 14 executats colomencs. En conseqüència, no sabem si algun d'ells residí mai al Raval. Tanmateix, altres obres que han analitzat la trajectòria històrica del barri han assenyalat que la repressió franquista fou la causant de les morts de dos veïns: Miquel Esteve i Pablo Andreu.²¹⁶ Basant-nos en la documentació existent, des d'aquestes pàgines no podem validar ni desmentir aquesta afirmació. El que sí que podem fer és assenyalat l'existència d'un document, generat dintre del procés jurídic emprès contra la ciutat de Santa Coloma de Gramenet en el marc de la Causa General, on sí que consten les dues persones que hem esmentat. Hi apareixen tots els colo-

²¹⁴ AHSCG, llibres 45, 46 i 47.

²¹⁵ Juan José GALLARDO i José Manuel MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs*, p. 259.

²¹⁶ Albert FABÀ, *El Raval*, p. 23.

en un moment de violència en calent sense deixar-ne cap rastre documental, com sí que van tenir els 14 executats al Camp de la Bota, els quals comptaren amb un procés judicial emanat de la Causa General.

En paral·lel a la repressió política que es desencadenà sobre la població espanyola, l'altre aspecte que per desgràcia caracteritzà al període postbèl·lic fou l'extrema pobresa. Per a molts, la fam fou més mortífera que les bales. El Raval entrà en un període fosc. El retrocés econòmic provocat pels efectes de la guerra i el desgavell comercial que desencadenà la instauració de l'autarquia —una política econòmica que buscava la producció a Espanya de tota una àmplia gamma de productes (fertilitzants, cel·luloses, fibres, fàrmacs, aliments, etc.) que abans s'importaven de l'estranger tots o la major part— arrossegaren la població al mercat negre (l'estraperlo), al racionament, a la fam i a la pobresa.

En un moment en què el món estava immers en la Segona Guerra Mundial, per forçar la producció de tota una sèrie de béns que abans s'importaven, el 25 de setembre de 1941 es creà per llei l'Institut Nacional d'Indústria, una agència estatal encarregada de promocionar la inversió pública i privada de sectors estratègics: carburants, electricitat, siderúrgia, etc. Al marge del desgavell econòmic que es derivà de la deficient reordenació econòmica, el principal problema d'aquesta política radicava en el camp. L'absoluta prioritat que es concedí al sector secundari en detriment del primari propicià no només una descapitalització agrària, sinó una deslocalització de la seva mà d'obra. Atrets pel creixement industrial de les ciutats, milers de jornalers abandonaren les explotacions agràries desitjant fugir de la misèria.²¹⁷

Els desastrosos efectes d'aquesta política econòmica també arribaren a Santa Coloma de Gramenet. Presentem-ne un exemple. Una comunicació emesa per l'Ajuntament, titulada «*Demostración de los gastos e ingresos que ocasiona el sembrar y recolectar la cosecha de 1 Ha de regadío de patatas en la actual campaña de 1943*», detallava punt per punt els costos que es derivaven d'aquesta explotació agrícola, que al nostre municipi era habitual a les ribes del Besòs. El document presenta una divisió ben clara: en un costat hi figuren els costos relatius a l'any 1935 i a l'altre els de l'any que fou elaborat l'informe. Comparant xifres, es pot veure l'envergadura del problema econòmic que patí la població. Els productes que s'havien encarit més eren dos: els fems i el fertilitzant. Si el 1935 sis vasons del primer costaven 1.500 pessetes, el 1943 la mateixa quantitat s'encarí fins a 6.000 pessetes. Amb el segon producte passa el mateix: el 1935 el cost de 750 kg d'adob era de 280

²¹⁷ Ramón TAMAMES, *Historia de España Alfaguara VII. La República. La era de Franco*, Madrid, Alianza Editorial, 1973, p. 459.

pessetes. Vuit anys més tard, la mateixa quantitat costava 2.250 pessetes. Els increments eren d'uns astronòmics 300% i 700% respectivament. Com és lògic, el preu de les patates resultants augmentà: el 1935 el quilogram es pagava a 0,25 pessetes, mentre que el 1943 un quilo costava una pesseta.²¹⁸ En aquell context, els aliments adquiriren un valor mai conegut fins aleshores. No ha d'estranyar-nos, doncs, que el juny de 1942 fossin saquejats diversos camps de regadiu on s'havien plantat tubercles i que estaven a punt per a la recol·lecció.²¹⁹

Els habitants del Raval posaren en pràctica una sèrie d'estratègies per remeiar la carestia nutricional que patien. Una de les més freqüents fou tornar a la producció agropecuària domèstica: en altres paraules, criar animals a casa per al consum dels membres de la pròpia família. El principal mitjà per a l'anàlisi d'aquesta dinàmica és, de nou, el documental. Quan una família volia sacrificar un animal s'adreçava a l'escorxador municipal. Un cop allà, l'interessat rebia dos documents: un on hi figurava la data i l'hora concretada per al lliurament de l'animal, i un altre que certificava la categoria de productor carni de l'interessat.²²⁰ Ateses les grans dimensions d'un porc, les famílies que ho volien podien vendre aquells talls que els generaven més guanys econòmics. Així mateix, no hem de caure en la ingenuïtat: en uns anys marcats per la clandestinitat i el mercat negre, l'existència d'aquest procés administratiu ens indica, de manera recíproca, que no devien ser poques les famílies que sacrificaven els seus animals al marge dels processos veterinaris preestablerts.

Ara bé, als registres de l'escorxador que ens han arribat només hi figuren les llicències de productors de bestiar porcí. En canvi, per als animals més petits —conills i aviram—, que no requerien una manipulació professional, no es generava documentació d'aquest tipus. Tanmateix, hem d'introduir un aclariment en aquest punt.

Si bé és cert que durant aquest període les famílies que disposaven de galliner o de gàbies per a conills al jardí de casa no requerien els serveis de l'escorxador, és igualment cert que els negocis que es dedicaven com a professionals a la cria i compravenda d'aviram, caça i ous sí que requerien una sèrie de documentació que només era expedida en cas de superar les percepcions inspeccions i del pagament dels arbitris municipals corresponents. Al Raval, aquest fou l'exemple de la botiga de la família Arnau, al número 104 del carrer de Monturiol.²²¹ Així doncs, al barri d'aquells anys, el passat rural es tornà a despertar. Ara, però, convivía amb una incipient revifalla industrial que no afectava

²¹⁸ AHSCG, caixa 377.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ AHSCG, caixa 228.

²²¹ AMSCG, llibre d'actes Ple municipal, 7 de maig de 1947.

RELACION DE LOS PANADEROS QUE SE LES HA EFECTUADO EN EL DIA DE LA FECHA

REPESO DE LOS PANES QUE EXPENDEN AL PUBLICO.

Nombres	Peso legal tres panes	Repeso de tres panes	Diferencia en monos	Multa
José Rocanora	2.304	2.250	54	108'-- 1t. 86.
José Figueras	2.304	2.255	49	98'-- " 8.
Viuda Roca	2.304	2.055	249	498'-- " 15d.
Juan Obach	2.304	2.250	54	108'-- " 86.
Gelso Miró	2.304	1.950	354	100'-- " 15d.
Jaime Masana	2.304	2.320	--	--
Viuda Carrió	2.304	2.250	54	108'-- " 86.
Isidro Galf	2.304	1.980	324	648'-- " 15d.
Luis Cortés	2.304	2.350	--	--
Antonio Vives	2.304	2.360	--	--
José Casademunt	2.304	2.200	104	208'-- " 15d.
Ramón Farré	2.304	2.310	--	36
Paulino Barbadillo	2.304			192
Secundino Vila	2.304			

Santa Coloma de Gramenet, 2 de enero de 1.940.

7.50

7.60 gr.

7.50 gr.

Freguenter a S. Adrian el peso que

Relació de forners als quals es fa una inspecció del pes dels pans el 2 de gener de 1940. AHSCG, caixa 137.

només la veïna Barcelona, sinó els mateixos carrers del Raval. En aquest sentit, el setembre de 1947 la comissió gestora donà llum verda a la construcció d'un forn de maons al carrer de Sant Jordi, a l'altura de l'espai que actualment ocupen les instal·lacions esportives del Centre Esportiu del Raval.²²²

Presentant aquests casos, en cap cas pretenem mostrar una realitat edulcorada. Del 1939 en endavant, els veïns del Raval, com els de la resta de Santa

²²² Ibídem, 3 de setembre de 1947.

Coloma de Gramenet, van ser sotmesos a una estreta vigilància que afectava els diferents aspectes de la seva vida. Des de la confirmació de l'assistència als actes religiosos fins a la reafirmació en els actes polítics, eren moltes les vies mitjançant les quals els òrgans de poder franquistes s'infiltraven en la vida quotidiana dels veïns, fins i tot quan es prenién un descans al seu bar preferit. Respecte a aquest punt, val la pena destacar les inspeccions a les quals eren sotmesos aquests tipus de locals pels agents policials. A l'objectiu principal de certificar l'adhesió dels clients al nou règim s'hi afegí, a encàrrec de la Comissió Provincial del Subsidi al Combatent, l'exigència dels tiquets corresponents a la venda dels considerats articles de luxe —tabac, alcohol, perfums, etc.—, que tenien un recàrrec sobre el preu original d'un 10%. La llicència per a la venda d'aquesta classe d'articles s'acreditava amb uns tiquets que es corresponien amb la quantitat de béns que el propietari tenia a la venda. Així, el 24 de gener de 1940, Vicente Gallette Camarillos, que tenia un bar al carrer d'en Ginesta número 3, fou amonestat perquè «*no ha tenido tiquets, a pesar de tener cajones de Cervezas y Sifones*». El denunciat, al seu torn, al·legà «*que estas existencias son de antes de la guerra*».²²³

En paral·lel a aquesta classe d'inspeccions efectuades per certificar la correcta venda de productes de luxe, les autoritats també feien visites rutinàries als establiments que s'encarregaven de vendre aliments seguint dos criteris: la venda havia d'estar sotmesa a un preu prèviament establert i no podia sobrepassar per client la quantitat estipulada a la preceptiva cartilla de racionament.

Ningú estava exempt de complir la legislació que ordenava la venda d'aliments. Incomplir-la podia comportar la imposició de multes o càstigs més severes. Per descomptat, la lluita contra el mercat negre també arribà al Raval. El 2 de gener de 1940, Maria Parés, vídua de Joan Roca —el forner que fou assassinat al barri durant els primers dies de la Guerra Civil— va ser denunciada. El motiu era clar: durant una inspecció, el pes de tres pans havia sigut inferior en 249 grams a la xifra de 2,3 quilograms establerta per les autoritats estatals. Com a resultat, la vídua, que seguia mantenint el negoci del seu marit, va ser multada amb 390 pessetes. Però, per què no corresponien els pesos? Entre els molts motius que podien causar aquest desajust, n'hi havia un que era més freqüent que la resta: el frau. Els prop de 250 grams de pa que faltaven podrien haver sigut perfectament venuts dintre del circuit del mercat negre, en què el preu, lluny d'estar fixat, permetia al productor obtenir més marge de benefici.²²⁴

Durant aquests anys, a les calamitats que desencadenà el franquisme s'hi afegiren les provocades per la natura. El 1942 el Besòs es va desbordar i va

²²³ AHSCG, caixa 341.

²²⁴ AHSCG, caixa 137.

Alcaldía de SANTA COLOMA DE GRAMENET

NOTIFICACIÓN DE MULTA

En el expediente que me halla instruyendo para imposición de una multa, ha recaído el siguiente:

—DECRETO. En SANTA COLOMA DE GRAMENET, a cuero de cuero de mil novecientos cuarenta años. Voto el expediente instruido en virtud de la denuncia formulada contra D. Maria Parés.

Resultando comprobado que el denunciado ha incurrido en la falta de pesos en las pesas de pan vendidas el 5/1/40 prevista en

este mi Decreto impongo al mencionado D. Maria Parés una multa de 390/- pesetas, que deberá satisfacer en papel de multas municipales dentro el término preciso de 5 días, bajo apercibimiento de exigírsela por la vía de apremio, si no lo verifica.

Lo que traslado a V. para su conocimiento, advirtiéndole que contra el citado Decreto podrá interponer recurso de reposición ante esta Alcaldía dentro el término de 5 días, y que, si no lo utiliza y deja transcurrir el plazo señalado sin satisfacer la multa impuesta, se procederá contra V., sin nuevo aviso, por la vía de apremio.

SANTA COLOMA DE GRAMENET 5 de 1940 de 19

Haced el depósito

Sr. D. Maria Parés vec. Roca calle núm.

Imp. E. Bado Bado

Notificació de multa a Maria Parés per frau en el pes dels pans venuts, 5 de gener de 1940. AHSCG, caixa 137.

inundar gran part dels horts que es conreaven a banda i banda del riu. Només era un preàmbul del que passaria el 15 de desembre de 1943, quan el pont que connectava Santa Coloma de Gramenet amb Baró de Viver es va ensorrar per la crescuda del curs fluvial. El *Diario de Barcelona* se'n va fer ressò: «*Faltaban unos quince minutos para la una cuando la pareja de Guardia Civil allí de servicio observó que el pilar central del puente cedía por momentos, por lo cual se distribuyeron un número en cada extremo del puente interrumpiendo inmediatamente el servicio de trolebuses y demás tráfico rodado*». ²²⁵ Santa Coloma de Gramenet restaria així aïllada de Barcelona fins a la inauguració del pont actual, deu anys més tard. Les úniques possibilitats per arribar fins a la ciutat comtal eren traslladar-se a Sant Adrià de Besòs per agafar el tramvia, o bé travessar el Besòs per la passarel·la que ja hi havia a l'altura del Molinet.

La precarietat de l'última infraestructura s'intentà remeiar amb els donatius efectuats a les famílies que se'n feien càrrec, per part d'aquells que hi passaven. No era pas l'única solució: molts testimonis contemporanis afirmen que al costat de l'esmentada passarel·la hi havia un grup d'homes forçats que oferien com a servei travessar el Besòs a col·libè.

Tanmateix, tot i que les paraules més adequades per descriure la realitat diària dels veïns del Raval són misèria i duresa, durant aquest període també hi hagué espai per a la diversió i l'esbarjo. Sobre aquest punt, no podem deixar

²²⁵ *Diario de Barcelona*, 16 de desembre de 1943.

Primer equip del C.D. Arrabal. Mitjans dels anys cinquanta. Arxiu privat Manel Tomàs.

Visita d'una celebritat en ocasió d'un partit del C.D. Arrabal. Al fons, la cúpula de la masia de Can Peixauet. Arxiu privat Manel Tomàs.

de mencionar la fundació per un grup d'esportistes del barri l'any 1945 del club de futbol C.D. Arrabal, el primer president del qual fou el senyor Alonso Cánovas Bou.²²⁶ La fundació de l'entitat evidenciava l'arrelament a la nostra ciutat de la passió per aquest esport: el 1945 també es fundà la Unión De-

²²⁶ Arxiu privat Manel Tomàs.

portiva Atlético Gramenet, equip que s'entrenava al Fondo, en un espai que anteriorment havien ocupat unes vinyes.²²⁷

Però on s'entrenava el C.D. Arrabal? Durant molts anys, el club, que fins a la temporada 1983-84 només comptava amb el primer equip, s'entrenà al camp de sota de la masia de Can Peixauet, als terrenys que s'estenien al lateral de l'antiga vaqueria. El caràcter provisional d'aquest primer espai fou substituït, a partir de l'any 1949, per l'estadi que hauria d'allotjar al club fins al 1994, quan es va començar a construir l'actual nou camp de futbol de Santa Coloma de Gramenet.

Pel que fa a l'evolució demogràfica, observem per al conjunt de Santa Coloma de Gramenet un increment poblacional que encaixa amb la tendència de la dècada dels quaranta. Es tractava d'un creixement força contingut, però sostingut en el temps tot i els impediments que les autoritats franquistes imposaven a tots aquells que volien emigrar a un nou espai laboral.

El 1945, data en què Barcelona ja s'havia annexionat el marge esquerre del Besòs, incorporant-se les Cases Barates, Santa Coloma tenia 12.144 habitants. Dos anys abans, el 1943, en tenia 17.615. El 1950, Santa Coloma no només s'havia recuperat de la pèrdua de la riba esquerra, sinó que l'havia superat i assolía la xifra de 15.401 habitants, concentrats ara en un espai menor. Gràcies a les característiques que ens presenta la documentació relativa als padrons municipals, podem detallar amb més exhaustivitat la població colomenca de l'any 1950. 9.839 habitants, el 63,89%, eren de procedència catalana. D'aquests, 4.157 havien nascut a Santa Coloma i la resta procedien en diferents proporcions de migracions internes del Principat. 2.962 habitants havien arribat amb les primeres migracions corresponents al primer terç del segle XX: de Múrcia, del País Valencià i de l'Aragó. Seguidament, 2.438 habitants formaven part ja el 1950 de les noves migracions procedents d'Andalusia i les dues Castelles. Finalment, destaquen 162 habitants estrangers que s'havien assentat al nostre municipi.²²⁸

A finals de la dècada dels quaranta Santa Coloma de Gramenet començava a adquirir les característiques pròpies d'una ciutat dormitori que nodria de mà

²²⁷ Si bé hem d'ubicar l'explosió per l'atracció esportiva a Santa Coloma de Gramenet en el període de postguerra, és igualment cert que durant el primer terç del segle XX arrelà a la societat de masses espanyola la passió per la pertinença i la participació en diferents activitats esportives, des de la boxa fins al ciclisme, passant òbviament pel futbol. En aquest sentit, vegeu Luís Enrique OTERO CARVAJAL, «Ocio y deporte en el nacimiento de la sociedad de masas: la socialización del deporte como práctica y espectáculo en la España del primer tercio del siglo XX», a *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 25 (2003), p. 169-198. Al mateix temps, per a una sintètica exposició centrada en el desenvolupament del futbol al nostre país durant aquests anys, vegeu J.A. BUENO ÁLVAREZ i Miguel Ángel MATEO, *Historia del fútbol*, Madrid, Edef, 2010, p. 295-307.

²²⁸ AMSCG, Resums padrons municipals (1936-1969), caixa 1732.

d'obra la creixent indústria barcelonina. Acostem-nos al Raval. En conjunció amb la dinàmica que experimentaven altres ciutats com Cornellà o l'Hospitalet, el Raval va viure un accentuat creixement urbanístic. Per ordre de creixement, destaca en primer lloc l'illa limitada pels carrers Elcano, Pau Claris i Sant Jordi, on la densitat residencial augmentà un 800%. Una mica més avall, a l'espai delimitat pels carrers Pau Claris, Espriu i Vital, augmentà un 180%. Aquest espectacular creixement també el trobem a l'illa que formen els carrers Sant Jordi, Roger de Llúria, Elcano i l'actual avinguda de la Generalitat, on s'assolí un 250%.²²⁹

Dos jugadors, un d'ells del C.D. Arrabal, a punt d'enfrontar-se en un partit de futbol durant la dècada dels quaranta. Arxiu privat Manel Tomàs.

El tipus d'habitatges que es construïren durant aquests anys mantien la tipologia dels que ja s'havien construït durant els anys

anterior a la guerra: gairebé tots de planta baixa amb terrat i amb un pati on hi podia haver un hortet al davant, o al darrere. L'autoconstrucció seguia sent la característica principal de totes aquestes construccions.

Però tornem al 1949. Com es recordarà, aquest any constitueix el punt final que delimita el primer apartat en què es divideix el present capítol. L'elecció d'aquest punt es deu al fet que durant els últims dies d'agost i els primers de setembre d'aquell any se celebrà per primer cop després de la Guerra Civil la festa major del Raval. El retorn de la festivitat certificà l'existència d'unes sòlides xarxes de socialització veïnal que es materialitzaren en dues organitzacions de caràcter esportiu: el C.D. Arrabal i l'«Agrupación Ciclista Arrabal».

De la primera ja n'hem parlat. De la segona encara no. Creada el 22 de maig de 1949 per un grup de joves veïns del barri, l'A.C. Arrabal es convertí amb el pas dels anys en un component essencial no només per a la vida social del barri, sinó també de la ciutat. A Santa Coloma de Gramenet la passió pel ciclisme venia de lluny i a finals dels anys quaranta estava sòlidament assentada. El 1950, al

²²⁹ Albert FABÀ, *El Raval*, p. 24.

Fotografia de diferents membres i directius de l'A.C. Arrabal l'any 1968. Arxiu privat Manel Tomàs.

nostre municipi el nombre de bicicletes ascendia a 1.062.²³⁰ Aquesta xifra oficial augmentaria en diversos centenars més si atenem a la gran quantitat de denúncies que tenien com a objecte els veïns que circulaven amb bicicleta sense el número d'identificació, sense llums, sense timbre, o tot a la vegada.²³¹

Al Raval, l'afició pel ciclisme s'exemplificà al seu torn en l'establiment d'un taller de venda i reparació de bicis, Ciclos Campos-Reparación, al número 45 de l'avinguda de Santa Rosa. Anys

Circular número 15 de l'A.C. Arrabal corresponent al desembre de 1957 on es descriu, amb gran nivell de detall, la famosa carrera del Pavo. Arxiu privat Manel Tomàs.

²³⁰ AHSCG, llibre 225.
²³¹ Ibidem.

Imatge corresponent a la celebració de la primera festa major del Raval l'any 1949. La imatge correspon a la cantonada formada per l'avinguda de Santa Rosa i la carretera de Sant Adrià. Arxiu privat Manel Tomàs.

més tard, com tindrem ocasió de comprovar, gràcies a l'afició per la bicicleta, l'A.C. Arrabal organitzà diferents curses per la província de Barcelona, cosa que va possibilitar fins i tot, amb altres clubs de la ciutat, que Santa Coloma de Gramenet fos ciutat d'arribada a la cinquena etapa de la Volta a Catalunya en l'edició de 1971.

L'estiu de 1949, la cooperació que mantingueren les dues entitats esportives amb la comissió de festes del Raval va donar fruits. Per a la festa major s'organitzaren diferents activitats per a tots els públics independentment de la seva edat: tornejos de futbol, curses ciclopedestres i carreres de lentitud que tenien recompenses molt peculiars: des d'un bidó o una bomba d'aire per inflar les rodes fins a ampolles de xampany o conyac, passant per paquets de pursos.

Com ja havia passat durant les celebracions anteriors a la Guerra Civil, l'acte que més atracció generà entre tots els veïns va ser el gran ball amb revetlla a càrrec dels deu integrants de l'Orquestra Yolanda. La tarima on es van posar els músics era a l'avinguda de Santa Rosa, que estava excel·lentment guarnida gràcies als serveis del bar Roque i de la bodega Castellà, dos establiments situats als números 1 i 45.

Un any més tard, el 1950, la mateixa comissió de festes del Raval valorà de la següent manera les festes que havien tingut l'any anterior:

Las Fiestas se desarrollaron con perfecto orden, el que esperábamos, el que en mayor grado les ha de dar prestigio. Se celebraron espectáculos para todos los gustos y edades y si algún fallo pudo haber fue el privativo de las dificultades económicas de esta época de restricciones, de crisis latente por

*la que el mundo entero atraviesa que no podía dejar de hacer mella en el sentido interno de nuestras Fiestas.*²³²

No era gens estrany. Analitzant l'estat de comptes de la comissió de festes del Raval tot just en el moment que finalitzaren les celebracions, observem com el cost havia ascendit fins a 7.929,85 pessetes, una quantitat gens desdenyable per a aquells anys. El cost fou superat pels ingressos que van deixar, i el saldo resultant va acabar sent de 493 pessetes. Més enllà de ressaltar diferents aspectes de la comptabilitat, considerem pertinent destacar el fet que l'aportació més alta per poder celebrar les festes la van fer els mateixos veïns del barri. Aquestes 1.616 pessetes, a les quals s'haurien d'afegir xifres similars corresponents a la compra de butlletes per al sorteig de diferents productes, representaven la presa de consciència col·lectiva d'uns veïns que, arribats des de diferents punts de Catalunya i Espanya, començaven a fer seu l'espai en què vivien.

1949-1965. El camí cap a la metròpolis

La dinàmica de creixement demogràfic que, com hem vist, tingué lloc a la Santa Coloma de Gramenet dels anys immediatament posteriors al final de la Guerra Civil, entrà en una nova fase durant la dècada que ara començava. En aquest sentit, si l'any 1950 a la nostra ciutat hi residien 15.041 persones, deu anys més tard aquesta xifra es doblaria, fins a assolir les 32.590. Durant els anys següents, aquesta xifra, lluny d'aturar-se, no va parar d'augmentar, i l'any 1970 sobrepassava la barrera dels 100.000 habitants per situar-se als 105.651.

Amb l'objectiu de comprendre els motius que possibilitaren aquest espectacular creixement demogràfic, necessitem ampliar la nostra perspectiva incorporant l'anàlisi d'una sèrie d'esdeveniments històrics de notòria influència per a l'alteració de la configuració interna i externa del règim franquista.

Sobre aquest punt, el canvi de govern que tingué lloc el 18 de juliol de 1951 va propiciar la modificació de la manera com el franquisme es relacionava amb els països del seu voltant. Per a un sector dels jerarques de la dictadura, una cosa era ben clara: la nefasta implantació, execució i pràctica del model autàrquic s'havia d'acabar. La faceta més visible d'aquest sistema, el racionament, ja feia massa que durava: 13 anys des de la seva implantació el 1938.

Com és lògic, per les greus repercussions que tenia sobre la vida diària de la societat espanyola, aquest era un dels aspectes més visibles de la paupèrrima política econòmica. Tanmateix, aquest problema era només la punta visible

²³² Arxiu privat Manel Tomàs.

d'un enorme iceberg: com a resultat de l'aïllament internacional imposat al règim per la comunitat internacional un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial el 1945, Espanya patí una escassetat crònica de recursos energètics, matèries primeres i maquinària que va desembocar en un pertinaç estancament econòmic que només podia resoldre's amb la reincorporació del país als circuits comercials internacionals. La dictadura franquista s'estava ofegant i l'únic país que li llançà un flotador per rescatar-la foren els Estats Units d'Amèrica.

La conjuntura internacional va afavorir el restabliment de les relacions diplomàtiques entre Madrid i Washington. Els combats que havien tingut lloc a Grècia entre els defensors de la monarquia de Jordi II i l'Exèrcit Democràtic Grec, i els que en aquell moment es lliuraven a la península de Corea, certificaven l'inici d'una Guerra Freda que s'estendria fins al 1991. En aquest nou context, el fundacional caràcter anticomunista del règim franquista encaixà a la perfecció dintre de la retòrica bel·licista del president nord-americà Harry S. Truman. La gestació del canvi diplomàtic dels EUA respecte a Espanya va començar el 1951, moment en què s'aprovà la consignació d'un crèdit a llarg termini de l'Export-Import Bank americà que tenia com a principal objectiu l'adquisició per part de l'estat espanyol de productes agrícoles, matèries primeres i maquinària industrial per un valor total que ascendia a 62,5 milions de dòlars. Aquest beneficiós crèdit fou l'avantsala de dos crèdits més que s'aprovarien en un breu espai de temps. El valor total dels crèdits concedits a Espanya superava de molt els cent milions de dòlars.

El deteriorament de les relacions entre els antics aliats bèl·lics, és a dir entre l'URSS i els EUA, va portar aquests últims a fixar-se en Espanya per aprofitar l'estratègica posició de la península Ibèrica de cara a l'esclat imminent d'una nova guerra al cor d'Europa. Les negociacions entre els representants espanyols i estatunidencs fructificaren, i van donar com a resultat la signatura, el 26 de setembre de 1953, dels tractats de Madrid. En síntesi, durant els deu anys següents, a canvi de la cessió dels drets d'explotació als EUA de cinc bases militars —quatre d'aèries i una de naval—, el règim rebria com a compensació l'enorme quantitat de 1.200 milions de dòlars. La distribució final de la quantitat abonada s'adequà a les greus circumstàncies per què passava l'economia espanyola d'aquells anys. Davant la notòria escassetat de matèries primeres —cotó, carbó, coure, alumini i fertilitzants, entre moltes altres— i la greu carestia d'aliments, l'ajut americà fou rebut com aigua del cel. Gràcies a això, el racionament fou definitivament suprimit el 1951.²³³ Com tindrem ocasió de comprovar, l'entrada de crèdit i mercaderies provinents dels EUA va reanimar l'economia industrial del país i va accelerar el transvasament

²³³ Ramón TAMAMES, *Historia de España Alfaguara VII. La República. La era de Franco*, p. 463.

poblacional que ja havia començat. Els nuclis industrials de Catalunya, el País Basc i Madrid feien passos cada cop més grans en el camí per convertir-se en autèntics pols d'atracció immigratòria.

Com és lògic, la successió de tots aquests esdeveniments d'abast internacional també va repercutir en més o menys grau en la vida diària de la societat espanyola. Un dels millors recursos per comprendre l'abast real d'aquestes transformacions al Raval és comparar la situació del barri en dos punts temporals diferents: un a inicis dels anys cinquanta i l'altre a finals de la dècada.

Així, si poguéssim traslladar-nos al Raval de l'any 1950 podríem detectar, passejant pels seus carrers, un equilibri urbanístic entre les àrees residencials i els espais rurals. Els camps de cultiu, la pineda del parc dels Pins i la proximitat del Besòs donaven al conjunt una aroma de rusticitat que s'infiltrava a les cases de planta baixa més antigues, o a les que estaven construint. Des de la part més alta del barri, és a dir, des de la carena que resseguia la serra d'en Mena, els veïns podien observar diferents entorns que representaven alhora realitats socioeconòmiques ben diferents que no tardarien gaire a ser alterades. Al lluny, es podien contemplar els primers barris, abans ciutats, que havien sigut annexionats pels tentacles urbanístics d'una Barcelona que s'estenia imparable fins al Besòs i amenaçava Santa Coloma de Gramenet. Girant la vista cap al nord, es podia contemplar el solitari campanar de l'Església Major, alçat sobre un nucli antic cada cop més habitat que començava a contemplar els vessants de la serralada de Marina com una possible àrea d'expansió. Des del cim de la carena, prop del sanatori, la millor vista de què es podia gaudir era, naturalment, la del Raval. Estesos als seus peus, els carrers del barri evidenciaven als ulls d'aquell que hi parés la necessària atenció un moment de transformació urbanística en el qual la centenària herència rural començava a diluir-se a poc a poc en un mar de construccions purament residencials. Alguns dels aspectes nuclears del Raval del segle XXI començaven a percebre's en petits detalls quotidians. Malgrat tot, com hem advertit, a inicis dels anys cinquanta el ritme de la transformació urbanística era encara lent.

Des de la panoràmica que oferia el que avui en dia és el carrer de la Circumval·lació, es podia sentir sobre la cara la força del vent que arrossegava un aire net només contaminat per la fortor que desprenien les diferents explotacions agropecuàries de la rodalia. La més significativa de totes era la vaqueria de Can Peixauet, a prop del curs del riu i dels hortets que hi havia a les dues ribes. En aquells temps no era gens estrany trobar-se bestiar de diversa mena pasturant prop del Besòs sense cap mena de preocupació.

Tot i que cada cop hi havia més edificis de caràcter residencial, essencialment casetes unifamiliars de planta baixa, dins el barri encara quedaven molts so-

Vistes del Raval cap als anys seixanta. Al final, el Besòs. MTB, Arxiu d'Imatges.

lars on no era gens infreqüent observar com jugava la canalla o bé com es reunien els més grans per fer petar la xerrada.

En aquell moment de la història els principals carrers de la barriada ja estaven ben definits. Un dels més importants, si no el que més, era l'avinguda de Santa Rosa, centre neuràlgic de les festes majors del barri i via on estaven ubicats dos locals lúdics d'especial importància per a la vida diària dels conveïns: el bar Roque i el bar Sport. Tant era així, que a la festa major de l'any 1951, celebrada al juliol, un dels principals esdeveniments que tingueren lloc fou la celebració d'un partit disputat entre els veterans dels dos bars. L'expectació era màxima: quan s'acabés el matx, en començaria un altre de més categoria entre el primer equip de l'A.D. Arrabal i el C.E. Júpiter.²³⁴

En la vida diària dels veïns del Raval, l'esport, com hem vist, ostentava un paper molt important, no només pels lligams de socialització que se'n derivaven, sinó pel fet que aquestes associacions aconseguïen aplegar veïns i veïnes en un espai comú i dotar-los, al mateix temps, d'una identitat que els diferenciava amb orgull, en certa manera, de la resta de colomencs.

Durant la dècada dels cinquanta, com ja havia passat anteriorment, l'A.C. Arrabal i el C.D. Arrabal ostentaren la primacia del suport esportiu de la barriada. Aquest fet es traduí, com hem vist, en l'adquisició d'un rol protagonista arribat

²³⁴ Arxiu privat Manel Tomàs.

el moment d'organitzar i dur a terme els principals actes de les festes majors del barri. Els respectius balanços anuals redactats pels presidents de les associacions ens permeten comprendre no només l'evolució del seu paper dintre de la barriada, sinó també les preferències lúdiques dels veïns. Tanmateix, al còmput total de la dècada hi ha dos anys en concret que concentren un nombre més alt d'elements d'interès de cara a la comprensió de l'evolució del teixit associatiu del Raval: són els anys 1953 i 1956.

En primer terme, al programa de festes corresponent a l'any 1953 hi apareix per primer cop la colla castellera dels Xiquets de l'Arrabal, entitat fundada el 1951 per l'avi Porta, antic enxaneta de la Colla Vella de Valls. Dos anys més tard, s'encengué la primera guspira del seu èxit: els Xiquets van coronar davant les autoritats civils i eclesiàstiques municipals els dos espadats de quatre a la plaça de la Vila, i més endavant coronaren el tres de sis carregat i descarregat per primera vegada a Santa Coloma de Gramenet. L'història de fites no pararia de créixer, i la seva fama s'estengué ràpidament per tota la província de Barcelona. La colla, símbol de l'èxit de la replicació per part dels nouvinguts de les tradicions pròpies dels seus pobles, arribà a tenir fins i tot una espècie d'himne que entonaven en els moments previs a la construcció dels castells. La lletra deia així:

Tots ens trobarem al riu,
de llurs aigües cristal·lines,
guardaren les nostres vides
amb la força de Jesús...
A les vores d'aquest riu
hi han àngels que els freqüenten,
i els salvats experimenten
la força que ens dona Déu...
I amunt van els xiquets
encara que hi hagi fosc,
els xiquets d'aquesta vila,
és la nova generació!²³⁵

Del 1951 en endavant els Xiquets de l'Arrabal van adquirir cada cop més protagonisme en el desenvolupament de les diferents festivitats celebrades a la vila, tant a la ciutat com, naturalment, dintre del barri que els va veure néixer.

²³⁵ MC/ RODRÍGUEZ, «Pequeña historia del arte en el Arrabal», *Unión. Periódico quincenal al servicio de Santa Coloma*, núm. 35, 17 de juliol de 1954.

La passió pels castells humans s'instal·là al cor dels veïns i veïnes del Raval. Tant era així, que al programa de festes de l'any 1953 Vicente Miralles dedicà tota una plana a una oda als xiquets. Escrits en català, els versos evidencien el pes adquirit per la immigració catalana al barri.

Ja ha arribat el dia tan desitjat
dels XIQUETS d'aquesta localitat,
que amb tota la il·lusió
sortiran per la festa major.

Acompanyats pels grallers,
tots vestits i eixerits
amb la faixa als dits
cap a l'església s'ha dit.

Castells a tort i dret
el cap de colla formarà
amb tota precaució
davant de la festa major.

Homes, dones, nens i nenes
contemplen com pugen els castells.
Dosos, terços, acotxador i enxaneta
formaran tot l'anell.

FESTA MAJOR senyalada,
plena de goig i alegria,
castells amb demesia
amb tota la cortesia.

Contents en tot moment
de la nostra població,
amb Castells o sense ells,
sempre tots com a clavells.²³⁶

Els Xiquets de l'Arrabal fent un castell en ocasió de la festa major del barri durant la dècada dels cinquanta. Arxiu privat Manel Tomàs.

En segon terme, sobresurt del total d'aquesta dècada l'any 1956. D'aquest any cal destacar-ne diversos aspectes: en primer lloc, al contrari del que passava

²³⁶ Arxiu privat Manel Tomàs.

als programes de festes d'anys precedents, en aquesta ocasió ja no trobem entre les primeres pàgines les tradicionals reflexions redactades pels càrrecs més importants de les tres associacions encarregades de l'organització de la festivitat: la comissió de festes, l'A.C. Arrabal i el C.D. Arrabal. Aquesta novetat dificulta de manera significativa l'anàlisi de la trajectòria històrica d'aquestes entitats, perquè als seus escrits s'hi mencionaven les fites més significatives assolides durant el transcurs de l'any.

Ara bé, aquest fet no és l'únic que suscita la nostra atenció; entre les més de 60 pàgines que componen el programa de festes corresponent a l'any 1956 no hi ha cap menció a l'A.C. Arrabal, fet que ens porta a pensar en una disminució del protagonisme de l'entitat dintre de les festes majors.

Anys enrere, des de la mateixa associació ciclista es va traslladar als socis l'existència de greus problemes econòmics:

Durante los cuatro aniversarios que llevamos celebrados sólo en el segundo no hubo carrera conmemorativa, por no permitirlo el estado económico de la Entidad; ahora en este primer lustro se han celebrado pruebas sociales, se ha fundado una biblioteca para nuestros asociados, que si bien hay pocos libros, algunos son de buenas firmas.²³⁷

No obstant, el fet que no es faci cap esment a l'associació ciclista no ens ha de fer pensar que els veïns deixessin de formar part i de donar suport a les entitats esportives del barri, ans al contrari. Gràcies a l'existència d'una documentació de caràcter específic podem afirmar que l'A.C. seguí existint durant el transcurs de les dècades dels cinquanta, seixanta i setanta. Sí que podem identificar, tanmateix, un canvi en la relació de l'entitat amb la barriada que la va veure néixer: tot apunta que el caràcter professional de l'A.C. adquirí més pes en detriment del component popular. A la llarga s'arribà a aconseguir un equilibri entre les dues tendències dintre de l'organització. Al mateix temps que els ciclistes disputaven tornejos per tot Catalunya, cada any celebraven la carrera del Pavo o gestionaven una biblioteca popular per als seus socis. Alhora, cap a finals dels anys seixanta l'empremta del ciclisme es va revigoritzar. Any rere any, les categories inferiors del club disputaven els tornejos que se celebraven per tota la província de Barcelona, i sovint s'alçaven vencedores.

Per descomptat, el futbol, entès aquí com el C.D. Arrabal, seguí ostentant la recepció de l'entusiasme de la barriada no només als partits disputats durant les festes, sinó durant tot el calendari futbolero. Resseguint encara la festa major del 1956, hem de destacar en últim lloc que s'hi disputà per primer cop un partit de bàsquet entre el «Club Baloncesto Santa Coloma» i la «Selecció

²³⁷ Jaume XINXÓ, «Agrupación Ciclista Arrabal», a *Unión. Periódico quincenal al servicio de Santa Coloma*, núm. 35, 17 de juliol de 1954.

Diploma a favor del Cafè Bar Roque emès per la Unió Deportiva Sants per la Volta a Catalunya del 1971, ocasió en què la prova esportiva travessà Santa Coloma de Gramenet i el Raval. Arxiu privat Manel Tomàs.

ció d'Horta» sota l'envelat de l'avinguda de Santa Rosa. L'interès que generà l'enfrontament va fer que l'any següent, a banda d'un nou partit masculí, es disputés per primer cop un torneig íntegrament femení.²³⁸

En paral·lel, si posem el feix de llum crític sobre els diferents programes de festes majors del Raval del període contingut entre els anys 1949 i 1960, podem extreure una sèrie de conclusions inequívokes sobre la magnitud que van tenir. En aquest sentit, considerem adequat citar l'espectacular creixement, en nombre i en qualitat dels esdeveniments, que les festes experimentaren any rere any.

Si bé al començament, com hem vist, aquestes activitats foren sufragades gràcies a les contribucions altruistes dels mateixos veïns, amb el pas dels anys les bandes de música, cantants i orquestres de rellevància que actuaren als carrers del barri van cobrar gràcies als grans ingressos que la comissió de festes aconseguia no només de les rifes i de la venda de diversos productes, sinó de l'enorme quantitat d'espai publicitari que s'oferia a les pàgines dels programes. A efectes pràctics, es tractava d'un aparador immillorable no només per als comerços locals, sinó per a empreses d'altres ciutats com Sant Adrià de Besòs, Barcelona o Badalona, ja que el fulletó es distribuïa per tot Santa Coloma de Gramenet.

²³⁸ Arxiu privat Manel Tomàs.

Imatge de mitjans del segle XX on es pot contemplar, al fons, la masia de Can Peixauet, rodejada cada cop més pels nous edificis residencials del Raval. MTB, Arxiu d'Imatges, Fons Grama.

La notorietat de les bandes musicals que hi arribaren a actuar, així com l'atractiu horari de les activitats, captivava molts colomencs de la resta de la ciutat i els feia aplegar-se als envelats dels carrers del Raval. És per això que podem afirmar que més d'una vegada, sobretot durant la segona meitat de la dècada dels cinquanta, les festes majors de Raval rivalitzaren i arribaren a superar, en tots els aspectes possibles, les festes majors organitzades per l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

En síntesi, no podem deixar d'assenyalar com durant tota la dècada dels cinquanta les festes majors van complir una funció clau a l'hora de dotar d'una consciència i identitat col·lectiva tots els membres del barri que hi participaven o bé que gaudien d'un dels molts espectacles que s'hi celebraven, tant els residents més antics com els nouvinguts. El caràcter lúdic i festiu dels balls propiciava la integració i la socialització dels conveïns en un espai no laboral, una característica que donava peu a establir ponts interculturals que enfortien el teixit social de la barriada. El Raval, desbordat d'orgull, mostrava a la resta de la ciutat el que era capaç de fer.

Com ha quedat palès, el creixement de les festes fou, en certa manera, proporcional al creixement demogràfic del barri. Al Raval, durant la dècada dels cinquanta s'assolí un relatiu equilibri entre les possibilitats d'allotjament reals i el nombre d'immigrants que hi arribaven cercant una millor vida. L'enorme avantatge que per a l'historiador representa la distància temporal respecte al moment històric sobre el qual posa l'atenció ens permet afirmar, des del

segle XXI, que tot indicava que la situació de la Santa Coloma de Gramenet de finals dels anys cinquanta estava a punt de canviar; el creixement demogràfic produït per la massiva arribada d'immigrants s'accelerà. El que ningú podia imaginar-se era la velocitat que va adquirir aquest procés finalment.

En un context de dinamització estatal de l'economia, Barcelona es convertí en un centre industrial en constant creixement, i com a tal requeria una incessant arribada de mà d'obra barata. A mesura que les possibilitats d'allotjament de la capital s'esgotaven, les ciutats de la corona metropolitana modificaren la seva fisonomia amb l'objectiu de dotar de residència el sempitern flux d'immigrants. Malgrat tot, al contrari del que va passar en altres ciutats com l'Hospitalet de Llobregat, Cornellà o Badalona, la Santa Coloma de Gramenet d'aquells anys no va destinar cap espai dintre del seu terme al desenvolupament industrial. Amb l'annexió per part de Barcelona de la riba esquerra del Besòs, la nostra ciutat va perdre l'únic espai capaç de proporcionar prou llocs de treball de qualitat per als seus habitants. La sort de la nostra ciutat quedà signada: l'any 1943 marcà l'inici d'un curt procés que portà Santa Coloma de Gramenet a convertir-se en una de les ciutats dormitori més grans no només d'Espanya, sinó també d'Europa.

La transformació dels barris de la ciutat no tenia fre. Les característiques del règim de propietat de la terra a Santa Coloma de Gramenet afavoriren que la construcció d'habitatges per als immigrants es convertís en un negoci extremadament lucratiu per a un reduït segment poblacional. El sòl, antigament emprat per a usos agrícoles, era abundant; des de la construcció del pont de Baró de Viver l'accés cap a Barcelona s'havia facilitat enormement; l'adquisició de terreny per part de les classes mitjanes a inicis de segle havia fragmentat fins a l'extrem el terme municipal i, finalment, i més important, tots els propietaris de terres volien vendre les seves parcel·les.

Aquesta manera de pensar en cap cas es pot qualificar d'il·lògica: feia temps que les explotacions agropecuàries havien deixat de ser rendibles. Els nous temps imposaven noves maneres d'enriquir-se i, de totes les possibilitats, la de la construcció era la més profitosa.

Ara bé, d'entre totes les persones que van arribar a Santa Coloma de Gramenet durant aquests anys hi hagué una procedència que sobresortí per sobre de la resta: Andalusia. Si hem de creure les dades que recopilà l'Institut Nacional d'Estadística (INE) per a l'any 1962, a la província de Barcelona hi arribaren durant aquell any 12.577 andalusos, per la qual cosa aquesta va ser l'àrea de procedència més nombrosa, seguida de la resta de províncies catalanes amb

6.705 persones.²³⁹ La Renfe establí fins i tot un tren directe que enllaçava Sevilla, Còrdova i Màlaga amb l'estació de França en un trajecte que podia allargar-se fins a 17 hores i que s'incrustà dintre de la memòria col·lectiva dels tots els emigrats. Pel seu caràcter i per les vivències que se'n derivaven, el transport sempre ha obtingut un espai preferencial dintre de la memòria dels emigrats. El fet de deixar enrere aquells espais on s'havia crescut generava tota una sèrie d'emocions davant la nova realitat que ara se'ls obria. Transcorreguts els primers anys des de la seva arribada a Santa Coloma, el transport seguia sent clau dintre de les seves vides. Les immenses aglomeracions, així com les llargues cues per accedir als vagons, van quedar fixades a la memòria de tots aquells que s'afanyaven per arribar puntuals a la feina, que la majoria de vegades pertanyien al sector de la construcció, del metall o del tèxtil.

Origen de la població al Barcelonès Nord. Any 1950 (en %)					
		Nascuts al municipi	Nascuts a la província	Nascuts a la resta de províncies	Nascuts fora de l'Estat
Badalona	Homes	46,31	16,97	35,98	0,7
	Dones	43,72	14,86	40,53	0,86
	Total	47,81	15,91	38,25	0,78
Santa Coloma de Gramenet	Homes	26,07	33,53	39,25	1,15
	Dones	25,9	33,45	39,87	0,75
	Total	25,9	33,49	39,56	0,95
Sant Adrià de Besòs	Homes	21,17	29,9	41,95	0,96
	Dones	25,9	27,3	44,59	1,37
	Total	25,9	26,57	43,3	1,17
Barcelona	Homes	51,33	6,2	40,85	0,16
	Dones	44,96	6,06	47,15	0,18
	Total	47,81	6,13	44	0,17
Barcelona província	Homes	50,34	13,16	35,28	1,19
	Dones	44,98	13,52	40,09	1,38
	Total	47,66	13,34	37,68	1,28

²³⁹ Marcelo LÓPEZ RÓDENAS, *Historia social de la Santa Coloma moderna: vida cotidiana y conflicto social, 1954-1979*, Santa Coloma de Gramenet, Regidoria de Cultura de Santa Coloma de Gramenet, 1982, p. 43.

Origen de la població al Barcelonès Nord. Any 1960 (en %)					
		Nascuts al municipi	Nascuts a la província	Nascuts a la resta de províncies	Nascuts fora de l'Estat
Badalona	Homes	38,85	10,79	49,13	0,54
	Dones	38,14	10,66	49,62	0,68
	Total	38,49	10,73	49,38	1,83
Santa Coloma de Gramenet	Homes	20,02	22,8	56,23	0,17
	Dones	20,36	21,8	56,71	0,19
	Total	20,2	22,29	56,47	0,18
Sant Adrià de Besòs	Homes	19,47	26,99	51,06	1,46
	Dones	16,37	26,89	54,11	1,51
	Total	17,9	26,94	52,6	1,73
Barcelona	Homes	50,84	5,43	40,6	1,72
	Dones	45,55	5,36	45,56	1,91
	Total	48,01	5,4	43,25	1,83
Barcelona província	Homes	45,54	12,54	39,77	1,11
	Dones	41,77	12,76	43,02	1,26
	Total	12,65	12,65	41,48	1,2

Font: Just CASAS I SORIANO i Manuel MÁRQUEZ BERROCAL, *Història social de Sant Adrià de Besòs, Vol. I. La població: segles XVIII-XX*, Barcelona, Hacer, 1983, p. 204 i 216.

Població al Barcelonès Nord per grups professionals. Any 1970						
	G.1	G.2	G.3	G.4	G.5	G.6
Badalona	2,52	5,06	81,29	8,43	1,27	1,4
Santa Coloma de Gramenet	1,87	4,51	79,84	11,41	1,48	0,86
Sant Adrià de Besòs	3,67	5,11	74,16	8,27	1,09	1,68
Barcelona	4,49	6,73	78,01	7,3	1,63	1,81
Barcelonès	4,02	6,31	79,39	7,53	1,53	1,65
Catalunya	3,15	10,45	73,99	6,95	3,27	1,16.

Grup 1: patrons, empresaris o professionals que contracten personal.

Grup 2: empresaris o professionals que no contracten personal, o professionals per compte propi.

Grup 3: assalariats fixos.

Grup 4: assalariats eventuais.

Grup 5: persones que treballen, sense remuneració reglamentada, a l'empresa d'un familiar amb el qual conviuen.

Grup 6: persones no incloses en cap dels grups anteriors.

(Classificació segons el Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, CIDC, 1970).

Font: Just CASAS i SORIANO i Manuel MÁRQUEZ BERROCAL, *Història social de Sant Adrià de Besòs, Vol. I La població: segles XVIII-XX*, Barcelona, Hacer, 1983, p. 233.

D'aquests tres, és la construcció el sector que, degut a les implicacions que tingué sobre el teixit urbà de Santa Coloma de Gramenet, requereix unes línies per mostrar les diferents condicions en què es va desenvolupar.

Com ja es podia esperar, l'èxode rural agreujà fins a l'extrem el problema de l'habitatge en aquelles àrees on s'havia produït una acceleració del desenvolupament industrial. El relatiu equilibri mantingut entre el nombre de nouvinguts i l'allotjament disponible que es donà durant els anys cinquanta se'n va anar en orris durant la dècada següent. El creixement demogràfic que hi estava havent es va accelerar fins a adquirir un ritme trepidant. Res millor que unes quantes xifres per il·lustrar aquest creixement. La xifra d'habitants de la ciutat el 1960 era de 32.590. El 1965 ascendí fins als 58.165, i el 1970 ja superava la barrera dels 100.000.

Totes aquestes persones que van arribar durant els anys seixanta van topiar amb unes condicions de vida molt dures, similars a les que havien deixat enrere a les seves respectives àrees de procedència. Si bé el règim va deixar pas a una major liberalització i inversió econòmica estrangera en detriment de la intervenció estatal, això no comportà beneficis immediats per a les classes populars espanyoles. Per primer cop, l'Estat va iniciar una política activa de promoció de l'habitatge públic a escala estatal per posar fi a la proliferació d'infrahabitatges en àrees tensionades com Barcelona. La construcció de noves residències no fou precisament ràpida; molta població que va arribar durant la dècada dels seixanta i dels setanta va conèixer unes condicions de vida penoses.²⁴⁰ Ara bé, malgrat aquestes dures condicions, la població immigrada obtenia alguns avantatges en els nous llocs de residència respecte als seus

²⁴⁰ José Miguel CUESTA GÓMEZ, *El moviment veïnal al Barcelonès Nord (1954-1987)*, Badalona, Museu de Badalona, 2020, p. 48.

llocs d'origen; si no, mai s'haurien pres la molèstia i el risc de desplaçar-se deixant enrere una vida per iniciar-ne una de nova.

L'oportunitat de negoci que representava per a promotors i constructors el fet de dotar de residència els nouvinguts ens explica per què la major part dels colomencs obtingueren feines relacionades, en més o menys grau, amb el sector de la construcció. L'oferta de treball era poc més que exagerada, cosa que no implicava unes millors condicions laborals. A finals dels seixanta, un peó cobrava entre 25 i 35 pessetes l'hora en unes jornades laborals que superaven de molt les 45 hores.

Es tractava ben clarament d'una espiral especulativa en la qual els empresaris s'enriquien a costa de les necessitats dels nouvinguts. Com a resultat de tot plegat, molt sovint els mateixos peons i paletes empleats per les constructores treballaven en blocs de pisos on acabarien residint, sabent, al mateix temps, la funesta qualitat dels materials que s'havien fet servir per a la construcció. L'immigrant era estafat per partida doble: pel capatàs i pel propietari que li llogava el pis.

Mentre Santa Coloma de Gramenet absorbia munions de treballadors que cercaven habitatge assequible per traslladar-hi la seva família, n'hi va haver molts que es van aprofitar d'aquesta necessitat per fer negoci i, com és obvi, per enriquir-se. L'especulació a diferent escala dels empresaris del sòl i del totxo ens explica el caràcter anàrquic i deshumanitzat que adquirí l'urbanisme de la ciutat. Tot i que durant la dècada dels cinquanta es definiren una sèrie d'ordenaments teòrics amb la intenció d'acotar el caos urbanístic que ja començava a albirar-se, a la pràctica no es van aplicar mai. En relació amb Santa Coloma de Gramenet, el més important de tots aquests era el Pla d'Ordenació Urbana de Barcelona i de la seva àrea d'influència, més conegut com a Pla Comarcal. Aprovat el 1953, es caracteritzava per la simplicitat dels objectius però també per la indefinició sobre aspectes concrets: endreçar el fort creixement urbà de la capital i de l'àrea metropolitana que l'envoltava, evitar l'expansió sense control de Barcelona per evitar que absorbís la resta de ciutats veïnes i garantir el desenvolupament autònom dels municipis del cinturó metropolità.²⁴¹ Les bones intencions del pla es quedaren en això, en bones intencions. La manca d'execució real de les regulacions urbanístiques del pla per part dels diferents ajuntaments va donar peu a situacions com la que s'experimentà a Santa Coloma de Gramenet. Els plans parcials que vulneraven les disposicions del Pla Comarcal, l'afany especulatiu dels empresaris constructors i les seves connexions i connivències amb l'aparell polític del franquisme van propiciar la proliferació d'habitatges que, en la majoria dels casos, no respectaven unes

²⁴¹ José SOTERAS, «El Plan Comarcal de 1953», a *Ciudad y Territorio*, núm. 2 (1977), p. 91.

condicions mínimes ni en la qualitat de les construccions ni encara menys en el proveïment dels serveis més indispensables per a la població.

De tots els municipis de l'àrea metropolitana, el que representà millor l'especulació immobiliària del moment fou Santa Coloma de Gramenet. La ciutat, que ja tenia definits la major part dels seus barris i havia experimentat al seu torn els fenòmens del barraquisme i l'autoconstrucció, no oposà cap resistència a la irrupció de la febre especulativa. Va ser durant les alcaldies de Víctor Jové Mingullón (1959-1965) i especialment d'Antonio Romero Tutusaús (1965-1970) i Juan Porta Bussoms (1970-1975) quan l'equació conformada per la corrupció política, l'especulació i la pobresa donaren com a resultat un caos urbanístic els efectes del qual encara repercuteixen en la vida diària dels colomencs i les colomenques d'enguany. A Santa Coloma de Gramenet, al contrari del que va passar a Badalona, no van proliferar les grans promocions d'obra pública. La iniciativa privada portà la veu cantant en tot el procés, i els plans parcials²⁴² es van convertir en la màxima expressió de la vulneració del que estipulava el Pla Comarcal. Als despatxos de l'Ajuntament s'hi feien reunions entre terratinents, constructors i càrrecs polítics on es requalificava com a terrenys edificables antigues parcel·les agrícoles.²⁴³

El recorregut històric de l'expansió urbanística al nostre municipi seguí el següent procés. Primer es va densificar el nucli històric juntament amb els barris que havien aparegut durant el primer terç del segle XX. En aquestes àrees els propietaris venien les seves cases o terres a les constructores, o bé acceptaven un sistema de permuta pel qual cedien el terreny a canvi d'una participació en el futur edifici que s'hauria de construir. Atapeït el centre, l'atenció dels especuladors es va centrar en dues localitzacions: el Fondo, per una banda, i Singuerlín juntament amb les Oliveres, per una altra. A poca distància de les cases unifamiliars de planta baixa, i molt sovint als corresponents jardins, s'aixecaren blocs de pisos destinats a ser llogats amb tota una sèrie de clàusules abusives que afectaven els més vulnerables. Respecte a aquest punt, el testimoni del que fou capellà del Fondo, Jaume P. Sayrach, ens permet comprendre la gravetat de la situació que s'experimentà des de mitjans de la dècada dels

²⁴² Igual que les ciutats veïnes de Badalona i Sant Adrià de Besòs, durant el període franquista es van dur a terme una llarga llista de plans parcials. Tenien la finalitat de transferir a un constructor privat el disseny i la posterior urbanització d'un sector del municipi. A Santa Coloma van ser, per ordre cronològic: Lorenzo Serra (zona Riu Sud, 28-9-1950), Bastida (carretera Clínica Mental, 8-9-1960), Sector Nord-oest (zona Can Zam, Vinyes, Oliveres i Can Franquesa, 28-12-1964), Torre Balldovina i Can Jané (23-2-1967); «Disposición de volúmenes de parcelas propiedad del PMV» (Oliveres i Can Franquesa, 1968); «Remodelación manzana Ayuntamiento» (carrers al voltant de l'Ajuntament, 26-10-1972), Can Zam (per segona vegada, 26-6-1972) i Sector Motocròs (barri del Raval, 13-7-1973). Convé assenyalar al mateix temps com gran part d'aquests plans parcials s'aplicaren amb diferències substancials degut a la pressió que exercien part dels veïns, fet que incentivà la presa de consciència col·lectiva i l'aparició i creixement del moviment veïnal.

²⁴³ José Miguel CUESTA GÓMEZ, *El moviment veïnal al Barcelonès Nord (1954-1987)*, p. 50.

Vista del carrer dels Pirineus durant els anys seixanta. Arxiu Joan Mata.

cinquanta: «La gent que hi arribava s'instal·lava en els solars desocupats que trobava, uns terrenys que havien estat vinyes i horts». A més, «com que no existia un ajuntament democràtic i representatiu elegit per al servei de la població, va imperar la improvisació i, el que és el pitjor, l'afany especulatiu».²⁴⁴

El Raval, naturalment, també formà part d'aquest procés d'expansió urbanística. Ara bé, ateses les seves característiques topogràfiques i històriques, va experimentar un creixement amb tota una sèrie de peculiaritats que mereixen ser analitzades amb més deteniment.

Tot l'espai que comprenia el Raval fou qualificat, dintre del ja esmentat Pla Comarcal del 1953, com a «zona urbana extensiva». D'aquesta definició se'n desprenien tota una sèrie de disposicions urbanístiques, les més importants de les quals eren la fixació d'una limitació en l'alçada de les construccions residencials (10,50 metres) i del model que havien de seguir els nous edificis: «*Al tipo de edificación contigua con patio interior*».²⁴⁵

La manca d'una ordenació urbanística concreta per a l'espai del barri, fins a l'aparició del pla parcial del Motocròs l'any 1973, juntament amb els pocs recursos econòmics de la gent que s'hi instal·là, van produir un gran desgavell urbanístic agreujat per la greu orografia de l'espai. El resultat de tot plegat fou la proliferació de barraques, la manca de serveis de tota mena, l'aprofitament

²⁴⁴ Jaume P. SAYRACH, *Escrit a Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Edicions Fòrum-Grama, 2007, p. 46.

²⁴⁵ Comisión Superior de Ordenación Provincial. Oficina de Estudios del Excmo. Ayuntamiento de Barcelona, *Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia* (1954), article 33, p. 28.

irracional del sòl, les males condicions higièniques, l'absència de clavegueram, etc.

Una bona radiografia de la situació que hi havia al sector sud-est de Santa Coloma de Gramenet als seixanta, àrea que incloïa els barris del Raval i Santa Rosa, és l'informe que va fer-ne el capellà Joan Mata. En aquest espai hi habitaven unes 20.000 persones, xifra segurament errònia perquè no incloïa la població flotant. No hi havia cap centre social o recreatiu més enllà dels bars i de les tavernes —una seixantena—, la sanitat brillava per la seva absència, no hi havia cap metge i el transport públic oferia unes greus deficiències. Prop del 70% dels carrers no tenien cap mena de clavegueram i, com a resultat, quan plovia, la forta inclinació dels carrers els convertia en autèntiques cascades. Dels prop de 4.000 nens i nenes de més de cinc anys que vivien als dos barris, tres mil presentaven deficiències en l'escolarització. Durant molt de temps l'única institució educativa que funcionà era l'escola del carrer de Monturiol, formada per dos barracons: un destinat als nens i un altre a les nenes. L'increment demogràfic agreujà fins a l'extrem les condicions en què s'oferien les classes. Dècades més tard, l'any 1981, els professors encara denunciaven les greus mancances de l'equipament: «Els nens s'han passat el curs torejant rates».²⁴⁶

Tot i que l'any 1959 s'inaugurà una escola privada ubicada al número seixanta-sis del carrer de Roger de Llúria (la Institución Escolar Santa Rosa), la situació no va millorar gens. Les classes estaven atapeïdes, amb unes ràtios que assolien la clamorosa xifra de seixanta alumnes, d'edats compreses entre 6 i 14 anys, per professor.

El barraquisme i l'autoconstrucció eren les formes de residència més habituals. Les més de 5.000 barraques que es van construir no van seguir cap ordenació ni reglamentació, fet que provocà una densificació residencial: els diferents membres d'una mateixa unitat familiar les construïen una al costat de l'altra. 8.000 persones vivien rellogades, els veïns d'aleshores destinaven més del 25% del seu salari a sufragar habitatges petits, mal distribuïts i d'una penosa qualitat. L'abastiment era un altre aspecte que presentava un panorama desolador: si bé el barri disposava d'una xarxa comercial que permetia als veïns adquirir la major part del que necessitaven, l'expressió «baixar al centre», lluny de representar un acte lúdic, era una acció necessària per abastir-se d'aliments i altres productes. A més, la majoria de cases no disposaven d'aigua corrent, cosa que dificultava el manteniment d'unes correctes condicions sanitàries; en tot l'espai dels actuals barris de Santa Rosa i Fondo només hi havia sis fonts.

²⁴⁶ *Gramma*, núm. 233, 27-3 de juliol de 1981, p. 20.

DEFICIT TOTAL DE STA. COLOMA DE GRAMANET EN DICIEMBRE DE 1971

	Valor en ptas. de las obras y de los terrenos necesarios	Superficie en nº de terrenos necesarios para las obras
Deficit en obras urbanas	590.000.000'—	
Deficit en Sanidad Asistencial	476.000.000'—	26.000'—
Deficit en Sanidad Preventiva	105.000.000'—	
Deficit en enseñanza	843.000.000'—	198.000'—
Deficit en zonas deportivas	690.000.000'—	97.000'—
Deficit en zonas verdes	1.384.000.000'—	415.000'—
Deficit en mercados	101.000.000'—	8.000'—
Deficit en correos, telégrafos y teléfonos	28.000.000'—	
Deficit en servicios Municipales	18.000.000'—	4.000'—
Deficit en servicios Asistenciales para jubilados y Servicios para Subnormales	61.000.000'—	8.000'—
Deficit en Tráfico	123.000.000'—	
Deficit en Centros culturales, Recreativos y de relación social	97.000.000'—	6.000'—
TOTALES	4.516.000.000'—	762.000'—

Estadística que fa referència al dèficit urbanístic de la ciutat de Santa Coloma el desembre de 1971. *Gramma*, núm. 43 i 44, juliol-agost de 1972, p. 35.

Tots aquells que hi visqueren durant aquells anys difícilment van oblidar el sobredimensionat Raval que hi trobaren:

Jo vivia en un bloc del passeig de Sant Jordi, dels primers que s'hi van fer. Els edificis nous es van fer aprofitant l'espai que les torres tenien de jardí; les torres continuen existint encara, al darrere, a l'alçada d'un àtic. Hi ha un problema greu en aquests edificis perquè es va treure la terra i hi ha molta humitat als baixos. En aquella època només hi havia dos blocs. No hi havia cotxes o n'hi havia molt pocs. Al cap de poc temps d'estar allà vaig veure el primer, un Gordini. El carrer no estava asfaltat. Les clavegueres eren de joguina, i sempre teníem greus problemes.²⁴⁷

Un altre veí recordava:

El pis era al carrer dels Pirineus. Tenia tres habitacions, menjador, cuina i lavabo. Hi vivíem diferents familiars, tres germans, dos nebots de la mestressa, els pares del matrimoni propietari, aquest i els seus quatre fills. En total, entre 11 i 13 persones de manera habitual.²⁴⁸

Els records del que fou capellà del Raval a partir del 1968 permeten comprendre l'abast del desgavell:

Només hi havia un carrer asfaltat en aquella època; és l'avinguda de Santa Rosa, on, per mi, van fer un desastre, perquè van treure tots els arbres; [...] hi havia tot de moreres i la gent baixava a prendre la fresca. Van asfaltar el carrer quan va venir el bisbe a inaugurar el col·legi Immaculada; ho van fer perquè veíes que hi havia un carrer asfaltat. Asfaltaven l'avinguda de Santa Rosa, el carrer de la Sardana i un tros del dels Pirineus. També hi ha carrers amb diferències.²⁴⁹

²⁴⁷ Entrevista a José María Ballesteros, abril de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 25.
²⁴⁸ Marcelo LÓPEZ RÓDENAS, *Historia social de la Santa Coloma moderna: vida cotidiana y conflicto social, 1954-1979*, p. 34.
²⁴⁹ Entrevista a Joan Moran, juliol de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 24.

POBLACION Y DEFICIT POR BARRIOS

BARRIO	Número de habitantes en diciembre 1971	Deficit por Barrios
Arrabal	10.903' —	432.000.000' —
Can Mariné	10.168' —	403.000.000' —
Centro	9.885' —	380.000.000' —
Fondo	23.724' —	940.000.000' —
Italianos	10.787' —	427.000.000' —
Oliveras	4.245' —	168.000.000' —
Río	17.982' —	712.000.000' —
Santa Rosa	9.377' —	371.000.000' —
Singuerlin	17.229' —	683.000.000' —
TOTAL	114.000' —	4.516.000.000' —

Estadística que fa referència al dèficit urbanístic per barris el desembre de 1971. *Grama*, núm. 43 i 44, juliol-agost de 1972, p. 35.

ALCANTARILLADO

BARRIO	Longitud de calles con alcan- tarillado	Longitud de calles sin alcan- tarillado	Coste del déficit
Arrabal	4.261	3.982	11.946.000
Can Mariné. . .	3.040	1.030	3.090.000
Gentro	4.639	4.002	12.006.000
Fondo	5.244	1.952	5.856.000
Italianos	3.362	3.240	9.720.000
Oliveras	1.870	2.550	7.650.000
Río	4.140	3.089	9.267.000
Santa Rosa . . .	4.414	944	2.832.000
Singuerlin . . .	6.975	8.675	26.025.000
TOTAL	37.945	29.464	88.392.000

Estadística que fa referència al dèficit urbanístic per barris el desembre de 1971. *Grama*, núm. 43 i 44, juliol-agost de 1972, p. 37.

Tal com es desprèn de la lectura dels testimonis presentats, així com de les dades aportades, es pot comprovar com el Raval, seguint la mateixa dinàmica que la resta de la ciutat, es convertí en un suburbi destinat únicament a dotar d'un lloc on dormir tots els treballadors que marxaven del barri cada dia per anar a la feina. Passejant pels seus carrers durant els anys seixanta i setanta es podia observar les antigues cases d'estiueig, els nous blocs de pisos, les barraques i els solars plens d'escombraries que constituïen l'únic espai verd a excepció del parc dels Pins. Totes les protestes que inundaven les sobretaules dels diumenges de les cases colomenques adquiriren una dimensió tècnica i alhora divulgativa gràcies a la redacció de *Grama*. L'estiu del 1972 va aparèixer als quioscos de la ciutat el famós número d'aquesta revista, a la portada del qual es podia contemplar un King Kong —símbol de l'especulació— que devorava el patrimoni històric de la ciutat.

Aquest número en concret revesteix una importància capital per a la comprensió de la realitat de la ciutat colomenca a inicis de la dècada dels setanta. El detallat estudi que incloïen les seves pàgines assenyalava els greus dèficits que mantenia l'Ajuntament en matèria de serveis en relació amb els habitants de la ciutat. L'enorme quantitat d'informació aportada constituï una prova capital per a la denúncia per part de les classes populars de l'especulació i l'enriquiment aconseguït per part de l'elit política i econòmica de la ciutat a costa de la misèria dels seus habitants.

La compartimentació del dèficit urbanístic que presentava la ciutat el 1971 es va fer al voltant de serveis específics però també espais concrets; és a dir, per barris. Fixem-nos en la situació del Raval. Per a un total de 10.903 habitants, els redactors del número xifraven en 432.000.000 de pessetes la quantitat necessària per a la solució de les greus mancances que presentava el barri del Raval en prestació de serveis.

La major part d'aquesta xifra es calculà observant la paupèrrima situació de dos aspectes concrets: la il·luminació pública i el clavegueram. De la primera, s'advertia que en tot el barri només hi havia cent deu punts de llum, una xifra totalment insuficient per al conjunt de la barriada, que en requeria prop de cinc-cents seixanta-dos. L'obscuritat resultant provocava torçades de turmell, caigudes i, el més preocupant, protecció per a tots els lladregots i assetjadors, que assaltaven a les seves víctimes als trams més foscos. Del clavegueram ja n'hem parlat, però malauradament necessitem tornar a referir-nos-hi. La longitud, en metres, de les clavegueres ascendia fins a 4.261 metres, una xifra que pot semblar suficient però que no assolía ni de lluny els 8.243 metres necessaris per al conjunt del barri. Arribats aquí, hem d'introduir una puntualització.

El dèficit en matèria de clavegueram del Raval no era en cap cas el més elevat de la ciutat de Santa Coloma de Gramenet. La part més alta d'aquest funest podi l'ocupava el barri de Singuerlín. Ara bé, la complicada orografia del Raval provocava que amb poques gotes d'aigua apareguessin grans dolls d'aigua pels carrers. L'accentuada inclinació de la majoria dels seus carrers els convertia, en pocs minuts, en rieres que conflueixen directament sobre la carretera de Sant Adrià, cosa que acabava paralitzant el trànsit i convertia l'accés dels vianants als habitatges en autèntics reptes més propis de l'alpinista César Pérez de Tudela que no pas dels treballadors que tornaven fatigats, després d'una llarga jornada laboral, a les seves residències.²⁵⁰

²⁵⁰ *Gramma*, núm. 43 i 44, juliol-agost de 1972, p. 35.

Tal com el lector ha pogut comprovar, el Raval d'aquells anys, com la resta de Santa Coloma, era un verdader camp abonat per a l'eclosió i desenvolupament de mobilitzacions socials. Paradoxalment, la gènesi dels moviments socials que caracteritzaren la vida diària dels colomencs i les colomenques durant part dels anys seixanta i dels setanta va provenir de l'interior d'un element que, a priori, constituïa un pilar fonamental del règim franquista: l'Església.

1965-1975. Quatre rectors i una ciutat per reclamar

L'increïble creixement demogràfic que es donà a la nostra ciutat durant aquests anys provocà una carestia espiritual per a tots els nouvinguts. En altres paraules: l'única església a la qual podien acudir els milers d'immigrants era l'Església Major, que estava gestionada per mossèn Joan Mata. El bisbat actuà amb rapidesa per revertir aquesta situació. El 1965 van arribar a Santa Coloma de Gramenet quatre nous capellans, tots joves, per obrir-hi noves parròquies: Jaume-P. Sayrach a la de Sant Joan Baptista del Fondo, Salvador Cabré a Sant Miquel de Singuerlín, Josep Esquirol a Sant Jaume del Raval i Joaquim Trias a Sant Josep Oriol, al Riu.

Amb anterioritat, però, ja es construí una altra parròquia destinada a subministrar diferents serveis religiosos a un ampli conjunt de veïns de la nostra localitat: tots aquells que vivien des del sanatori de l'Esperit Sant fins al Fondo, incloent-hi el Raval. Ara bé, al pensar en aquesta nova església no hem pas d'imaginar-nos un edifici il·lustrós; més aviat el contrari. Les primeres misses i casaments celebrats per mossèn Joan Mata es feien al col·legi de la Immaculada Concepció, al carrer dels Pirineus. Més tard, els actes sacramentals passaren a celebrar-se en una casa particular, al mateix carrer dels Pirineus, que fou llogada a uns estrangers. Allà hi van estar fins que l'any 1962 es construí l'antiga parròquia de Santa Rosa.

Com s'ha anotat, si bé a inicis de la dècada dels seixanta la població de Santa Coloma de Gramenet havia accelerat el seu creixement, aquest ritme no només continuà sinó que s'accelerà fins a quotes inaudites.

Com a col·lectiu, aquests nous capellans representaven una ruptura generacional, política i metodològica dintre de l'Església. Consiliaris de la Joventut Obrera Catòlica (JOC), els nous rectors eren fermes defensors de la separació entre Estat i Església, una visió que diferia de ple amb la que havia mantingut fins al moment l'elit eclesiàstica espanyola respecte al règim franquista. Representants directes de la reorientació experimentada al si de l'Església a conseqüència de la celebració del Concili Vaticà II, els quatre joves no van perdre massa temps a aplicar tota una sèrie de mesures destinades a acostar

la fe als seus nous feligresos. Al Raval, una de les primeres mesures que dugué a terme Josep Esquirol fou obrir un centre social, el primer de la ciutat, que s'ubicà al número 12 de l'avinguda de Santa Rosa. L'11 de febrer de 1962, Esquirol envià una sol·licitud a l'arquebisbat de Barcelona sol·licitant constituir el centre i aprovar els estatuts. El 8 de novembre de 1968 el bisbat ho autoritzà. Ara bé, abans de ser legalitzat, el centre funcionava amb regularitat. S'hi van crear diferents seccions i fins i tot una escola per a adults, a la qual Càritas Diocesana atorgà una subvenció de 15.000 pessetes.²⁵¹

Antiga parròquia de Sant Jaume ubicada a l'avinguda de Santa Rosa. MTB, Arxiu d'Imatges.

Des del primer moment, aquests nous centres es van convertir en un espai de socialització i politització convergent, en últim terme, en l'àmplia cultura política antifranquista desenvolupada en diferents indrets de la geografia espanyola. Però ¿com era possible que s'originés dintre de l'Església, antic baluard del franquisme, un sentiment que atacava directament la dictadura?²⁵²

Per respondre aquesta pregunta hem d'analitzar quina visió mantenien els nous rectors sobre el paper de la religió. Si bé formats als mateixos seminaris que els seus superiors, la nova generació de sacerdots que aterrà als suburbis de les ciutats catalanes i espanyoles s'adheria a la teologia moderna, branca de pensament religiós que establia una forta diferenciació entre les esferes civil i clerical; treballaven des dels altars per propugnar una religió basada en la fe i no només en l'exercici d'una rutina dominical. Renunciaven a la paga que els atorgava el govern i treballaven per guanyar-se la vida. Van intentar fer tornar els batejos, casaments i enterraments al seu caràcter social, allunyant-los de la vigilància religiosa imperant fins al moment. En suma, com afirmà Sayrach, el propòsit d'aquella nova visió era afavorir «la llibertat contra la imposició social de la religió».²⁵³

²⁵¹ Arxiu Càritas Diocesana de Barcelona, Centres Socials.

²⁵² Per a la comprensió de les principals característiques de la transformació que tingué lloc dintre de l'Església catòlica durant la segona meitat del segle XX, vegeu l'obra, i alhora document contemporani, d'Alfonso COMÍN, *Cristianos en el partido, comunistas en la iglesia*, Barcelona, Laia, 1977, p. 51-104.

²⁵³ Jaume-P. SAYRACH, *En el Fondo. Parroquia de Sant Joan Baptista (Santa Coloma de Gramenet) 1965-1979*, Santa Coloma de Gramenet, Edicions Fòrum-Grama, 2001, p. 56.

Confecció d'una panera en benefici dels presos polítics pels membres del Centre Social. Arxiu privat Manel Tomàs.

Celebració de la castanyada al Centre Social. Arxiu privat Manel Tomàs.

Gràcies a la cobertura legal que oferien les parròquies, els centres socials com el del Raval van poder desenvolupar tota mena d'activitats lúdiques destinades a revertir la desèrtica realitat social de la ciutat. Autònoms respecte als edificis religiosos, en aquests nous espais s'hi podien dur a terme multitud d'activitats de diversa mena: reunions entre joves, cine-fòrum, xerrades sobre

diferents temàtiques, taules rodones amb experts en matèries com la salut sexual, l'economia domèstica o l'urbanisme, excursions, teatre, etc. El 1967, mossèn Esquirol redactà els estatuts del Centre Social del Raval, fent-hi constar l'obligació que aquest espai disposés d'un servei cultural, d'ajut sanitari per a urgències, assistència social, activitats per a joves i una secció recreativa.

Al punt tres dels estatuts, s'hi deia:

Se dedicará especial atención al estudio de las necesidades más urgentes del barrio, elaborando y desarrollando un plan de acción específico para cada una de ellas. Inicialmente se establecen: servicio de ayuda cultural, que montará una biblioteca popular y procurará organizar conferencias y clases especiales; ayuda sanitaria, que coordinará las posibilidades para casos urgentes, orientará para ingresos en clínicas y hospitales y fomentará la mutua responsabilidad de los vecinos; servicio de asistencia social; sección para la juventud, que fomentará las diversiones sanas y la orientación cultural y cívica; sección recreativa para actos sociales y colaboración con la Comisión de Fiestas del barrio.

Cap definició sobre les funcions del Centre Social del Raval és millor que aquella que proporcionà ell mateix al butlletí número 1 que edità el novembre de 1972:

*El centro social es un intento de encuentro y diálogo sobre la vida de nuestro barrio. Un instrumento para todos aquellos que quieran mejorar la situación de las personas y la población. Es también un medio de encuentro para dar a conocer y despertar en nosotros todo lo que interesa al bien común.*²⁵⁴

Des del Centre Social s'organitzaven celebracions de festes tradicionals, es feien excursions a muntanyes properes o la platja i es col·laborava amb organitzacions polítiques aleshores clandestines com la de solidaritat amb els presos polítics antifranquistes. Joan Guerrero, que fou l'encarregat de les projeccions cinematogràfiques al Raval, se'n recordava: «Fèiem molta cosa del Bardem, del Buñuel i també del neorealisme italià [...] Fins i tot passàvem films prohibits com *El cuirassat Potemkin* o *Queimada*».²⁵⁵ Malauradament, la realitat del Raval superava la ficció. Davant la greu situació urbanística del barri, l'entorn de socialització que significava el Centre Social ràpidament es convertí en un espai on es prioritzaren les lluites urbanístiques per sobre de qualsevol altre aspecte. L'adquisició d'una consciència social i política fou el següent pas lògic davant la condició d'habitant del suburbi. Com a resultat de tot plegat, quan esclatà el «boicot al 3» —la primera mobilització social a

²⁵⁴ Marcelo LÓPEZ RÓDENAS, *Historia social de la Santa Coloma moderna: vida cotidiana y conflicto social, 1954-1979*, p. 150.

²⁵⁵ Albert FABÀ, *El Raval*, p. 29.

Santa Coloma—, al local de l'avinguda de Santa Rosa ja s'hi havien celebrat reunions de veïns per informar i, sobretot, per organitzar la protesta.²⁵⁶

Durant aquells anys, la major part de les persones que acudien als centres socials mantenien una doble militància. És a dir, a la vegada que participaven en els centres socials, formaven part d'organitzacions o formacions polítiques clandestines antifranquistes. Aquesta característica possibilità una nova lectura en clau política de la paupèrrima situació urbanística dels barris de Santa Coloma.

Les mancances en matèria de serveis que patia la població van ser considerades una conseqüència directa de les desigualtats inherents al sistema capitalista i de la corrupció del règim franquista. Acostar la política als barris i afavorir la presa de consciència dels veïns es convertí, doncs, en una poderosa eina per fer front no tan sols a l'explotació capitalista sinó també al règim franquista causant, legitimador i beneficiari d'aquesta situació.

L'èxit d'aquesta tàctica quedà assegurat a finals dels anys seixanta gràcies a la fundació de la revista *Grama* per part de mossèn Jaume-P. Sayrach. Dintre de la concepció original de la publicació s'hi trobaven joves que pertanyien a diferents barris de la ciutat, incloent-hi, com és natural, els del Raval. La revista, escrita en castellà per afavorir una major acollida entre el conjunt d'immigrants castellanoparlants que havien arribat a la ciutat durant els darrers anys, tenia uns objectius ben definits:

*Pensábamos —y era el pensar de muchos— que una población que ha crecido tanto, y tan rápidamente; que cuenta ahora con tantos habitantes, necesitaba un órgano de encuentro y de toma de conciencia de ella misma. Grama nace con el deseo de prestar este servicio. Quiere ser un instrumento puesto en las manos de todos los que trabajan para mejorar Santa Coloma, y de todos los que viven en ella, beneficiándose de las ventajas de una tan populosa concentración y padeciendo por los problemas que un crecimiento tal ha creado.*²⁵⁷

Les coses estaven canviant. A la publicació del primer número de *Grama* aparegueren, seguint l'exemple del Raval, nous centres socials al Fondo, Can Mariner i Santa Rosa. Poc després, com hem anotat, es produí la primera mobilització social a Santa Coloma de Gramenet, el «boicot al 3». Ara bé, tot i que aquesta acció social revestí certa importància pel fet de mostrar la necessitat real d'una articulació social eficaç per a l'assoliment de les justes demandes veïnals, el veritable punt d'inflexió dintre d'aquest procés reivindicatiu fou la lluita per la construcció de l'ambulatori de la ciutat entre els anys 1970 i 1971.

²⁵⁶ Josep Maria CORRAL I BELORADO, *El PSUC a Santa Coloma de Gramenet (1936-1979)*, Barcelona, Carena, 2021, p. 163.

²⁵⁷ *Grama*, núm. 1, gener de 1969, p. 1.

L'esclat, el desenvolupament i la manera com es produí el conflicte per l'ambulatori a Santa Coloma de Gramenet resultà transcendental per a l'articulació dels posteriors moviments socials, no només als diferents barris de la nostra ciutat, sinó també a ciutats veïnes. El triomf en aquesta reivindicació històrica i la manera com s'aconseguí suposà el tret de sortida d'una nova metodologia reivindicativa que es prolongaria durant tota la dècada dels setanta i part dels vuitanta. En paral·lel, aquest episodi revestí una importància cabdal per un altre motiu: com que es tractava d'un conflicte que afectava el conjunt d'habitants de Santa Coloma de Gramenet, hi van arribar a participar veïns i veïnes de tots els barris. La sèrie de lliçons que en van extreure foren després traslladades a llurs barris i posades de nou en pràctica en reivindicacions més concretes. Com a resultat, aquest fet «va portar a la formació d'una consciència col·lectiva i d'una cultura de la reivindicació i la mobilització que va estar present en totes les lluites posteriors».²⁵⁸

En aquest mateix sentit, quan encara s'estaven produint detencions, correïsses i cops pels carrers colomencs degut a l'esclat reivindicatiu relacionat amb l'ambulatori, es fundà la primera comissió de barri: la del Raval. Els seus integrants, la majoria veïns del barri, formaven part alhora d'organitzacions antifranquistes com Comissions Obreres, el PSUC, Bandera Roja, les JOC i independents. Com ja va haver passat anys enrere amb els centres socials, seguint l'exemple del Raval, es fundaren per tota la ciutat noves comissions que no mantenien una composició política uniforme.

En un moment de dictadura i repressió, el sol fet de formar part d'una comissió de barri implicava l'acceptació d'una sèrie de riscos personals. Els càrrecs principals, així com les posicions de responsabilitat, només eren ocupats per aquelles persones decidides a adoptar un compromís més alt. Dintre d'aquest col·lectiu, la doble militància era la moneda comuna. Gràcies a la pantalla legal que seguien oferint les parròquies, les comissions de barri podien combinar reivindicacions locals amb la participació en conflictes laborals o protestes contra el franquisme a nivell estatal o internacional, com van ser els casos del judici de Burgos, el procés 1001 o l'intent d'aturar la condemna a Salvador Puig Antich.

La raó d'existència de les comissions era senzilla: a moltes ciutats i a molts barris, com el del Raval, s'hi produïa una convergència entre els interessos de la classe obrera i els de les capes populars, que, davant la situació d'inhabilitat i d'importants dèficits en matèria de serveis que patien en el seu dia a

²⁵⁸ Josep Maria CORRAL I BELORADO, *El PSUC a Santa Coloma de Gramenet*, 171. Per a ulterior informació sobre el conflicte de l'ambulatori que s'experimentà a Santa Coloma de Gramenet la principal obra de referència és, sense cap mena de dubte, el capítol que dedicat a Marcelo LÓPEZ RÓDENAS, *Historia social de la Santa Coloma moderna: vida cotidiana y conflicto social, 1954-1979*, p.127-146.

dia, es veien obligades a adoptar mètodes reivindicatius provinents de la lluita sindical. Lluitar al barri per aconseguir l'asfaltat o un nou clavegueram era, al mateix temps, lluitar contra la dictadura franquista.

Amb l'adopció d'una dialèctica pròpia de la lluita de classes, les comissions de barri es convertiren en politges de transmissió que aconseguiren enllaçar la lluita antifranquista amb les reivindicacions urbanístiques que s'havien expandit durant la dècada dels seixanta i dels setanta. Degut al seu impuls i als nous mètodes d'acció adoptats, les comissions van fer seves les justes demandes formulades pels veïns i les veïnes.

Al Raval, el primer episodi de reivindicació veïnal que tingué lloc estava relacionat amb la seguretat vial, i més concretament amb els semàfors. El creixement demogràfic experimentat per Santa Coloma de Gramenet durant la dècada dels seixanta portà associat un increment del trànsit rodat pels carrers del municipi. De tots ells, l'artèria que presentava més volum de vehicles era l'avinguda del Caudillo, actual avinguda de la Generalitat. Aquest important nus de comunicació, que enllaça la carretera de la Roca del Vallès amb Sant Adrià de Besòs, passant per Santa Coloma, travessa el Raval de punta a punta. Durant els anys del boom urbanístic el trànsit no estava sotmès a cap mena de limitació. Travessar l'avinguda d'una vorera a l'altra era un acte extremament perillós. Les ferides, els cops i els ensurts estaven a l'ordre del dia, i fins i tot s'havien produït atropellaments mortals. «Havia mort una senyora que era del carrer d'en Parcerisas. En un dels revolts dels Safarejtos la va agafar un autobús i va morir».²⁵⁹

Davant d'aquesta situació, el 15 de gener de 1971, el Centre Social del Raval decidí enviar una instància a l'alcalde Porta Bussoms on es demanava que l'Ajuntament prenguéss les accions pertinents per eliminar els riscos sobre la integritat física dels veïns derivats de la manca de control del trànsit:

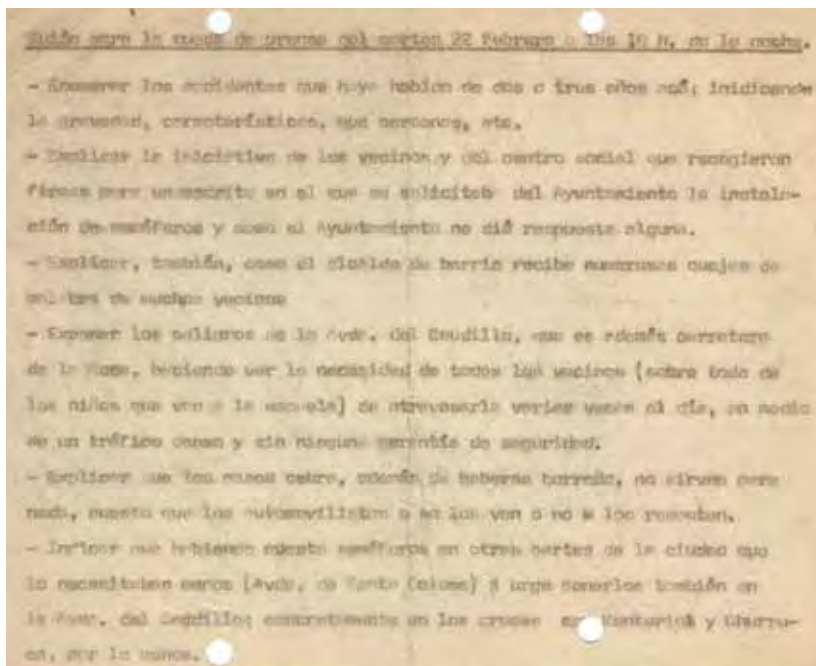
Ilmo. señor Alcalde, presidente del Ayuntamiento de Santa Coloma de Gramenet.

Don Ezequiel Sánchez Alonso, vecino de Santa Coloma de Gramenet, domiciliado en la avenida del Caudillo, 117, el Centro Social del Arrabal de Santa Rosa, sito en la avenida Santa Rosa, 12 y los vecinos abajo firmantes.

Exponen:

Que debido a la gran cantidad de tráfico que circula por la avenida del Caudillo en el tramo comprendido entre el término municipal de San Adrián del Besòs y la avenida Santa Coloma, tramo que se caracteriza por poseer numerosas curvas con escasa visibilidad y por la falta de aceras, todo esto hace de

²⁵⁹ Entrevista a Joan Moran, juliol de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 24.

Document on s'exposen els principals punts a tractar a la roda de premsa duta a terme al centre social, agost de 1972. Arxiu privat Manel Tomàs.

éste un tramo peligroso para adultos y niños, especialmente a las horas de entrada y salida de las escuelas, peligro que se incrementa los días de lluvia.

Por todo ello. A usted atentamente, acuden y suplican:

Que, para evitar todos los peligros antes mencionados y previo estudio de este tramo, sean colocados semáforos, pasos de peatones y aceras con los que quedará solucionado el citado problema. Mientras estas reformas se realizan y para evitar nuevos accidentes sería de gran utilidad la presencia de como mínimo dos guardias urbanos, especialmente a las horas de mayor afluencia de tráfico.

*Dios guarde a usted.*²⁶⁰

Com es pot comprovar, la intenció dels veïns era buscar la cooperació de l'Ajuntament en la resolució del problema. Malauradament, les bones maneres dels veïns no van ser correspostes per l'alcalde Porta Bussoms. El silenci fou l'única resposta que van rebre els veïns.

Davant la manca d'acció i del manteniment de situacions de constant perill, els veïns, agrupats al voltant del Centre Social, decidiren donar a conèixer a la premsa les greus mancances del barri. En aquest sentit, *El Correo Catalán* es

²⁶⁰ Arxiu privat Manel Tomàs.

feia ressò del problema a conseqüència de la celebració, el 21 de febrer de 1972, d'una roda de premsa al local de l'avinguda de Santa Rosa. La crònica deia:

*No hay señalización adecuada para los peatones, curvas continuas sin visibilidad para el viandante que quiere cruzar, calzada en dos sentidos, pasos de cebra difuminados y aceras —cuando las hay— de medio metro. [...] Las consecuencias: tres muertos en dos años, numerosos accidentes (una misma familia lleva tres) y esperas de hasta 15 minutos —reloj en mano— para poder cruzar la carretera con el mínimo de peligro.*²⁶¹

El grau d'organització dels veïns era tan gran, que fins i tot van arribar a redactar un guió per exposar, amb el màxim grau de detall possible, les mancances urbanístiques del barri. Davant la falta d'actuació del consistori, els veïns, autoorganitzats al Centre Social, tallaren la carretera en el tram comprès entre l'avinguda de Santa Rosa i el carrer de Roger de Llúria. A la primera seguda en seguí una altra a la qual s'afegiren molts més veïns i veïnes. Davant la insistència del veïnat, l'Ajuntament decidí col·locar, finalment, un policia que s'encarregaria de gestionar el trànsit dues hores al dia coincidint amb les hores de més volum.

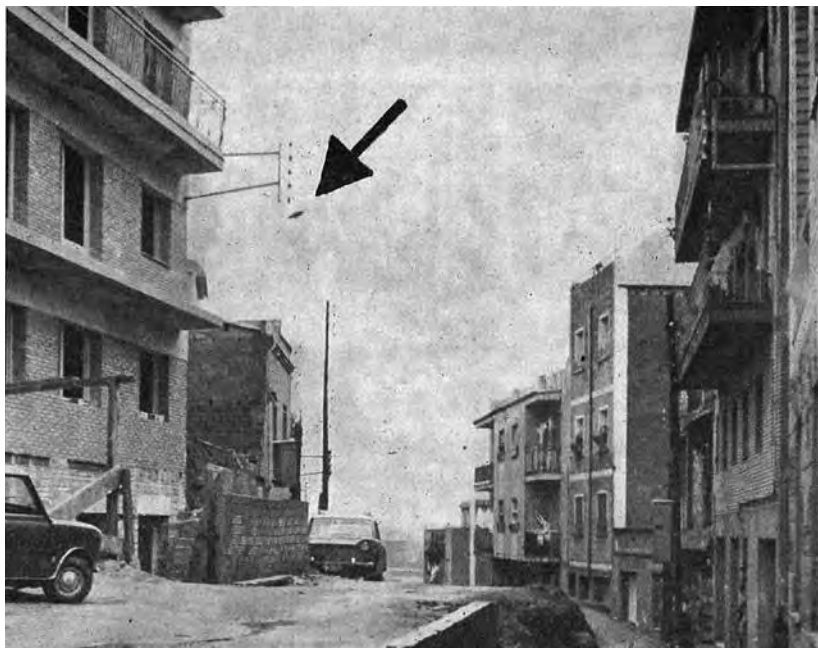
Aquesta mesura, totalment insuficient als ulls del veïnat, incendià els ànims: el 28 de març del 1972 l'avinguda va ser de nou ocupada per un grup que superava el mig miler de persones. El crit dels manifestants, «¡Hechos sí, palabras no!», cessà en el moment que arribà la policia amb la intenció de desallotjar la via. «Els primers dies la repressió no va ser gaire forta. Després sí. Va venir la Guàrdia Civil. Venien armats amb fusells i portaven unes gomes llargues que feien força mal».²⁶² Des d'un primer moment, la lluita pels semàfors es caracteritzà pel fet d'aplegar veïns i veïnes de diversa condició i de filiacions polítiques heterogènies. A l'avinguda del Caudillo s'hi van asseure dones amb els seus infants, com és el cas de la Rosario Padilla, que hi acudí amb les seves dues netes.²⁶³

Si bé la seguda finalitzà amb el desallotjament de la via, l'actuació dels veïns acabaria donant fruits. Uns fruits, però, que no van ser ni de bon tros immediats. No va ser fins a l'estiu del 1972 que l'Ajuntament subhastà les obres per a la instal·lació dels semàfors a l'avinguda del Caudillo. La ubicació final va ser a les cruïlles formades pels carrers Pau Claris —en aquells temps Churruga— i l'avinguda de Santa Rosa amb la carretera de Sant Adrià.

²⁶¹ *El Correo Catalán*, 1 de març de 1972.

²⁶² Entrevista a José María Ballesteros, abril de 1988. Citada a Albert FABÀ, *El Raval*, p. 31.

²⁶³ Josep Maria CORRAL I BELORADO, *El PSUC a Santa Coloma de Gramenet (1936-1979)*, p. 173.

Un únic fanal per a tot el carrer. *Grama*, núm. 53, abril de 1973, p. 13.

L'èxit aconseguit en aquesta històrica reivindicació veïnal insuflà nous ànims al cor del Centre Social. Mitjançant l'autoorganització veïnal podien assolir-se les millores urbanístiques que el Raval tant necessitava. Un cop aconseguits els semàfors, l'atenció dels veïns es traslladà a l'enllumenat.

Considerant l'èxit obtingut en l'anterior reivindicació, des del Centre Social es decidí adoptar la mateixa estratègia. La situació lumínica del barri era penosa; hi havia més d'un carrer que, si no fos per la bombeta solitària que havia col·locat algun veí, estaria completament a les fosques. El primer pas lògic fou acudir a les autoritats municipals per tal d'obtenir-ne una solució. Com era previsible, les instàncies i les sol·licituds van ser ignorades. En conseqüència, des del Centre Social els veïns es van organitzar per detallar amb la màxima precisió possible la situació del barri. L'informe resultant seria enviat després a *Grama* per maximitzar-ne la difusió.

Els corresponsals de la revista local també acudiren al barri per recopilar testimonis. Alguns d'ells mereixen ser mencionats.

La que no se tropieza con alguna rata, rolliza y gorda como un conejo, tiene otra clase de sorpresas más desagradables: el gamberrismo amparado por la falta de iluminación y los solares vacíos. [...] Sentimos una especie de psicosis o miedo a transitar de noche por el barrio;

*muchas chicas al regresar de su trabajo, por la noche, son agredidas, llegando a su casa asustadas y con los vestidos rotos.*²⁶⁴

La protecció que oferia l'obscuritat per a les agressions sexuals, furts i altres accions desagradables perjudicava especialment les veïnes:

*Algunas nos levantamos una hora más temprano para poder ir acompañadas del padre o hermano. Las chicas que tienen que ir solas, si sienten miedo, procuran caminar cerca de algún conocido de vista, que les inspira seguridad.*²⁶⁵

Per la raó assenyalada a les línies anteriors, les dones van adoptar un paper protagonista en aquesta nova reivindicació. Moltes hi van col·laborar activament mostrant la carta de queixa que s'elevà a l'Ajuntament i procurant recollir el màxim de signatures per exercir la màxima pressió possible. Es van arribar a recollir gairebé 2.000 signatures, sobretot dels veïns i les veïnes que residien als carrers més foscos, com el de Sant Francesc.

En canvi, hi va haver carrers on no se'n va recollir gairebé cap, com fou el cas de Roger de Llúria, on el nombre de fanals era més elevat.

Per la greu situació que patia el veïnat en el seu dia a dia, esclatà el conflicte. Pel caràcter de la reivindicació, des del Centre Social s'optà per canviar el model de protesta. En aquesta ocasió, s'animaria el veïnat a participar en manifestacions pacífiques que recorrerien pels carrers del barri portant espelmes, llanternes o qualsevol estri que generés llum.

El recorregut fou el següent: sortint de la parròquia s'anava fins al carrer Elcano pujant per Francesc Julià. Un cop allà es tornava a la carretera de Sant Adrià baixant per Pau Claris i finalitzant al lloc d'inici, l'església. D'aquests itineraris se'n van fer tres. Durant el transcurs de la marxa, més enllà dels

DEFICIT POR CALLES		
Calles	Luces existentes	Luces necesarias
Angel Guimerá	0	11
Fco. Juliá	4	6
Roger de Lauria	7	22
Canigó	2	18
San Eduardo	0	3
Elcano	5	10
Circonvaleción	0	8
Paseo San Jorge	7	25
Espriu	1	8
San Ernesto	0	8
Vital	1	11
Avda. Sanatorio	1	8
Pasaje Besós	1	10
Monturiol	8	33
Parcerises	4	5
Churrucá	7	17
Santa Rosa	8	14
Pirineos	7	21
Ginesta	0	0
Sardana	1	8
San Francisco	1	14
Pois i Pons	8	16
Avenida del Caudillo	8	37

Dèficit de fanals per carrers. *Gramma*, núm. 53, abril de 1973, p. 15.

²⁶⁴ *Gramma*, núm. 53, abril 1973, p. 13.

²⁶⁵ *Ibidem*.

veïns que anaven a peu, també s'hi sumaren des dels balcons i les finestres altres veïns amb espelmes.

Per exemplificar l'èxit de les convocatòries, el Centre Social del Raval repartí una octaveta pels carrers que deia:

A todos los trabajadores y pueblo de Santa Coloma:

*Otra vez más hemos salido a la calle para pedir lo que tanta falta nos hace. Nuestras calles siguen en la oscuridad, cada día que pasa es un accidente, una caída, una violación y muchas cosas más que podrían evitarse si tuviéramos luces en el barrio. Y esto es lo que queremos, que nos pongan luz. Así lo gritábamos el jueves cuando unos 1.000 vecinos nos volvíamos a juntar por tercera vez con pancartas, velas y nuestros ánimos mucho más fuertes al ver que un nuevo barrio, Santa Rosa, se une y lucha para conseguir también luces en sus calles.*²⁶⁶

Precisament fou a la tercera d'aquestes processons reivindicatives quan es produïren els incidents més greus amb les forces policials. A diferència de les ocasions anteriors, a la tercera es tenia pensat acabar la marxa al barri de Santa Rosa. A l'arribar al carrer de Torras i Bages la Guàrdia Civil va fer acte de presència. La tensió escalà ràpidament i s'arribà a disparar un tret a l'aire per dispersar les més de 2.000 persones que s'hi havien congregat. Durant les corredisses que seguiren, el cap de l'operatiu policial resultà ferit lleu en espetegar-li sobre el front un test tirat des d'un balcó. A la Santa Coloma dels anys setanta la solidaritat veïnal estava a l'ordre del dia.²⁶⁷

Com solia passar, la victòria dels veïns no causà efectes immediats en la seva vida diària. El Pla Triennal Municipal del 1973-75 ja preveia una partida per a l'enllumenat públic de prop de set milions de pessetes. Així, durant els últims mesos de 1973 s'iniciarien les obres dels diferents tipus de fanals a tot Santa Coloma. L'espai del sud-est —el Raval i Santa Rosa— seria el beneficiari més directe.

Els dos episodis reivindicatius anteriors van revestir una importància transcendental per a l'ordenació urbanística del barri, així com per a la vida diària dels seus habitants. Ara bé, quan va arribar l'any 1973, més enllà dels beneficis obtinguts per la instal·lació de semàfors i de fanals, el principal tret positiu que es derivaria de tot plegat de cara al futur seria l'experiència en la gestió de les reivindicacions veïnals. Aquesta experiència seria clau en el següent conflicte que tindria lloc al Raval: el Pla Parcial del Motocròs.

²⁶⁶ Marcelo LÓPEZ RÓDENAS, *Historia social de la Santa Coloma moderna: vida cotidiana y conflicto social, 1954-1979*, p. 197.

²⁶⁷ *TeleXpres*, 8 de juny de 1973.

El Raval contra el Pla Parcial del Motocròs

Atesa la importància que aquest esclat reivindicatiu tingué per al veïnat, no només del barri sinó també per a la resta de la ciutat de Santa Coloma, des de la present investigació hem decidit dedicar-hi un espai singular per poder maximitzar-ne l'anàlisi històrica. Abans de res, però, és del tot imprescindible identificar el context i els precedents en què es desenvolupà tot l'episodi.

L'espai que actualment ocupa el parc del Motocròs no sempre ha estat així, ni de bon tros. Durant el segle XIX, així com durant la primera meitat del XX, l'entorn que constituïa un vessant de la carena de Sistrells es caracteritzava pel seu caràcter rústic. Els diferents pagesos que ostentaren l'explotació de les terres hi conreaven blat i també blat de moro. A dalt de tot de la carena, per on avui discorre el carrer de la Circumval·lació, hi creixien, aliens al futur que els esperava, un grup de pins, uns 20 o 30. A mesura que passaven els anys, com hem vist, tot l'espai que havien sigut parcel·les agrícoles es començà a urbanitzar obeint els principis del benefici privat, la insalubritat i l'especulació.

Mentre la construcció d'edificis residencials als carrers circumdants agafava embranzida, tot l'espai del parc dels Pins restà sense alterar. Els veïns i les veïnes, tant els que hi residien des de feia anys com els que tot just s'hi acabaven d'establir, hi anaven sovint per gaudir de l'únic espai a Santa Coloma —a excepció de l'entorn de la masia de Can Zam— que podia adequar-se a la definició de parc. Aquesta situació no va durar gaire.

La creixent degradació de tot l'espai provocà que a dins s'hi llencessin deixalles, que s'emprés com a abocador il·legal, que hi pasturessin animals i un llarg i deplorable etcètera. Tot i així, l'entorn no s'urbanitzava. Hi havia un factor clau que ho impedia: l'orografia. Al contrari del que va passar amb la resta d'espais del Raval, degut als greus condicionants geogràfics (desnivell, mala qualitat del sòl, etc.), al parc dels Pins no s'hi podia construir com sí que s'havia pogut fer a la resta del Raval.

Per emprendre aquesta operació urbanística es requeria més inversió econòmica, més intervenció i una maquinària que estava fora de l'abast de la major part de constructores locals.

Però el que per a constructors, banquers i llogaters era un inconvenient, per a d'altres es convertí en una oportunitat immillorable per obtenir un benefici econòmic mai imaginat. Les accentuades rampes i la terra solta de tot l'espai es convertiren en el millor escenari possible per a les curses de motocròs. I així va ser. Els catalans de les pedres en fem pans.

El parc dels Pins, ateses les seves favorables característiques, va concentrar l'atenció de la penya motorista Deu per Hora, encarregada des de l'any 1964

Corredors al circuit de motocròs esperant el tret de sortida. Al fons de la imatge, el col·legi Inmaculada, actual escola Tanit. Fotografia de Manel Mauri. Arxiu privat Manel Tomàs.

El V Gran Premio de España de Motocross

EN EL TRAZADO DE SANTA COLOMA DE GRAMANET

El extraordinario acontecimiento motociclista del próximo domingo, con la apertura del Campeonato del Mundo para monturas de 250 c.c. El actual campeón del Mundo, el ruso Víctor Arbakov, con los campeones y equipos de trece países, con un conjunto de medio centenar de máximas figuras, animarán esta supercompetición.

Organización: Peña Motociclista "DIEZ POR DIEZ" con la colaboración de "DIEZ..."

(CRONOMETRAJE OFICIAL "FESTIMA")

INICIACIÓN Y DESARROLLO.
El primer día de la competición se celebró el sábado 10 de mayo, con la salida de los pilotos de 250 c.c. y 500 c.c. a las 10 horas. El desarrollo de la carrera fue muy interesante, con muchas vueltas y cambios de posición. El ganador de la carrera fue el ruso Víctor Arbakov, que completó el trayecto en 1 hora y 15 minutos.

CRONOMETRAJE OFICIAL "FESTIMA"

INICIACIÓN Y DESARROLLO.
El primer día de la competición se celebró el sábado 10 de mayo, con la salida de los pilotos de 250 c.c. y 500 c.c. a las 10 horas. El desarrollo de la carrera fue muy interesante, con muchas vueltas y cambios de posición. El ganador de la carrera fue el ruso Víctor Arbakov, que completó el trayecto en 1 hora y 15 minutos.

Una gran multitud de aficionados se congregó en el trazado de Santa Coloma de Gramanet para presenciar la gran carrera de motocross. El ambiente era muy animado, con muchos gritos y aplausos.

Inauguración del nuevo edificio de "GARAGE ELOY" de Granollers

Concesionario oficial de "CITROEN" destinado a Exposición y Talleres

El nuevo edificio de Garage Eloy, situado en la calle de la Libertad, 10, de Granollers, ha sido inaugurado oficialmente el día 10 de mayo. El nuevo local, de grandes dimensiones, está destinado a la exposición y venta de vehículos Citroën, así como a la realización de reparaciones y mantenimiento.

MONTESA

OTRO TRIUNFO DE PEDRO PI

1.º

en el Moto-Giro de España 750 c.c.

23-5-56 M. C. LEPUJAS

DERBI

PRIMER VELOMOTOR EUROPEO

CONSIGUE 6 VICTORIAS EN 2 DIAS

VELOCIDAD		MOTOCROS		SUBIDA EN CUESTA	
1.º	1.º	1.º	1.º	1.º	1.º
75cc	75cc	50cc	50cc	75cc	100cc
J. M. Busquets	M. Varea	J. Gomariz	B. Grau	"Jimmy"	J. Barbañá

Detall de premsa corresponent a *El Mundo del Motor* on es detalla amb exhaustivitat la celebració del V Gran Premi d'Espanya de motocròs al circuit del Raval. Arxiu privat Manel Tomàs.

Primeres mostres de reivindicació popular dels terrenys del parc del Motocròs. Arxiu privat Ernest Prats.

d'organitzar el Gran Premi d'Espanya de Motocròs en la categoria de 250 cc. Un any abans, el Moto Club Gramenet ja havia organitzat el primer torneig d'aquest esport al Raval, i havia aconseguit al mateix lloc una gran popularitat.

L'èxit esportiu i de públic que s'assolí provocaren que els quatre anys compresos entre 1964 i 1968 s'hi celebressin nombroses curses de variable repercussió mediàtica, des de tornejos locals fins a competicions internacionals. La més famosa de totes fou, sense cap mena de dubte, el Gran Premi d'Espanya, puntuable al mateix temps per al circuit internacional. Per als veïns de la Santa Coloma d'aquells anys, la celebració d'aquell espectacle constituïa un fet remarcable. Ningú s'ho volia perdre. Aquells que tenien balcons, finestres o terrasses que donaven al parc ho contemplaven de casa estant.

La resta s'aplegaven des de ben d'hora als revolts per no perdre's l'acció. El 1965 s'assolí la xifra d'espectadors més alta: prop de 30.000 persones van ocupar els revolts del circuit. Les càmeres del NO-DO —el noticiari oficial franquista— també van fer acte de presència. El que van gravar als anys 1966 i 1967 no els devia agradar gaire: el guanyador d'aquestes dues edicions, paradoxes de la vida, fou el pilot soviètic Viktor Arbekov.

L'enorme concentració de mitjans que tenia lloc durant les proves esportives, amb el desplegament sanitari, policial i mediàtic corresponent, es combinava amb la deixadesa durant la resta de l'any. Els veïns del Raval, un cop finalitzades les curses, seguien acudint al seu enyorat parc dels Pins per menjar la truita del Dijous Gras o enterrar-hi la sardina al final del carnaval.

Acte de reivindicació als terrenys afectats pel pla parcial, on la canalla ostenta el protagonisme per reivindicar equipaments educatius. Arxiu privat Manel Tomàs.

Celebració d'una assemblea veïnal durant tot el procés reivindicatiu relacionat amb el Pla parcial del Motocròs. Arxiu privat Manel Tomàs.

L'experiència de les curses de motocròs al Raval fou realment breu però deixà una empremta a la seva memòria col·lectiva que encara perdura. El 1968 el circuit va perdre la seva principal prova, i tot l'espai tornà a la trista realitat suburbial. Ara bé, tant per als veïns com per a l'Ajuntament una cosa quedà clara: amb l'entorn del parc del Motocròs s'havia de fer alguna cosa. Fent cas

CENTRO SOCIAL ARRABAL DE STA. ROSA

Avenida de Santa Rosa, 12
SANTA COLOMA DE GRAMANET

Sta. Coloma de Gramanet,
a 28 de Octubre de 1974

Ante los hechos ocurridos el domingo día 27 de Octubre, en los terrenos del "Moto-Cross" de Sta. Coloma de Gramanet el Centro Social Arrabal Santa Rosa quiere dejar constancia ante la opinión pública, lo siguiente:

- 1º - El Barrio de Arrabal Santa Rosa tienen los siguientes déficits.
 - Existe un total de 0,23 mts.² de zona verde por habitante, cuando la mínima europea de países cuya demografía es 5 veces superior a nuestro les corresponde un mínimo de 55 mts²
 - No existe ningún dispensario en el barrio.
 - Solo existe una cabina telefónica para 12.000 habitantes.
 - No hay ningún mercado.
 - No hay ninguna guardería
 - No existen instalaciones deportivas.
 - Inexistencia de instalaciones culturales.
 - Para los 12.000 habitantes el Arrabal solo hay una farmacia.
 - Insuficiencia de plazas escolares y un largo etcétera.En peores condiciones se encuentra el barrio colindante de Santa Rosa.
- 2º - Ante esta situación los vecinos del Arrabal y Santa Rosa ven como única solución para paliar, en parte, estos déficits la utilización de los terrenos del "Moto-Cross" y otros solares existentes en dichos barrios, que actualmente solo sirven para criaderos de ratas, y focos de infección.
- 3º - Para hacer patente la necesidad de invertir estos terrenos en equipamientos para los barrios, los vecinos hemos venido realizando una serie de actos populares, como partidos de fútbol, festivales infantiles, meriendas, aparte de ser utilizados por ancianos y niños a diario para tomar el sol, sumando a todo esto el hecho de tener que ser utilizado por un Grupo Escolar para hacer gimnasia ya que el patio es chico.

...//..

Document on es descriu amb detall la situació dels terrenys del Raval afectats pel pla parcial, on a més es detallen les mancances del barri en termes d'equipaments. Anxiu privat Manel Tomàs.

omís de les demandes formulades pel Centre Social, que reclamava l'ús del terreny per a la construcció d'equipaments i per ubicar-hi un parc, les autoritats municipals van prendre la iniciativa. El 13 de juliol de 1973 s'aprovà al ple de l'Ajuntament el Pla parcial per al sector del Motocròs. Promocionat i dissenyat per Promociones Sociales S.A, empresa propietària d'un 30% del terreny implicat, el pla tenia com a principal objectiu la construcció d'habitatges a tot l'espai, en blocs de nou, onze i quinze pisos que provocarien l'augment de població de la ciutat de Santa Coloma en prop de 7.600 habitants, cosa que agreujaria encara més les accentuades deficiències urbanístiques del barri.

CENTRO SOCIAL ARRABAL DE STA. ROSA

Avda. de Santa Rosa, 12
SANTA COLOMA DE GRAMANET

..//..

Centro no reúne las necesarias condiciones, debido a la situación de unas obras que perduran desde el pasado curso.

4ª - El Domingo día 27 durante la celebración de uno de estos actos y concretamente en el momento en que los niños realizaban el juego de "romper la olla", intervino, con el correspondiente acoso de tedesos allí presentes, la fuerza pública, desalojando a todos los vecinos que nos encontrábamos allí.

5ª - Pedimos una aclaración por parte de los Organismos Competentes, sobre la nota aparecida en La Vanguardia con fecha 27-10-74 que dice:

" La iniciación de las obras denunciadas había sido paralizada por la intervención de un Concejal, quien pudo comprobar que las mismas no obedecían a licencia, ni por más alguno municipal, por lo que se cree que la empresa u organismo que las había acometido pretendía justificar hechos consumados, a los que por supuesto no podía ser ajeno el municipio. Parece igualmente que el asesor jurídico que defiende los intereses de la empresa que había acometido las obras de replantamiento es al mismo que lleva en el municipio las cuestiones urbanísticas".

Al mismo tiempo que no llegamos a comprender como 4 escavadoras y más de 10 camiones pueden pasar desapercibidos durante una semana, cuando están trabajando de una manera ilícita.

Firmado,
NIGUEL ROMANA REINOSO
PRESIDENTE DEL CENTRO SOCIAL
ARRABAL SANTA ROSA,

[Handwritten signature]

Segona pàgina del document anterior, on es segueixen denunciant els fets relacionats amb el procés de protesta col·lectiva del pla parcial del Motocròs. Axiu privat Manel Tomàs.

Al mateix temps, la memòria del pla parcial que s'aprovà el juliol del 1973 vulnerava punt per punt totes les disposicions urbanístiques que s'havien fixat per al mateix espai al pla comarcal del 1953. Observem en aquest punt les disparitats amb més grau de detall. Segons el Pla comarcal del 53, només 1,5 de les 8,4 hectàrees del Motocròs s'havien destinat ara com a parc urbà comarcal. La densitat de població era el principal punt transgredit. Mentre que el 53 es va establir la densitat màxima en 200 habitants per hectàrea, el pla parcial que s'aprovà anava més enllà, molt més enllà, fins a arribar als 895 habitants per hectàrea. A efectes pràctics, podem dir que els dissenyadors del pla parcial s'inspiraren en l'urbanisme de la ciutat veïna de Badalona. El nou

espai del Motocròs constituïria ben clarament una ampliació dels gratacels que ja s'havien construït a Llefià.

Únicament es preveia la construcció de locals comercials als baixos dels edificis, sense respondre a la pràctica al conjunt de demandes veïnals que s'havien formulat i reclamat durant anys, per activa i per passiva, respecte a la greu manca d'equipaments sanitaris, lúdics i educatius.

Amb l'obertura del procés d'informació pública que seguí, els veïns s'assabentaren de la sort que tindria l'únic espai verd existent al barri. Va ser en aquest precís moment quan tota l'experiència adquirida durant els conflictes anteriors, en combinació amb l'alt grau de conscienciació politicosocial del veïnat, es projectà cap a una única acció: aturar l'execució del despropòsit urbanístic.

La primera reacció del veïnat no va deixar cap dubte sobre la seva posició pel que fa al pla d'urbanització presentat: a l'Ajuntament arribaren més de 1.000 impugnacions, la més significativa de les quals és la que va redactar el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i de les Illes Balears. Durant els setanta, el Col·legi Oficial d'Arquitectes, amb Xavier Valls com a figura destacada, liderà les protestes socials contra la realització de diversos plans urbanístics dissenyats per l'elit socioeconòmica franquista per al seu propi enriquiment. El Raval no seria pas cap excepció. Amb la doble intenció d'enfortir la conscienciació social de barriada i de dotar de més sofisticació les seves demandes, el 27 de novembre de 1973 se celebrà una reunió a la parròquia de Sant Jaume on un arquitecte especialitzat en urbanisme va exposar, punt per punt, tots els perjudicis que causaria el pla parcial.

No s'ha d'oblidar, però, que el 1973 Espanya vivia encara en una dictadura. Al cap de poc d'iniciar-se la trobada, un grup de policies armats va irrompre dintre de la sala demanant explicacions sobre el motiu i la legalitat de l'acte. La tensió creixia per moments. A fora, el dispositiu va començar a rodejar la parròquia, demanant un per un la identificació a tothom qui hi havia: les veïnes, els veïns, el tècnic i fins i tot el rector. L'acte finalitzà abans del previst a causa del desallotjament forçós dut a terme per les forces d'ordre públic.

La insistència i la implicació del veïnat eren màximes. La setmana següent, després de presentar la preceptiva sol·licitud a l'Ajuntament, una setantena de veïns es tornaren a reunir a la parròquia de Sant Jaume per escoltar, ara ja sense ensurts, l'equip d'arquitectes que a la fi dotarien de més solidesa el conjunt d'impugnacions presentades pels veïns.

El 14 de desembre de 1973, data final del termini de presentació d'al·legacions, s'havien presentat, com ja s'ha dit, més de 1.000 impugnacions. Com era d'esperar, l'Ajuntament les ignorà per complet. El Pla parcial del Motocròs, com ja

Una nena fent un dibuix al parc del Motocròs. Arxiu privat Manel Tomàs.

Canalla de diferents edats dibuixant al parc del Motocròs com a acte de protesta. Arxiu privat Manel Tomàs.

havia passat en altres zones de la ciutat, s'aplicaria sense miraments. Per al veïnat no tot eren males notícies. Una cosa havia quedat clara: amb la nova protesta que ara s'iniciava, el grau de sofisticació en la formulació de les demandes veïnals s'havia incrementat gràcies a l'entrada en escena del Col·legi d'Arquitectes. El component tècnic que revestiren les esmenes presentades causà una gran impressió als mitjans periodístics que es van fer ressò del cas.

El 14 de desembre de 1973 s'inicià una llarga guerra de trinxeres entre l'ajuntament franquista i el veïnat del Raval organitzat des del Centre Social. Des d'un primer moment es va fer evident que la millor tàctica per aturar la urbanització del Motocròs consistia en eixamplar la base social de la protesta, incloent-hi el màxim de persones: infants, adults i avis. Amb la intenció de dur a la pràctica aquesta estratègia, durant tot l'any 1974 s'hi van celebrar nombrosos actes reivindicatius que, tot i la seva heterogeneïtat, compartien dues característiques essencials.

En primer lloc, com és lògic, a tots els actes s'hi defensava una visió del parc dels Pins en què el protagonisme el tenien els equipaments —mercat, ambulatori, escoles, llars d'infants, etc.— i no pas els enormes blocs de pisos. En segon lloc, mereix especial atenció el caràcter transversal i aglutinador que tenien. Veïns del barri, però també de la resta de Santa Coloma, de totes les edats, van participar d'una manera o d'una altra en els actes que s'organitzaren des

Acte multitudinari a l'entorn del parc del Motocròs per reivindicar-ne l'ús per part del veïnat. Arxiu privat Manel Tomàs

Petita octaveta redactada pel Centre Social del Raval on es convocava el veïnat a acudir al Motocròs per celebrar el Dijous Llarder. AHSCG, Fons Josep Catà.

del Centre Social. En aquest punt, sobresurt de manera inevitable el paper de la canalla, que s'aplegava al Motocròs en excursions escolars o bé en companyia de la família per formar part, amb els seus jocs, del procés reivindicatiu que s'estava duent a terme. Avui en dia, no són pocs els adults, aleshores infants, que rememoren com, arribat el Dijous Gras, anaven fins al Motocròs per menjar-se l'entrepà o bé per fer-hi diferents jocs.

A mesura que passaven les setmanes, es feia evident que el conjunt de lliçons adquirides pel Centre Social durant els conflictes precedents no només s'estaven tornant a aplicar, sinó que s'havien perfeccionat fins a un punt insospitat, amb la intenció d'aturar l'execució del pla parcial de l'únic espai verd del Raval. El Motocròs de l'any 1974 feia goig; s'hi podien veure moltes activitats diferents: partits de futbol, jocs per a la canalla, aplecs de castells, reunions de veïns i un llarg etcètera.

Per un moment va semblar que les accions dels veïns aconseguirien aturar el pla parcial. Malauradament, no va ser així. La il·lusió s'acabà el 27 d'octubre de 1974, quan al parc dels Pins hi van aparèixer

tres excavadores i deu camions que, desatenent les demandes populars, van començar a moure terres per crear l'espai necessari per a la imminent arribada de la resta de maquinària. La resposta ciutadana no es fa esperar, i el 29 del mateix mes els centres socials del Raval i de Santa Rosa organitzaren un gran acte popular que seria finalment avortat quan les forces de l'ordre públic fessin acte de presència per desallotjar l'espai. Les màquines, finalment, van seguir treballant.

Durant aquest estira-i-arronsa mantingut durant l'últim trimestre de 1974, van saltar a la premsa una sèrie d'irregularitats sobre la corrupció política inherent al procés d'urbanització. De totes elles, la més important afectava de ple Ramon Rovira Vilamitjana. Però qui era el senyor Rovira? Funcionari i assessor jurídic dins de l'equip municipal, Ramon Rovira compaginava la tasca pública amb un contracte laboral a l'empresa propietària dels terrenys afectats, que, a més, s'encarregaria d'urbanitzar-los, Promociones Sociales S.A. La corrupció que impregnava tot el cas no era pas novetat. A Santa Coloma, com a molts altres municipis, una gran quantitat de càrrecs polítics s'havien enriquit de manera fraudulenta gràcies a les comissions irregulars dutes a terme per les constructores beneficiades.

Al conèixer totes aquestes irregularitats, el Centre Social va emetre un nou comunicat públic que, de nou, arribà a la premsa:

Fotografia d'una nena degustant l'entrepà de truita un Dijous Llarder al parc del Motocròs. Arxiu privat Manel Tomàs.

*Creemos que es totalmente público y notorio que usted ostenta el cargo de asesor jurídico de este ayuntamiento. Y, a la vez, usted mismo formó parte del equipo redactor de un plan parcial promovido por una persona jurídica privada, con lo que en su Función Pública está asesorando un proyecto privado del cual es también autor.*²⁶⁸

Durant els primers mesos del 1975, la tensió que es respirava entre les dues parts enfrontades era màxima. De moment, atesa la gravetat del cas, les obres s'havien paralitzat. Ara bé, se seguïen celebrant tota una sèrie d'actes populars al costat de les grues, que continuaven aturades. L'estampa només pot rebre el qualificatiu d'insòlita.

Finalment, a petició del Centre Social, es va sol·licitar la celebració d'una reunió entre les dues parts implicades. La trobada va tenir lloc finalment el 10 de març de 1975. En representació de l'Ajuntament hi acudiren l'alcalde Blas Muñoz, el procurador a Corts Eduardo Tarragona Corbella, un tècnic urbanístic, un delegat governatiu i uns quants regidors. Per l'altre costat, hi acudiren prop de quatre-cents veïns i un representant del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Durant l'acte, es plantejaren totes les objeccions que els veïns havien formulat respecte al pla parcial, és a dir, inexistència d'equipaments i excés d'habitatges. Les autoritats es mostraren comprensives i asseguraren que farien tot el que poguessin per incloure tots els equipaments possibles dintre de la reformulació del projecte urbanístic.

Setmanes després de l'acte, el procurador a les Corts, prenent en consideració la petició formulada pel Centre Social, va decidir elevar les peticions veïnals a les Corts franquistes. En aquest sentit, el nucli de la petició no feia referència als aspectes relacionats amb les deficiències urbanístiques del Raval, sinó a les clamoroses incompatibilitats en matèria de funcions de la persona de Ramón Rovira Vilamitjana:

*Pedimos se sirva elevar un ruego al Gobierno, a fin de que dictamine sobre la posible incompatibilidad de don Ramón Rovira Vilamitjana, asesor jurídico de urbanismo del ilustrísimo Ayuntamiento de Santa Coloma de Gramanet. Dado que ha ejercido las funciones de juez y parte, al ser uno de los redactores del Plan de Ordenación del Motocross, así como cargo directivo del gabinete técnico que confeccionó el proyecto de reparcelación de todo el polígono.*²⁶⁹

Finalment, el 1975 l'Ajuntament va canviar de posició respecte al pla urbanístic del Motocròs. Gràcies a la pressió exercida pel veïnat, es va aconseguir que la totalitat del terreny edificable es dediqués a diferents equipaments, donant màxima prioritat als tan necessaris espais verds i desterrant la idea de cons-

²⁶⁸ Marcelo LÓPEZ RÓDENAS, *Historia social de la Santa Coloma moderna: vida cotidiana y conflicto social, 1954-1979*, p. 254.

²⁶⁹ Arxiu privat Manel Tomàs.

folklore catalán en el Motocros

“Castells” (torres humanas) y “rotllanes” sardanistas se dieron cita en el Motocros, evidenciando de esta forma la alegría por la victoria conseguida y el deseo de que rápidamente estos terrenos se vean transformados en lo que tantas veces se ha solicitado.

Gente de Arrabal y Santa Rosa con vecinos de todo el resto de Santa Coloma se apiñaron en torno a los “castells” y enlazaron sus manos al son de la música.

Días más tarde, un concurso de paellas les volvió a congregar. Dieciséis fueron las paellas participantes, distribuyéndose tres premios: a la más grande, a la más bonita y a la más sabrosa con menos elementos. Las hubo descomunales, como la de la Asociación de Vecinos del Arrabal, y pequeñas, como la ganadora al mejor sabor; adornadas con flores, como la del Centro de Santa Rosa; en otras, con letras de pimientos, mariscos y guisantes, podía leerse: “El Motocros para el pueblo” y “Salvemos el Motocros”. El propio alcalde acudió a presenciar el concurso.

Retall de premsa sense data específica on s'esmenta la victòria veïnal que va tenir lloc al Motocros. Arxiu privat Ernest Prats.

truir-hi gratacels. El privilegi econòmic que havia ostentat l'ajuntament franquista, que havia arribat a menystenir les demandes del Raval qualificant-les d'«*oscuros resortes que responden más a ocultos intereses que a lógicos intereses*»,²⁷⁰ finalitzaria també durant el 1975. La mort del dictador Francisco Franco obrí una nova etapa política a nivell estatal. Tanmateix, el veïnat del Raval, conscient dels esforços que havien sigut necessaris per a l'assoliment de la victòria, es mantindria alerta.

Conclusions del capítol

Com s'ha pogut comprovar, durant el transcurs de la dictadura franquista el Raval experimentà una sèrie de canvis de gran importància per a la seva configuració actual. Més enllà d'assenyalar com durant aquests anys es produí

²⁷⁰ *Mundo Diario*, 11 d'octubre de 1974.

l'expansió urbanística dels seus carrers, amb la subseqüent instal·lació d'una sèrie de greus dèficits, el que s'ha volgut demostrar al llarg de les pàgines anteriors és que la creació d'una consciència social i d'una identitat pròpia per part del veïnat va estar intrínsecament unida a la lluita i a la reivindicació.

L'importantíssim paper que jugà el Centre Social dintre d'aquest procés possibilità la integració dels nouvinguts en un col·lectiu amb consciència social i política preexistent. Si haguéssim d'emprar una metàfora, podríem dir que el Centre Social del Raval fou un espai d'acollida en plena dictadura on es formava ciutadans amb la intenció de construir-hi un món i un barri millors.

Pas a pas, victòria a victòria, el Raval aconseguí superar la marginació suburbial i mostrar-se orgullós davant la resta de la ciutat.

A faint, light-colored map of Barcelona serves as the background for the entire page. The map shows the city's layout, including the Eixample district with its characteristic grid pattern, the Gothic Quarter, and the surrounding coastal areas.

Transició, Jocs Olímpics i un nou mil·lenni: 1975-2020

6

Per a molts veïns del Raval el 1975 fou un any important que marcava, en certa manera, una línia divisòria amb el passat immediatament anterior. Durant el transcurs de l'any tindrien lloc molts esdeveniments d'una rellevància poc imaginada. Com és lògic, igual que per a la resta d'espanyols, per als conveïns del nostre barri una data quedà marcada en la seva memòria: el 20 de novembre de 1975. El missatge televisiu de l'aleshores president del govern, Carlos Arias Navarro, anunciant la mort de Franco, enxampà a més d'un i a més de dues a la feina, o bé anant al centre de la ciutat a comprar queviures per a tota la setmana.

Des de diferents sectors historiogràfics s'ha volgut interpretar la mort del Caudillo com el punt final d'una llarg règim dictatorial, així com l'inici d'un procés de transformació sociopolítica que, dissortadament durant la dècada dels setanta, confluí finalment en el que posteriorment es coneixeria com a Transició. Basant-nos en les evidències històriques que ens proporciona el Raval, podem fer una sèrie d'esmenes a aquesta interpretació històrica.

En primer lloc, la mort de Franco no significà un punt final. La mort del dictador no causà una implosió dintre del règim. El franquisme, en aquest sentit, des d'inicis de la dècada patia una greu crisi de legitimitat que no es pot entendre sense mencionar l'existència d'uns moviments socials cada cop més sòlids i sofisticats, les queixes dels quals feien referència tant a demandes concretes relatives al seu espai com a reivindicacions polítiques d'abast nacional. En aquest sentit, de poc van servir els darrers intents de la dictadura per obtenir una base popular que la suportés en un moment d'accentuada inestabilitat. A poc a poc, de petita victòria en petita victòria, els episodis de reivindicació per aconseguir semàfors, baixades de preus, construcció d'equipaments, etc., adquiriren la forma de petites gotes que, unides, formaven una onada que colpejava sense treva els fonaments de la dictadura.

El sentir majoritari dels veïns de Santa Coloma respecte al moment històric que ara s'iniciava fou expressat ja per *Grama* al número de desembre de 1975:

La conquista, pues, de este pleno ejercicio de las libertades de expresión, reunión y asociación está unida íntimamente a la aspiración general por la amnistía, y no es posible la una sin la otra. Dentro de estas libertades nos parece especialmente importante en el seno del Estado español la aspiración de los distintos pueblos que lo componen a decidir sus propios destinos. El

*respeto a su personalidad histórica es un sentimiento ampliamente arraigado en cada uno de ellos.*²⁷¹

En segon lloc, com es veurà, la mort de Franco no suposà, ni de bon tros, un canvi automàtic dintre de l'Estat. La continuació humana en la major part dels aparells funcionaris de l'Estat va propiciar la perpetuació d'uns hàbits i d'una manera de fer les coses assentada durant gairebé quaranta anys. A la pràctica, aquesta característica donà peu al sosteniment de pràctiques d'abús de poder, corrupció i altres accions detestables. Ara bé, arribat el moment d'analitzar l'evolució de les lluites veïnals sostingudes al Raval durant la Transició, la nostra atenció s'ha de centrar, de manera inevitable, en la supervivència del *modus operandi* dels aparells repressius de l'Estat; és a dir, els cossos policials i el poder judicial. Com tindrem ocasió de comprovar, durant els anys setanta s'incrementaren, de manera notòria, la violència, els arrestos i fins i tot els desterraments sobre els veïns i les veïnes.

És per això que abans d'acostar-nos al Raval d'aquells anys, hem de mirar de no perdre la perspectiva. Tot i que l'explosió social, política i veïnal que s'estava produint a Espanya des de la segona meitat dels anys seixanta revestia una gran importància de cara a la posterior articulació politicosocial de la nostra societat, Franco va morir al llit. Moltes de les pràctiques que conformaven el nucli identitari de la dictadura perduraren sense cap mena de problema durant anys posteriors a la seva mort. No ens ha de sorprendre, doncs, la manera com van anar els fets.²⁷²

1975-1994. El llarg camí cap a la democràcia

Durant els primers mesos del 1975, encara sota la dictadura, van legalitzar-se les primeres associacions de veïns (AV) gràcies tant a l'impuls de diferents organitzacions polítiques antifranquistes —PSUC, BR i MCC— com a la concessió de la preceptiva aprovació governativa. Aquestes organitzacions s'acollien a la «Ley de Asociaciones» de 1964, així com a l'«Estatuto de Asociaciones Políticas» promulgat el desembre de 1974, on s'estipulaven tota una sèrie de requisits, en bona part inassolibles per a les incipients organitzacions polítiques.²⁷³

²⁷¹ *Gramma*, núm. 84, desembre de 1975, p. 3.

²⁷² L'aspecte nuclear d'aquesta tesi és exposat de manera brillant a l'obra de l'historiador català i secretari del PSUC-Viu fins al 2003 Ferran GALLEGO, *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*, Barcelona, Crítica, 2008.

²⁷³ Respecte a la llei aprovada l'any 1974, val la pena citar-ne, per certificar el seu caràcter restrictiu, el primer enunciat: «para que se reconozca una asociación política, esta habrá de contar con al menos 25.000 afiliados distribuidos con la proporción adecuada en 15 provincias». Anteproyecto del Estatuto de Asociaciones Políticas (2-12-1974).

El principal objectiu de les noves AV era eixamplar la base social de l'antifranquisme. Amb aquest objectiu, es cercà un acostament a veïns i altres col·lectius que permetés dotar de més transcendència i impacte polític les demandes concretes de diferents col·lectius. Els problemes concrets dels barris passaven a ser cavalls de Troia utilitzats durant el setge final contra la dictadura. El 1975 a Santa Coloma de Gramenet van ser legalitzades vuit associacions de veïns, entre les quals la del Raval.

Amb independència de les seves àrees d'actuació, les AV presentaven una estructura que diferia poc entre unes i altres. A la base hi havia els socis i les sòcies, que, més enllà de contribuir econòmicament mitjançant les quotes, escollien els òrgans rectors: la junta directiva i la presidència.

Amb l'objectiu d'assolir la màxima acollida entre els diferents veïns, les associacions de veïns s'estructuraven al voltant de diferents vocalies encarregades de fer diferents activitats i de redactar alhora el butlletí informatiu corresponent. Per al cas del Raval, la publicació emesa per la seva AV fou *La Voz del Arrabal*. De la lectura del seu primer número, emès poc després de la legalització de l'entitat, en podem extreure una sèrie de conclusions. La xifra de vocalies ascendia a sis: social, cultural, dones, recreativa, gent gran i premsa. La junta era formada pel president, José María Ballesteros; el vicepresident, Juan Sancho González; un tresorer, un secretari i quatre vocals. Si bé és cert que els càrrecs de més responsabilitat estaven ocupats per homes, les dones hi tenien un pes molt destacat. Més enllà de la gestió de la vocalia de dones, regida per Remei Font, la vocalia social també fou dirigida durant molts anys per altres dones igualment compromeses. No era una tasca fàcil; si bé la mentalitat progressista era la moneda comuna entre els integrants de l'AV, els rols de gènere durant la segona meitat del segle XX sobrepassaven les ideologies.

Les vocalies —sobretot les de dones— es reunien sempre a les quatre de la tarda mentre el nanos eren a escola per aprofitar que les mares no militants hi poguessin acudir i participar en els processos de l'AV, atès que a les nou tocava estar a casa, perquè els marits eren molt d'esquerra però el sopar s'havia de fer.²⁷⁴

Primera plana d'un petit fullletó emès per la Penya Barcelonista de Santa Coloma de Gramenet, ubicada al número 52 del carrer de Monturiol. Arxiu privat Manel Tomàs.

²⁷⁴ Entrevista a Josep Pitarque i Elvira Ruiz, 29 de novembre de 2023.

Veïns i veïnes del Raval recollint signatures per a la construcció del nou ambulatori al Raval, a la cantonada dels carrers Elcano i Sant Jordi. Fotografia de José Juan Pastor. MTB, Arxiu d'Imatges, Fons Grama.

En un primer moment, el local de l'AV s'ubicava al mateix espai que anteriorment ocupava el Centre Social, l'avinguda de Santa Rosa número 12. Amb el pas dels anys, la seva ubicació variaria fins a assentar-se definitivament al número 20 del carrer de Monturiol. Per als veïns i veïnes, les portes de l'AV estaven sempre obertes per expressar els seus problemes i preocupacions sobre el futur del barri, així com sobre la realitat que travessava Catalunya i Espanya.²⁷⁵

Prèviament a la fructificació dels esforços de l'entitat en el seu butlletí, l'AV del Raval, en col·laboració amb les del Centre, el Singuelín, Santa Rosa i les Oliveres, organitzà un acte de debat sobre la carestia de la vida i la inflació a l'institut Puig Castellar el dia 1 de juny de 1975. La ponència principal la dugué a terme Antoni Luchetti, que va exposar tota una sèrie de mesures per corregir l'increment d'uns costos de vida cada cop més inassolibles per a les famílies obreres. A l'acte també prengueren veu ciutadans anònims que hi havien acudit amb cert interès i, un cop allà, van aprofitar per exposar els seus punts de vista concrets sobre la situació. La reivindicació es respirava en l'ambient; a la sala van aplegar-se més de 400 persones.²⁷⁶

Com s'ha dit, el principal objectiu de la l'associació de veïns del Raval era exercir la pressió necessària envers les autoritats municipals per exigir una so-

²⁷⁵ *La Voz del Arrabal*, juliol del 1975.

²⁷⁶ *Gramma*, núm. 79-80, juliol-agost de 1975, p. 12.

ASOCIACION DE VECINOS "ARRABAL" - LAVADEROS

Nos Marl. 18 bajos 2.º
SANTA COLOMA DE GRAMNET

La Asociación de Vecinos de Arrabal denuncia la actitud del Ayuntamiento de no escuchar la reivindicación constante de AMBULATORIO PARA ARRABAL; y además, mandar a la Fuerza Pública que ha actuado violentamente contra los vecinos encadenados en la Plaza de La Vila, golpeando al vice-presidente de la Asociación de Vecinos (Miguel Molina), haciendo a un compañero con bola de goma, deteniendo a dos vecinos (posteriormente puestos en libertad) y obligando al resto de vecinos a desalojar la Plaza, cuando -pacíficamente- pedían que fueran escuchadas sus peticiones, ya que el viernes pasado la Asociación de Vecinos sufrió un "planton" al IN.P. en una reunión que había sido convocada con el Ayuntamiento, IN.P., Vecinos de Arrabal y constructores del solar donde se pide el ambulatorio así como en las anteriores reuniones, donde los vecinos han sido ignorados constantemente;

A raíz de estos hechos la Asociación de Vecinos, nuevamente, convocó a una manifestación este domingo día 5 de marzo, en la cual la Fuerza Pública ha actuado de forma violenta impidiendo el libre ejercicio de las libertades democráticas, como es el de libre manifestación.

La Asociación de Vecinos de Arrabal ante la gravedad de los hechos, pide a todo el pueblo de Sta. Coloma, partidos y fuerzas democráticas SOLIDARIDAD con la lucha de los vecinos de Arrabal por un ambulatorio en el barrio.

ASOCIACIÓN DE VECINOS
DE ARRABAL Y LAVADEROS

5 de Marzo de 1978

Retall de premsa on es fa referència als fets que tingueren lloc durant el març del 1978, quan diferents veïns i veïnes del Raval s'encadenaren a la plaça de la Vila per exigir la construcció d'un ambulatori al Raval. AHSCG, Fons Josep Catà.

lució pragmàtica a tota la sèrie de problemes urbanístics i a la greu deficiència en matèria d'equipaments que tenia la ciutat des de feia dècades envers el barri. En aquest sentit, la principal reivindicació que caracteritzà l'acció de l'AV durant els anys setanta i vuitanta fou la de la construcció d'un nou ambulatori que fos capaç d'atendre tots els veïns i així no haguessin de desplaçar-se fins al carrer Major, al Fondo o a Singuerlín per rebre una mínima atenció sanitària.

Tanmateix, en cap cas hem de perdre la perspectiva dels esdeveniments; si bé les obres del pla parcial del Motocròs s'havien aturat, la reclamació sobre el futur del tipus d'urbanització de l'espai seguí molt vigent en la consciència del Raval, tal com es pot comprovar llegint diferents números de la *La Voz del Arrabal*.

La insistència dels veïns i la pressió que van exercir possibilità, en última instància, que l'AV es convertís en un agent clau en el disseny del parc del Motocròs que avui coneixem.

La mort del dictador el 20 de novembre de 1975 no causà cap modificació del mode d'actuació de l'AV, recopiladora i hereva de tota la tradició reivindicativa de l'anterior Centre Social. En aquest sentit, el 6 de febrer de 1976 s'inicià una nova mobilització veïnal. Durant el matí l'AV instal·là cinc taules als punts amb més concurrència del barri on es podien llegir, en grans cartells, proclames exigint la construcció de l'ambulatori. Els membres de l'AV van recollir, en poc més dues hores, més de 2.200 signatures que van ser lliurades, en forma d'instància, a les autoritats municipals. Aquesta i altres accions que l'AV duqué a terme per exercir pressió sobre l'Ajuntament no causaren cap efecte immediat. Els mesos anaven passant i els veïns no tenien cap més opció que desplaçar-se fins a l'altre extrem de la ciutat per fer qualsevol tràmit administratiu o per rebre una mínima atenció sanitària.

Les entrevistes, els fulls informatius, les reunions i fins tot el tancament a l'edifici que es creia que podria acollir l'equipament no van obtenir resultats plausibles. Davant la passivitat imperant, es decidí dur a terme una acció molt més contundent.

El diumenge 6 de març de 1978, un grup de 12 activistes veïnals, entre els quals hi havia el vicepresident de l'AV, Miguel Molina, van decidir encadenar-se durant tot el matí a la plaça de la Vila. Altaveu en mà, els manifestants feien saber les carències en matèria d'equipaments que mantenia Santa Coloma envers el Raval a tots els curiosos que s'hi van aplegar. En certa manera, podríem definir l'acció com a inesperada: aquell mateix matí, els dotze activistes havien acudit fins a l'Ajuntament per mantenir una entrevista amb un funcionari de la Seguretat Social vingut expressament de Madrid. La suspensió de la trobada fou la gota que va fer vessar el got.

La calma tensa que es respirava es va trencar amb l'arribada d'un gran nombre de policies, encapçalats per un sergent que exigí la finalització de la protesta. Els veïns, lluny de retirar-se, van interpel·lar directament els grisos: «*¡El ambulatorio beneficia a todos, incluso a los policías y sus familias! Sólo pedimos justicia*». La tensió va augmentar quan els agents es col·locaren els cascos

Fotografia de l'espai recuperat pels veïns i les veïnes del Raval a la confluència dels carrers Monturiol i Àngel Guimerà. MTB, Arxiu d'Imatges, Fons Grama.

antiavalots i es disposaren a tallar les cadenes fent ús de la violència. En aquell precís moment, la multitud que s'aplegava a la plaça va recriminar verbalment l'actuació policial. La resposta dels grisos va ser automàtica: càrregues a la plaça, a les terrasses o al parc infantil per desallotjar l'espai. Dos dels veïns que s'havien encadenat van ser detinguts mentre es disparaven moltes bales de goma. Les corredisses, les empentes i els cops de porra van durar fins ben entrada la tarda.²⁷⁷ Tot i que Franco havia mort, la repressió seguia més viva que mai. L'ambulatori del Raval encara tardaria a arribar; concretament, més de 15 anys.

L'alt grau de conscienciació social i política assolit durant el procés d'exigència de l'ambulatori no havia aparegut del no-res; com hem explicat, l'AV va heretar el *modus operandi* que havia caracteritzat el Centre Social durant els anys centrals de la dictadura. Al mateix temps, tot i que la reclamació més important liderada per l'AV fou la relacionada amb el llargament sol·licitat centre sanitari, abans van haver-hi altres episodis reivindicatius que requereixen una anàlisi detallada.

En primer lloc, sobresurten totes aquelles demandes veïnals destinades a obtenir un millor transport que permetés enllaçar el Raval no només amb la resta de Santa Coloma, sinó amb altres localitzacions des d'on sortien, en direcció a Barcelona, altres mitjans de transport; essencialment, Sant Adrià, Sant Andreu

²⁷⁷ *Mundo Diario*, 7 de març de 1978.

i, sobretot, Torras i Bages, on hi havia la parada de metro més propera a Santa Coloma de Gramenet. Durant el tràfec diari dels treballadors, passava sovint que els autobusos que tenien parada al Raval no s'aturaven perquè ja anaven plens. Aquesta situació es donava sobretot a les hores punta, en què tothom havia de desplaçar-se cap a la feina. L'AV, coneixedora d'aquest problema, cercà noves eines de pressió a l'Ajuntament perquè incrementés la quantitat de vehicles que cobrien la ruta i en creés d'altres.²⁷⁸

Amb aquesta intenció es va fer una enquesta entre el veïnat composta de diverses preguntes. Per a les més de 200 persones interpellades hi havia dos grans problemes: la pujada de preus dels bitllets de transport i la manca d'accés a aquest servei. A la pregunta «*¿Crees que el barrio Arrabal-Santa Rosa necesita un final en que los autobuses vengan vacíos?*», la totalitat dels enquestats van respondre que sí. Era normal. Com s'ha dit, el més corrent era que a les parades del barri els veïns no poguessin ni entrar als vehicles perquè ja anaven plens. La solució proposada per l'Ajuntament tampoc agradava al veïnat. «*¿Qué opina de la solución que propone el alcalde de barrio de poner una TUSA que fuera al 103?*». 134 veïns van contestar que la mesura era totalment insuficient perquè implicava perdre més temps i més despesa econòmica per a les famílies.²⁷⁹ El transport va ser un autèntic cavall de batalla per a tota la ciutat de Santa Coloma d'aquells anys, no només per als veïns del Raval. Amb el pas del temps va anar millorant de manera progressiva el servei d'autobusos que connectava la ciutat amb l'estació de metro més propera. Autobusos més grans, carrils exclusius per a aquests vehicles, més servei, foren millores que van precedir la tan esperada inauguració de la primera parada de metro a Santa Coloma de Gramenet, l'any 1983.

En un altre ordre de coses, i tractant de nou l'evolució urbanística de la ciutat, amb anterioritat a l'esclat reivindicatiu que es conegué com a Pla Popular i que es caracteritzà per l'articulació d'una proposta urbanística alternativa capaç de remeiar les deficiències de Santa Coloma, l'AV del Raval ja havia entrat en acció. Durant el primer trimestre del 1977, els veïns van ocupar una sèrie de solars amb la intenció de transformar-los en parcs per al gaudi de la població. I així va ser. Els espais en qüestió eren al final del carrer d'Àngel Guimerà (128 metres quadrats) i al carrer de Monturiol (165 metres quadrats). Diferents socis i sòcies hi van fer cap per condicionar-los per a l'ús públic. En aquest procés, l'Ajuntament hi participà:

²⁷⁸ *El Correo Catalán*, 31 de gener de 1975.

²⁷⁹ Arxiu privat Manel Tomàs.

Imatge de finals dels anys setanta on es veuen diverses integrants femenines del Club de Petanca Arrabal. Arxiu privat Manel Tomàs.

El ayuntamiento —afirma el presidente de la asociación— nos proporcionó todo el material de construcción imprescindible; nos dieron cemento, grava, arena y nos prestaron una excavadora y un camión. Después llamamos a un ingeniero municipal para que nos asegurara que allí no se podía construir, y dijo que no, no. En total, el Ayuntamiento se gastó allí casi 300.000 pesetas.²⁸⁰

Per a tots aquells que hi van participar el resultat fou més que satisfactori. Als espais, que passaren a anomenar-se places Francesc Macià i Lluís Companys, s'hi van instal·lar diferents jocs infantils, bancs, i un dels espais més representatius del barri, el camp de petanca del Raval.

Fundat oficialment l'any 1976, el Club de Petanca Arrabal estava (i està) integrat pels mateixos veïns del barri. Té la seu al número 35 del carrer de Monturiol, on disputa els partits. En poc temps, el club es convertí en campió de diversos tornejos jugats per tota la comarca, i es va proclamar també campió de la Lliga Femenina en repetides i reiterades ocasions. La seva exitosa trajectòria arriba fins als nostres dies, en què cada cap de setmana durant la temporada l'espectador pot gaudir d'apassionants partits contra altres clubs de la província de Barcelona.²⁸¹

Si bé en el procés de transformació d'aquests espais hi participaren, com hem vist, brigades i equipament municipals, això no impedí que el dia 30 de juny de 1978 l'AV del Raval hagués de comparèixer com a culpable al jutjat de primera

²⁸⁰ *Tele/eXpres*, 29 de juny de 1978.

²⁸¹ *La Voz del Arrabal*, octubre 1976.

Sala de trofeus del Club de Petanca Arrabal en algun moment de la dècada dels vuitanta. Arxiu privat Manel Tomàs.

instància número 8 de Barcelona per la demanda interposada en contra seva pel propietari dels terrenys, el senyor Ginesta. Aquest últim al·legava (en referència als veïns) que *«estos señores actúan por aquello de aquí estoy porque he venido y si atacan mis intereses me he de defender»*.²⁸²

Els estira-i-arronsa mantinguts a magistratura no van impedir que aquests espais continuessin fins avui dia en mans dels veïns per al seu propi gaudi, de manera que constitueixen un espai de socialització i d'esbarjo capitals.

Aquell no fou pas el primer cop que l'AV del Raval hagué de bregar amb el poder judicial i amb les forces policials; tampoc seria el darrer. Dos anys abans, durant l'estiu del 1976, no pas pocs membres de l'entitat van veure's implicats en noves corredisses a la plaça de la Vila quan la policia va tornar a carregar contra els que s'aplegaven a les portes de l'Ajuntament amb la intenció de veure l'alcalde Blas Muñoz. La raó era ben senzilla: unes hores abans, centenars de colomencs i colomenques, de totes les edats, s'havien manifestat pacíficament en solidaritat amb l'AV del Riu Sud perquè el dia 9 de setembre havia de fer front a un procés judicial pel fet d'haver netejat un solar amb la intenció de transformar-lo en un equipament veïnal. Durant el transcurs de la manifestació, en la qual hi van participar diverses entitats polítiques, culturals i veïnals, la policia va carregar i va detenir, a més, sis persones: Jaume-P.

²⁸² *Tele/Expres*, 29 de juny 1978.

Retall de premsa on es fa referència al procés judicial mantingut entre l'Associació de Veïns del Raval i el propietari del terreny afectat per la reordenació popular duta a terme al carrer Monturiol. AHSCG, Fons Josep Catà.

Sayrach, José Sánchez, Montserrat Cascante, José Martí, Hernan Patricio i Antonio Alonso.

Davant aquesta situació, una comissió de veïns formada a correueta es dirigí a l'Ajuntament per demanar explicacions. La resposta de les autoritats no va sorprendre a ningú: en comptes de paraules, els veïns van rebre diverses bales de goma. El president de l'AV del Raval, José María Ballesteros, que havia acudit també fins al consistori, se sumà als calabossos als altres sis detinguts.²⁸³ Per tot plegat, ja es pot comprovar com durant tota la dècada dels setanta l'AV del Raval es caracteritzà per un caràcter reivindicatiu, combatiu i inconformista, tres trets identitaris que sobrepassaven els límits del barri quan participava en actes organitzats per les AV de la resta de la ciutat.

Durant aquells anys, Espanya inicià un llarg camí per deixar enrere el seu passat dictatorial. La transformació d'aquesta en la monarquia parlamentària que avui coneixem seria lenta i estaria plena de contratemps i passos en fals. En aquest sentit, la celebració de les dues manifestacions proamnistia el febrer de 1976, la multitudinària celebració de la Diada Nacional de Catalunya a Sant Boi, també el 1976, o la memorable manifestació per l'Estatut d'Autonomia l'11 de setembre de 1977 van mostrar al món sencer els anhels de llibertat de la societat catalana.

²⁸³ AHSCG, Fons Josep Catà, caixa 2.

A escala municipal, la legalització del PSUC el 1977 va suposar la visualització de la principal organització política sobre la qual s'havia desenvolupat l'oposició antifranquista. En conseqüència, amb la celebració de les primeres eleccions democràtiques a Espanya, el PSUC va rebre de manera majoritària el suport popular de tots aquells que hi dipositaren les seves noves esperances. A la nostra ciutat, el 3 d'abril de 1979, qui va obtenir la victòria electoral fou el PSUC, fet que va convertir Lluís Hernández en el primer alcalde democràtic de Santa Coloma de Gramenet.

Així doncs, els anys finals de la dècada dels setanta foren el moment en què les associacions de veïns, ara ja legalitzades, van ser més fortes que mai. Els veïns i les veïnes hi acudien massivament per formar part de les diverses activitats que s'hi duïen a terme, ara ja sense el temor de poder ser detinguts per les forces policials. Malauradament, l'èxit de les AV fou efímer. La legalització de les organitzacions antifranquistes i la seva entrada en els nous ajuntaments democràtics va desvirtuar en certa manera el paper d'aquest associacionisme. En el nou escenari que ara s'obria, les AV havien perdut l'enemic que les havia fet créixer; la seva raó de ser havia sigut seccionada. Ara, la majoria de vegades, les demandes veïnals seguien els canals burocràtics i administratius establerts i marginaven a efectes pràctics els actes reivindicatius que havien tingut lloc anys enrere; a nous temps, nous costums.

El millor indicador que permet il·lustrar l'inici de la decadència de les AV el trobem en l'afluència a les diferents trobades d'associacions de veïns. Mentre a la primera trobada, celebrada el desembre de 1970, hi van participar prop de 950 persones, a la segona, feta a Santa Coloma de Gramenet l'any 1981, els participants havien disminuït fins als 300, i a la tercera, l'any 1982, no s'assolí ni el centenar.²⁸⁴ Malgrat tot, dintre d'aquesta generalitzada crisi del teixit associatiu, van haver-hi barris que per les seves característiques i per les seves problemàtiques internes van conservar el seu caràcter reivindicatiu i combatiu. El Raval fou un d'ells.

A inicis dels anys vuitanta, la presidència de l'AV del Raval ja havia experimentat un canvi. Després de la dimissió de José María Ballesteros i de Miguel Molina, Josep Pitarque n'assumí la presidència. Durant el transcurs d'aquesta nova dècada se succeïren una nova sèrie de conflictes veïnals caracteritzats, en més o menys grau, per les seves vinculacions respecte al vell cavall de batalla: el depauperat urbanisme i les conseqüències que se'n derivaven.

A nivell de ciutat, malgrat que el full de ruta del primer mandat de Lluís Hernández fou el Pla Popular, des dels barris se seguí pressionant el consistori per

²⁸⁴ Miquel DOMINGO i Maria Rosa BONET, «Urbanisme i participació», *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 7, juliol de 1998, p. 73-89.

la tardança en l'arribada de les promeses millores urbanístiques. Ja el gener de 1981 el veïnat del Raval es queixava per les greus deficiències del servei de recollida de deixalles, i un any més tard ho tornaria a fer per exigir instal·lacions tan elementals com semàfors o nous asfaltats.²⁸⁵ En aquest mateix sentit, convé establir una diferenciació en dues grans tendències, dintre del conjunt de protestes experimentades al Raval durant aquests anys.

Per un costat, trobem tota una sèrie de reivindicacions l'origen de les quals era l'intent de dignificar el barri davant fenòmens com el barraquisme, la inseguretat ciutadana o l'absència de civisme. En aquestes, els protagonistes eren els veïns i les veïnes que, coordinats des de l'AV, entraven en acció amb la intenció d'assolir els seus respectius objectius. En aquest punt, un cas paradigmàtic fou la protesta contra tots aquells bars que en realitat eren bordells encoberts. L'acció veïnal es dirigí primer contra el Whisky-Club Elena del número 190 de l'avinguda de la Generalitat, on les veïnes que residien als habitatges més propers estaven fartes d'haver de conviure diàriament amb batusses, baralles, insults i converses indecents fins a altes hores de la matinada. Aquell no era pas l'únic establiment d'aquestes característiques dintre del Raval. Al número 20 del carrer d'en Pons i Pons hi havia el bar Pirata, un altre bar de la mateixa índole. El sentir majoritari del barri no presentava cap esquadra:

*lo degradante de estos bares no es simplemente el espectáculo tan escandaloso que presencian los niños y jóvenes, sino el hecho de que en estos locales haya personas que vendan su cuerpo por dinero. Lo curioso de todo esto es que la ley no lo permite y, por el contrario, estos barrios existen perjudicando a los vecinos en todos los sentidos.*²⁸⁶

Si bé, tal com es llegia a *La Voz del Arrabal*, l'existència d'aquest tipus d'establiments era il·legal, les pancartes on es demanava el tancament dels bars i es cridava al boicot contra la seva clientela van penjar dels balcons durant molts anys.

Dintre d'aquesta classe de protesta n'hi hagué una que superà la resta per la seva espectacularitat. A mitjans dels anys vuitanta, moment en què la ciutat de Barcelona inicià un pla per eliminar el barraquisme, sota el famós lema «Barcelona, posa't guapa!», moltes famílies gitanes van ser convidades a abandonar les cases de la Perona i d'altres zones després d'acceptar una compensació econòmica de prop de 150.000 pessetes. Degut a l'èxode subseqüent, moltes famílies gitanes s'instal·laren a altres ciutats de l'àrea metropolitana de Barcelona. En aquest context arribà al Raval una d'aquestes famílies, i s'establí en una casa al número 23 del carrer de Sant Francesc. El cas és que aquella

²⁸⁵ *El Correo Catalán*, 23 de gener de 1981 i 12 d'octubre de 1982.

²⁸⁶ *La Voz del Arrabal*, març de 1977.

Acte de protesta protagonitzat pel veïnat del Raval on es reclama una solució per al greu problema d'humitats present als edificis residencials del carrer d'Elcano. Fotografia de José Juan Pastor. MTB, Arxiu d'Imatges, Fons Grama.

casa era propietat d'un veí que en aquell moment no hi era, i així es va consumir una ocupació il·legal. Poc després, els veïns començaren a denunciar a la policia incidents de tota mena: vidres trencats, rodes de cotxe punxades, furts

i un llarg etcètera. L'àvia de la família, única responsable adulta dels més de 15 nets que tenia a càrrec seu, denunciava al mateix torn el racisme del veïnat. Per forçar la intervenció de les autoritats municipals en aquest afer, un grup de 40 veïns va ocupar durant unes hores l'emissora de ràdio municipal Ràdio Gramenet.²⁸⁷ El propietari de la casa, il·legalment ocupada, va interposar una denúncia al jutjat de primera instància de Barcelona, cosa que va dilatar l'arribada d'una solució. En aquest cas, l'actuació de l'Ajuntament del PSUC es va caracteritzar per l'equidistància; no va arribar a intervenir en un tema summament delicat i va cedir la solució del problema a l'exercici del poder judicial.²⁸⁸

Al marge d'aquesta classe de problemes, la paraula que millor definia l'esperit no només del Raval sinó de tot Santa Coloma era il·lusió; una il·lusió emanaada directament de l'execució d'una reordenació urbanística democràtica que tingués en consideració les demandes veïnals expressades durant la formulació del Pla Popular.²⁸⁹ Per al Raval, la il·lusió no podia ser més gran: de l'1 al 31 de juliol de 1985 s'exposà a les dependències del Col·legi Monturiol el Pla Especial de Reforma Interior del Barri del Raval. Per fi, després de tantes reivindicacions, el Raval tindria tots aquells equipaments que tant necessitava: una residència d'avis, un centre cultural, un centre d'arts plàstiques, un mercat i un llarg etcètera. El plànol que es va traslladar a tots els veïns dibuixava un Raval on el caos urbanístic fruit de dècades d'especulació deixava lloc a un barri obert a la ciutat i ple d'infraestructures destinades a millorar el nivell de vida dels seus habitants.

Una de les reaccions més freqüents després d'observar el plànol de la pàgina 211 és la sorpresa. Qualsevol persona que hagi passejat algun cop pel Raval del segle XXI constatarà, malauradament, com bona part del que va prometre l'Ajuntament no es va arribar a concretar. Aturem-nos, però, un instant per comentar amb més deteniment els principals punts d'interès.

En primer lloc, s'han d'esmentar les tres àrees on la intervenció urbanística era més important: la vorera dreta de l'avinguda de la Generalitat, on es construiria un centre d'arts plàstiques i un gran parc; l'enorme illa delimitada pels carrers Pau Claris, Sant Jordi i Elcano, espai on, a més del tan reclamat ambulatori, es construiria un enorme espai verd, i finalment tot el sector que quedava davant de la masia de Can Peixauet, on es construiria una escola primària. En segon lloc, al marge d'aquestes actuacions de més envergadura, el pla destacava per presentar la construcció d'equipaments ben diversos, com un mercat al carrer

²⁸⁷ *El Noticiero Universal*, 27 de juny de 1984.

²⁸⁸ *El País*, 2 de juliol de 1984.

²⁸⁹ La millor obra que permet comprendre la magnitud del projecte de reordenació urbanística conegut com a Pla Popular és Odei ANTJUSTEGI-ETXEARTE, *De suburbi a ciutat. El Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Fòrum-Grama, 2014.

Primera plana de l'octaveta que es traslladà al veïnat del Raval amb ocasió del Pla Especial de Reforma Interior del Barri del Raval, on es detalla la intencionalitat de l'Ajuntament en relació amb l'actuació. Arxiu d'Urbanisme de Santa Coloma de Gramenet.

de Parcerisas, una residència d'avis al carrer d'en Vital o d'una llar d'infants al carrer de Pau Claris. Finalment, el pla preveia una profunda adequació de les voreres, la creació de passatges, la concreció de nous carrers, la instal·lació de nous fanals i un llarg etcètera.

Plànol del Pla Especial de Reforma Interior del Barri del Raval on es detallen les noves construccions a realitzar durant els següents anys. Arxiu d'Urbanisme de Santa Coloma de Gramenet.

Des d'un primer moment el pla va néixer coix. Durant el període d'informació pública que seguí es van presentar moltes impugnacions que feien referència a múltiples aspectes del pla. A tall d'exemple, no eren pas pocs els que consideraven que les interminables escales que formaven el passatge que enllaçava l'avinguda de la Generalitat, el carrer d'Espriu i el carrer d'en Vital serien perilloses perquè, com que estaven tot el dia a l'ombra, farien relliscar

els que decidissin utilitzar-les.²⁹⁰ Un altre punt de discussió era al carrer de Monturiol: precisament al solar que els veïns havien condicionat als anys setanta, ara l'Ajuntament hi volia construir edificis d'habitatge públic desallotjant a la pràctica el local del Club de Petanca.²⁹¹

Amb pros i contres, el pla urbanístic que es presentà als veïns era especialment atractiu per a un barri mancat crònicament dels serveis i dels equipaments més essencials. A la pràctica, l'arribada a Espanya d'una forta crisi econòmica obligà a redefinir els plantejaments inicials. Moltes de les infraestructures plantejades no s'arribaren a construir mai: és el cas del mercat, del centre d'arts plàstiques i de la residència pública per a la tercera edat. Malgrat tot, del conjunt del pla sí que fructificaren tres equipaments que el Raval anhelava des de feia anys: l'escola primària Miguel de Unamuno, el centre sanitari i la remodelació de l'illa formada pels carrers Sant Jordi, Pau Claris i Elcano. No seria pas immediat; el col·legi arribaria el 1989, i el Centre d'Atenció Primària, el 1996.

De la lectura de les pàgines anteriors s'eleva una conclusió molt evident: durant tota la dècada dels vuitanta, com ja havia passat abans, al Raval se succeïren multitud d'esclats reivindicatius per aconseguir diferents millores urbanístiques, així com per dignificar els seus carrers. Ara bé, en termes d'impacte mediàtic, cap d'ells no pot resistir la comparació amb el cas Pitarque.

Els orígens d'aquest nou conflicte es remuntaven als anys setanta, concretament a l'any 1975, quan Manel Rubio adquirí un immoble al número 19 del carrer de Sant Francesc. El nou propietari no va rebre les escriptures de l'habitatge perquè les tenia Ginés Romero, el constructor que, després de fer fallida, rehipotecà el bloc de pisos a l'esquena dels compradors.

El constructor no va poder fer front a la nova hipoteca que li havien fet i, en conseqüència, els pisos van ser subhastats en acte públic. Un dels immobles fou adquirit per José Sancho Esteller, funcionari de l'Ajuntament de Barcelona vinculat al món de l'especulació i a una xarxa que aprofitava situacions com la descrita per obtenir un rèdit econòmic a costa dels residents. Es tractava, a efectes pràctics, d'una màfia.

Un testimoni recorda com eren aquesta classe de subhastes:

El abogado nuestro, el que iba con los trabajadores, nos dijo «tenéis que ir con una decisión muy clara, no podéis dejarles entrar. Yo os diré quiénes son». Y entonces [...] me dijo a mí «yo te lo digo a ti y tú conoces a toda la gente. Ese, ese y ese... y no los dejéis entrar. Os ponéis en la puerta, cuando

²⁹⁰ Arxiu privat Manel Tomàs.

²⁹¹ *Ibidem*.

hay subasta, ¡cataplas!, ¡todos los trabajadores allí! —l'advocat dels treballadors era, segons el testimoni, molt explícit— y cada uno lleváis una barra de hierro debajo y si el tío se pasa lo atravesáis, si es necesario lo atravesáis, porque son malos... ¡Tú no te puedes imaginar lo malos que son!»²⁹²

L'esmentat Sancho Esteller, un cop va adquirir els pisos, els va voler revendre a les persones que hi continuaven residint i no havien tingut cap notícia de l'operació que havien fet a l'esquena d'ells. Manel Rubio, un dels residents, no va cedir al xantatge i va buscar ajuda a l'AV del Raval; i la va obtenir. En poc temps van aparèixer pels balcons del barri pancartes denunciant el «*cuervo subastero*» que era Sancho Esteller.

L'al·ludit, davant la campanya d'escarni públic que va caure sobre la seva persona, denuncià Manel Rubio, la revista *Gramma* i l'AV del Raval per injúries i per calúmnies. Josep Pitarque, en qualitat de president de l'AV, va ser de retruc denunciat, i l'acusació li va demanar:

tres penas de cuatro años de prisión menor y tres multas de noventa mil pesetas por los tres delitos de calumnias proferidas por escrito y con publicidad [...] y cuatro penas de cuatro meses de arresto mayor y cuatro multas de noventa mil pesetas por los cuatro delitos de injurias graves, proferidas por escrito y con publicidad [...] y al pago de los costes correspondientes, debiendo indemnizar cada uno de los procesados al querellante en veinte millones de pesetas por los perjuicios morales y materiales.²⁹³

La sentència de l'Audiència Provincial de Barcelona va absoldre els acusats, però l'afectat va elevar la querella al Tribunal Suprem, que finalment va rebatre la sentència original confirmant la condemna a Josep Pitarque:

condenamos a Josep Pitarque Narejos, como autor de un delito de injurias graves [...] a la pena de un año de destierro, a cien kilómetros de Santa Coloma de Gramenet (Barcelona) y multa de cincuenta mil pesetas [...] y que se indemnice al perjudicado José Sancho Esteller en concepto de daños y perjuicios en la cantidad de trescientas mil pesetas.²⁹⁴

La resolució va provocar un esclat d'indignació ciutadana. Protestes, manifestacions, anades i vingudes al jutjat, el suport popular a Josep Pitarque fou massiu al barri i a tota la ciutat. El 19 de setembre de 1986 centenars de persones van sortir al carrer per protestar contra una sentència més pròpia d'un acte de fe inquisitorial que no pas d'una democràcia parlamentària. En aquest nou conflicte, l'Ajuntament es va posicionar a favor de l'encausat perquè ara, al contrari que en ocasions anteriors, no era l'enemic.

²⁹² Entrevista a Salvador Bolancer Dugo (amb Josep Pitarque Narejos i Emilana Salinas), 13 de març de 2013. Citada a José Miguel CUESTA GÓMEZ, *El moviment veïnal al Barcelonès Nord (1954-1987)*, p. 475.

²⁹³ Arxiu privat Manel Tomàs. Caixa «Cas Pitarque».

²⁹⁴ *Ibidem*.

19 de setembre de 1986. Núm. 119. 7è any.
AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET

L'AJUNTAMENT INFORMA

EL PRESIDENTE DE LA AA.VV. DE EL RAVAL, CONDENADO AL DESTIERRO

Movilización ciudadana en protesta por una sentencia

La sentencia del Tribunal Supremo por la que se condena a un año y un día de destierro al presidente de la Asociación de Vecinos de El Raval, José Pitarque, como autor de un delito de injurias graves, ha provocado una movilización ciudadana que tendrá lugar este fin de semana. La mayoría de los partidos políticos y las entidades se han erigido en convocantes.

La plaza de la Vila será el epicentro de estos actos. A partir de las seis de la tarde del hoy, viernes, se iniciará la instalación de las tendas en una acampada sin precedentes. Mañana sábado, a las 12 del mediodía, se celebrará una concentración y una manifestación de rechazo de esta sentencia.

Las entidades convocantes agrupan a un buen número de fuerzas políticas y ciudadanas: Coordinadora de Asociaciones de Vecinos, Casal de Cultura, Casal de Doble Col·lectiu Antic, Associació de Dones de Singuerlin, Casal de la Dona, AARSR, Ateneu Llibertari, Comitè de Solidaritat amb Nostalgia, LCR, CDC, MCC, PSUC, PSC, PSC (PSC-PSOE), CC.OO., CNT-AIT, UGT, Secció Sindical de CC.OO. y Comité de Empresa de H.E.C. y Ayuntamiento.

La Plaza de la Vila, epicentro de la movilización.

LOS HECHOS

La sentencia dictada el 3 de abril de este año por el Tribunal Supremo condena a Pitarque, autor de un delito de injurias graves contra José Sancho Esteller, funcionario del Ayuntamiento de Barcelona, y se le condena a un año y un día de destierro a 100

kilómetros de su lugar de residencia.

Los hechos que motivaron esta sentencia se remontan a 1975. José Sancho adjunta en su libreta pública un piezo en el número 19 de la calle San Francisco, al cual estaba destinado desde 1970 por Manuel Rubio. Tras varios intentos por revocar

la subasta, Manuel Rubio encontró apoyo en la asociación de vecinos. En una octavilla distribuida por esta entidad se calificaba a José Sancho de "cuerpo suculento". El funcionario del Ayuntamiento de Barcelona presentó una denuncia en el Juzgado de Santa Coloma por injurias y calumnias.

Los dos acusados, José Pitarque y Manuel Rubio, fueron absueltos en 1983 por la Audiencia de Barcelona. José Sancho recurrió este fallo ante el Supremo, quien condenó a Pitarque a un año de destierro y al pago de una indemnización de 300.000 pesetas.

SOLIDARIDAD

Desde esa fecha las muestras de solidaridad con el presidente de la Asociación de Vecinos de El Raval han sido numerosas. El Ayuntamiento, en un pleno realizado en abril de este año, aprobó una moción en la que se afirma, entre otras cosas, que la sentencia supone "la condena de la actividad ciudadana cuando expresa su solidaridad con los más desamparados". El pleno solicitó al Tribunal Constitucional que anule la citada sentencia. En un comunicado hecho público estos días, firmado por los organizadores de los actos de este fin de semana, se dice que Pitarque ha sido condenado "por el simple hecho de haber sido solidario con una familia del barrio (...) que iba a quedarse en la calle después de haber estado pagando durante años por la compra del piso".

El Ayuntamiento de Santa Coloma de Gramenet asume tres compromisos en el asunto de José Pitarque, condenado a vivir durante un año y más de 100 kilómetros de la ciudad de Santa Coloma. En primer lugar, defender su inocencia, porque entendemos que sus actuaciones no pretenden descalificar a nadie, sino sólo informar de lo que sucede y promover la solidaridad hacia la familia que había sido amenazada de destierro. En segundo lugar, se compromete a gestionar la no aplicación de la pena, recurriendo a todas las posibilidades que la Ley contempla. Por último, el Ayuntamiento

Tres compromisos en el caso Pitarque

se compromete a defender las acciones ciudadanas que se organizan para lograr estos objetivos.

Es una norma fundamental del Derecho que, las penas que se aplican a una persona, deben tener siempre un carácter medicinal o correctivo. En el caso que nos ocupa, no se entiende que pueda ser aplicada una pena de destierro a una persona, cuando ésta vive en un lugar distinto a la persona

que recientemente afirmaba un importante sector de la abogacía catalana: "La justicia es lenta, mala y cara". La pena de destierro que ahora pretende aplicarse al Presidente de la Asociación de Vecinos del Raval, es consecuencia de unos hechos que sucedieron hace 9 años.

Con el respeto que me mere-

amiento obligado de una de las partes. Eso tendría un carácter medicinal, porque así se evitan los malos por un tiempo, posteriores conflictos personales. Pero no es este el caso. Por tanto, dictado que la vigencia de la pena de destierro en el Código Penal, es más una antigua medida que no una pena, propia de un código moderno.

Primera plana del butlletí municipal L'Ajuntament Informa, on es descriu la problemàtica relacionada amb el cas Pitarque i amb el posicionament del consistori. Arxiu privat Manel Tomàs.

En certa manera, el consistori i la Coordinadora d'Associacions de Veïns defensaven diferents maneres d'actuar de cara a la resolució del conflicte. Per una banda, els diferents moviments populars implicats en el cas Pitarque van proposar, davant la lentitud de les apel·lacions, sol·licitar asil polític dintre de l'Ajuntament. Per un altre costat, l'equip municipal, amb Lluís Hernández al capdavant, va fer una sol·licitud d'indult, conscient que des de la part impli-

cada no es volia prosseguir per aquesta via atès que era com reconèixer la comissió d'un delictes.

Respecte a aquest punt, té un especial interès el paper que va jugar l'aleshores alcalde:

Jo vaig parlar amb ell [amb Pitarque] i em va dir: «Lluís, tu has d'entendre que jo no vull demanar l'indult perquè no he comès cap delictes, tu saps...». «Home, jo ja ho sé, però és per intentar evitar que et trobis així afectat en aquesta ciutat que tu estimes». «No puc fer-ho, això». «Doncs, i si tu et mantens al marge i deixes que nosaltres fem?». «Home, si feu això, sí, acceptaria el resultat».²⁹⁵

L'indult demanat a Madrid finalment fou concedit. La seva arribada el març del 1989 fou, fins a cert punt, previsible: al govern socialista de Felipe González no li interessava gens que el Tribunal Suprem, molts dels integrants del qual havien format part del TOP (Tribunal d'Ordre Públic) franquista, seguís fent el ridícul per Europa quan no havien passat ni cinc anys de l'entrada d'Espanya a la Unió Europea.

L'indult, per sorprenent que pugui semblar, no va ser el punt final del cas. El 1996 José Sancho Esteller va reclamar una indemnització monetària de 350.000 pessetes que l'indult no havia suprimit, més 427.221 pessetes en concepte d'interès. Aquesta gran suma fou sufragada en la major part per la Favram, i de les restants 55.000 pessetes se'n va fer càrrec l'Ajuntament de Manuela de Madre. Insatisfet encara amb el resultat de tot plegat, el 2002 Sancho Esteller tornà a reclamar 2.251,63 euros pels costos del judici.

De tot plegat, la principal conclusió que se'n treu fa referència al sentiment de revenja que des d'un primer moment caracteritzà al procés judicial. Els antics magnats del totxo que havien amassat les seves fortunes durant el franquisme, i que ara volien seguir augmentant el seu patrimoni, atacaven directament l'únic agent social que els havia fet front, el moviment veïnal.

Tanmateix, a l'hora d'analitzar el cas de l'explosió reivindicativa experimentada a la ciutat de Santa Coloma arran del cas Pitarque, no hem de permetre que els arbres ens impedeixin veure el bosc. En paral·lel a les protestes experimentades al voltant de la defensa de l'aleshores president de l'AV del Raval, van tenir lloc altres accions relacionades amb diverses demandes veïnals. En aquest mateix sentit, cal destacar la principal victòria veïnal.

Després de moltes anades i vingudes, cal abordar de manera obligada el triomf d'una de les reivindicacions més antigues del Raval, la construcció d'un am-

²⁹⁵ Entrevista a Fernando Saro Madrilejos i Lluís Hernández Alcàcer (amb Jaume P. Sayrach), 5 de juny de 2013. Citada a José Miguel CUESTA GÓMEZ, *El moviment veïnal al Barcelonès Nord (1954-1987)*, p. 478.

Caricatura on es fa referència al problema de l'ambulatori al Raval. *La Voz del Arrabal*, desembre de 1979. AHSCG, Fons Josep Catà.

bulatori propi. Per comprendre la magnitud de l'èxit, primer hem de presentar mínimament el context històric en què tingué lloc. A finals dels anys vuitanta i inicis dels noranta la millor expressió que es podia fer servir per descriure la situació en què es trobava gran part de l'àrea metropolitana de Barcelona era «en obres». A conseqüència de l'elecció de Barcelona com a ciutat olímpica s'iniciaren grans projectes urbanístics, no només dintre de la ciutat comtal, sinó també en diferents municipis de Catalunya. La remodelació del front marítim de la Barceloneta, la construcció del recinte esportiu de Montjuïc, les Rondes, el Nus de la Trinitat, el complex residencial de Montigalà i molts altres projectes emanaven directament de la voluntat política de convertir la ciutat de Barcelona en una verdadera metròpolis.

A l'altra riba del Besòs, és a dir al Raval, les coses anaven a un ritme més lent. A les pàgines anteriors hem analitzat el tipus de protestes que tingueren lloc per reclamar un equipament tan bàsic com un ambulatori. A finals dels setanta la recollida de signatures, les protestes i els encadenaments no fructificaren, i els veïns i les veïnes van haver de continuar desplaçant-se al Centre, al Fondo o al Singuerlín per acudir a una simple revisió o bé per fer-se qualsevol prova clínica. Per a tots els afectats la situació ja estava passant de mida. En un moment de grans inversions, s'estava endarrerint sense motiu justificat

L'alcaldesa Manuela de Madre amb altres autoritats de la Diputació de Barcelona, envoltada de veïns i veïnes, durant l'acte de col·locació de la primera pedra del CAP Santa Rosa. Arxiu privat Ernest Prats.

22 de juliol de 1994. Acte de col·locació de la primera pedra del futur Centre d'Atenció Primària Santa Rosa a l'antiga illa d'habitatges del carrer d'Elcano. Arxiu privat Manel Tomàs.

la construcció de l'ambulatori. Alhora, el pont de Can Peixauet, el 1992, no deixava de recordar als veïns del Raval les seves carències.

Coincidint temporalment amb l'explosió social desencadenada pel cas Pitarque, i transcorreguts ja massa anys des de la presentació a la ciutadania del

Pla d'Ordenació Interna del Raval on s'explicitava la construcció del reivindicat centre sanitari, res feia pensar que a curt termini el Raval disposés d'aquest equipament.

En aquesta situació, l'AV decidí prendre la iniciativa i exercir pressió sobre l'equip municipal liderat per la socialista Manuela de Madre. A les successives recollides i lliuraments de signatures entre el veïnat s'hi afegiren, durant la primavera de l'any 1992, les trobades entre els representants de l'AV i diferents regidors per abordar el cas. Finalment, el 22 de juliol de 1994, fruit de la pressió exercida pels moviments veïnals i per la voluntat política, es col·locà la primera pedra del futur CAP Santa Rosa. Tot i que el nom final de l'equipament no fou el més adequat, perquè fa referència a un altre barri de la ciutat de Santa Coloma, l'expectació dels veïns era màxima. Per fi el Raval aconseguí una de les seves demandes més antigues.

A la col·locació de la primera pedra seguiren dos anys d'obres fins que al final, el 1996, s'obriren les portes del nou equipament no només per als veïns i veïnes del Raval, sinó també per als de la resta de la ciutat.

1994-2020. Nou mil·lenni, nou Raval

Un cop finalitzats els Jocs Olímpics de Barcelona, per a molts catalans i catalanes, la il·lusió que havia comportat el procés de selecció de la seu olímpica i la construcció de les infraestructures de comunicació necessàries, així com els bons resultats obtinguts pels atletes espanyols, deixà pas a una insatisfacció motivada en bona part per l'arribada d'una generalitzada crisi que va afectar l'economia nacional.

Tot i que és cert, quan posem l'atenció en el Raval, aquest enunciat es suavitza; durant la dècada dels noranta, el barri experimentaria tota una sèrie de canvis urbanístics que modificarien per sempre la seva fisonomia. En pàgines anteriors ja hem parlat del llarg procés que precedí la inauguració del tan sol·licitat ambulatori. Aquella construcció no va ser sinó la primera d'una llarga llista. Deixant de banda tota una sèrie d'equipaments amb característiques pròpies que requereixen una anàlisi en singular, si haguéssim de resumir l'enfocament urbanístic adoptat per l'Ajuntament de Santa Coloma envers el Raval, podríem fer el següent enunciat: el barri s'havia d'obrir no només a la resta de la ciutat, sinó especialment al Besòs.

Al llarg de la història, el riu ha tingut un paper clau en el desenvolupament socioeconòmic de la ciutat de Santa Coloma. Més enllà de suposar un obstacle natural en la comunicació amb la ciutat comtal, les seves crescudes havien provocat, reiterades vegades, la inundació de les ribes i havien causat danys

Imatge de la masia de Can Peixauet durant la segona meitat del segle XX. MTB, Arxiu d'Imatges, Fons Grama.

personals i materials a tots aquells barris de la ciutat que discorrien en paral·lel al seu curs. El 25 de setembre de 1962 tingué lloc una de les més mortíferes, que afectà especialment les grans ciutats del Vallès, on, com a resultat, van perdre la vida més d'un miler de persones. Aquests fenòmens, però, seguirien passant de manera intermitent durant els anys següents. La manca d'inversió per part dels diferents municipis afectats i la degradació ecològica subsequent, així com la proliferació de l'autoconstrucció, es conjuraren perquè el Besòs fos vist més com una gegantina claveguera que no pas com un riu.

En aquesta situació, el 10 d'octubre de 1994 es produí un nou creixement inesperat del cabal a conseqüència de les fortes pluges experimentades durant els dies anteriors. Veure com els pilars dels ponts desapareixien sota el curs fluvial encoratjà les autoritats municipals implicades i la Generalitat a emprendre accions per posar remei a la degradació paisatgística i ambiental del Besòs. El 1995 els ajuntaments de Santa Coloma de Gramenet, Montcada i Reixach, Barcelona i Sant Adrià de Besòs acordaren unir esforços per remodelar el tram baix del curs fluvial, així com les seves àrees d'influència.

Per la proximitat a l'àrea d'actuació principal, el Raval ostentaria una posició privilegiada en aquesta nova etapa de remodelació urbana. Respecte a aquest punt, Santa Coloma ja s'havia avançat a la resta de ciutats signatàries amb la construcció, a escassos metres de la riba del Besòs, del Nou Camp Municipal de Futbol. El nou estadi, amb capacitat per a prop de 5.300 espectadors, fou

Llargues cues, un dia de partit, per donar suport a l'equip de futbol de la ciutat. Al fons, la masia de Can Peixauet en ruïnes. Axiu privat Ernest Prats.

inaugurat, amb enorme expectació, el 3 de setembre de 1994. L'endemà, el 4 de setembre, la U.D. Atlético Gramenet va obtenir la victòria en el primer partit de lliga disputat a la nova seu: 2-0 contra el C.E. Premià.²⁹⁶

La ciutat estava contenta; el nou estadi municipal era un reflex de la bonança econòmica del moment, així com de la prosperitat d'una ciutat que encarava el nou mil·lenni decidida i amb pas ferm. Però, com és natural, dels molts passos que va fer Santa Coloma per mirar de deixar de ser una ciutat dormitori suburbial, alguns van ser passos en fals. Els fonaments del Nou Camp Municipal de Futbol s'aixecaren sobre l'estadi d'un altre club que, com hem vist, estava històricament vinculat al Raval: el C.D. Arrabal. Al contrari del que molts esperaven, quan les taquilles del nou estadi s'obriren, les entrades que s'hi venien no eren pas per al club del barri, sinó per al club de la ciutat. El C.D. Arrabal no jugaria mai com a local a la nova gespa. En certa manera, l'entitat estrella del barri fou condemnada a l'ostracisme, forçada a reubicar-se als camps municipals de Can Zam i a allunyar-se, doncs, dels carrers que l'havien vist néixer i créixer. El futbol, com abans havia passat amb el ciclisme, va abandonar el barri i va passar a formar part de la memòria col·lectiva del veïnat. Amb la inauguració de la nova infraestructura esportiva, un dels espais de memòria del barri era substituït per un de nou. En cap cas es produí un relleu del significat

²⁹⁶ Pel que fa a coneixements historiogràfics, és més aviat poc el que sabem dels diferents equips de futbol històrics de Santa Coloma de Gramenet. Així mateix, una de les poques fonts d'informació fiables és l'entrada a la Futbolteca corresponent a la «Unión Deportiva Atlético Gramenet Milán», on s'esmenten diferents aspectes tant del C.D. Arrabal com del C.F. Obreros.

històric de l'antic camp envers el nou estadi. Avui en dia, cap placa ni cap cartell fan esment de l'anterior existència del camp de sorra fins on s'aplegaven cada cap de setmana els veïns i les veïnes del Raval. Tanmateix, el procés de renovació de l'edifici més antic del barri, la masia de Can Peixauet, presentà unes característiques ben diferents.

Com s'ha detallat en capítols anteriors, en conjunció amb Can Dor-dal i la Torre Roja, la masia de Can Peixauet formà durant molts anys, fins i tot durant segles, el nucli originari a partir del qual s'urbanitzaria el barri del Raval. Malgrat l'indubtable protagonisme que tenia el conjunt arquitectònic a efectes

històrics i urbanístics, durant la segona meitat del segle XX Can Peixauet es va abandonar. En un context en què l'activitat agrària feia temps que havia deixat de ser rendible, gran part de l'espai que rodejava els edificis de la masia i de la vaqueria va ser utilitzat com a aparcament públic de vehicles.

Durant els anys setanta i vuitanta, les antigues façanes blanques que l'havien caracteritzat deixaren pas a una estampa deplorable; com si fos una closca d'una nou, les quatre façanes, el sostre i la cúpula eren els recipients d'un espai buit i abandonat; darrere dels murs l'estat de conservació era extremadament precari i tot feia presagiar un imminent ensorrament.

Coincidint amb l'entrada dels anys noranta, el moviment veïnal del Raval, liderat per l'AV, inicià una forta campanya per reivindicar no només el fre a la degradació de l'edifici, sinó la total recuperació de la masia per allotjar-hi diferents equipaments veïnals. Pancartes, festes majors reivindicatives, proclames, etc. El barri es va abocar a intentar que l'antiga masia es convertís en el símbol d'un nou Raval que mirava amb decisió l'entrada al nou mil·lenni.

L'any 1992, l'Ajuntament finalment adquirí els terrenys on s'ubicava la masia. Si bé és cert que les autoritats municipals es mostraren des d'un primer moment receptives amb les demandes veïnals relacionades amb el futur de l'espai, la biblioteca que avui coneixem no existiria si no hagués estat per la

Imatge corresponent a la rodalia de la masia de Can Peixauet, on es pot apreciar el deplorable estat de conservació de l'entorn. Arxiu privat Ernest Prats.

Caricatura de caràcter còmic de l'il·lustrador Azagra on es detalla la conquesta de la masia de Can Peixauet com a equipament per al barri. Axiu privat Ernest Prats.

pressió que van exercir els diferents moviments socials ubicats al Raval. Les reivindicacions relacionades amb Can Peixauet coincidiren en l'espai i en el temps amb el moment de més esplendor del teixit social del barri. Personatges clau com Mar Aubeso, Manel Tomàs o Josep Pitarque eren els caps visibles d'un teixit social que anava més enllà de l'AV i es materialitzava en el casal Pájaro Loco o l'espai d'Intergramenet.

Imatge, a inicis del nou mil·lenni, on es poden apreciar les construccions de la biblioteca de Can Peixauet, així com de l'institut que comparteix el mateix nom. Arxiu privat Ernest Prats.

Tanmateix, al contrari del que inicialment es pretenia, l'operació de rehabilitació que es va acabar duent a terme va ser, atesa la precària situació de l'edifici, una remodelació integral de l'estructura. Els plans, consistents en diversos ensorraments parcials, eren totalment insuficients atesa la dimensió del projecte. La maquinària va començar a funcionar el 1999 i no va parar fins a la inauguració de la biblioteca l'any 2001. La instal·lació cultural no va ser l'única novetat: gràcies als prop de 200 milions de pessetes procedents, en part, dels fons europeus Urban, s'urbanitzà tota una plaça exterior, a diferents alçades, de prop de 750 metres quadrats.

Pràcticament des de la seva inauguració, el nou equipament va enfortir el teixit social del barri. Gràcies a la tasca de la Maria Font, la primera directora de la biblioteca, així com del personal que n'ha format part a través dels anys, Can Peixauet s'ha convertit no només en la pedra de volta sobre la qual s'ha articulat la renovació de l'entorn, sinó també en l'eix sobre el qual ha girat la vida social del Raval. En aquest mateix sentit, amb independència de la seva data d'arribada, per als treballadors i treballadores de l'equipament la filosofia que regeix és la de facilitar i enfortir els lligams entre la biblioteca i l'associacionisme veïnal.

En conseqüència, amb el pas dels anys, Can Peixauet, atenent a la realitat urbanística del barri, ha complert, per a tots els usuaris, la funció de diferents equipaments veïnals.

al no tenir equipaments com un casal de joves o un centre de dia per a la gent gran, la biblioteca [...], a banda de fer activitats pròpies d'aquest equipament, també fa una mica de centre cívic, de casal i del que toqui.²⁹⁷

²⁹⁷ Entrevista a Pau Fernández Pérez, bibliotecari a Can Peixauet, 16 de gener de 2024.

Qualsevol persona que hagi anat a la biblioteca podrà comprovar com el públic que hi acudeix varia, com és lògic, en funció de l'hora que s'hi vagi. Matins i primeres hores de la tarda són l'espai predilecte per als més grans, que hi van o bé per posar-se al dia amb la premsa, per agafar en préstec la seva esperada novel·la o simplement per fer-la petar amb la resta de parroquians. A mesura que avancen les agulles del rellotge, i sobretot a partir de les cinc de la tarda, les diferents plantes de la biblioteca es converteixen en la sala d'estudis preferida de desenes d'estudiants de diferents edats. La vida diària de l'equipament no s'acaba pas aquí: durant tot l'any hi tenen lloc presentacions de llibres, exposicions fotogràfiques, ponències, clubs de lectura, cursos de català per als nouvinguts i fins i tot, durant molts anys, la planta baixa va acollir una representació nadalenca en què la masia de Can Peixauet era el pessebre cap on es dirigien els tres Reis d'Orient.

S'hi faci l'activitat que s'hi faci, una cosa resulta evident per a tothom que hi fa cap: gràcies a l'atenció lliurada pel personal, la biblioteca, lluny de ser un espai per anar amb l'única intenció d'adquirir un document en préstec, s'ha convertit amb el pas dels anys en una cruïlla de cultures i en un punt de trobada per a tots els veïns i veïnes del Raval.

Entrevistador: [...] la meua percepció és que el públic, més enllà d'obtenir un servei d'una manera més aviat freda, quan ve aquí sap que no només ve a agafar llibres. No sé si per part del personal també compartiu aquesta percepció, ni si són casos esporàdics o bé la calidesa envers el públic forma part del caràcter de l'equipament.

Entrevistat: Sí, això formaria part del nucli de la biblioteca, aquest tipus d'actitud cap als usuaris. Perquè jo també he sigut usuari, i encara segueixo sent usuari. [...] amb l'antic equip també passava i l'equip actual ha heretat aquesta actitud. [...] Molts dels usuaris que atenen es mostren superagrats quan han aconseguit allò que venien a buscar.²⁹⁸

La inauguració de la biblioteca fou la fita que representà l'entrada del Raval en el nou mil·lenni. Els primers anys 2000 van transcórrer en un context de generalitzada bonança econòmica: era el moment de l'auge del totxo, d'observar com s'elevaven grues per sobre dels edificis més baixos i també, per descomptat, de l'enriquiment sobtat d'un sector poblacional vinculat a aquesta activitat econòmica. El resultat de tot aquest procés encara és visible passejant pel Raval actual. La construcció dels gratacels que dominen el paisatge del Front Fluvial, l'illa d'habitatges a l'espai que abans ocupà el bar Roque o l'edifici a l'extrem final de l'avinguda de la Generalitat, són alguns dels exemples més representatius.

²⁹⁸ Ibidem.

Al proporcionar una major oferta d'habitatge, aquest procés d'urbanització ha constituït un favorable salt qualitatiu per a la vida del barri. Tanmateix, resulta igualment cert que la major part de les actuacions s'han ubicat en espais que limiten directament amb el remodelat Front Fluvial, i és cada cop més necessari que les futures intervencions municipals es focalitzin i es desenvolupin als carrers que formen el nucli del barri.

Simultàniament, durant la primera dècada d'aquest nou mil·lenni tingueren lloc dos processos especialment significatius que ens permeten comprendre diversos aspectes de la realitat socioeconòmica del Raval del 2020.

En primer lloc, seguint la tònica d'altres barris de la ciutat, al Raval es produí una marxa d'una significativa quantitat de veïns i veïnes que fins aleshores hi havien residit.²⁹⁹ Descendents de tota aquella generació d'immigrats que s'instal·laren al barri durant els anys seixanta i setanta, el jovent que vivia una bonança econòmica, decidiren deixar enrere el Raval amb l'objectiu de millorar la seva qualitat de vida. Per a la majoria, la decisió no tenia gran dificultat; abans d'adquirir un pis al barri, moltes parelles van optar per traslladar-se, amb uns costos econòmics similars, a les noves zones residencials del Vallès o del Maresme.

El fet que moltes parelles decidissin deixar enrere els carrers on havien desenvolupat la seva trajectòria vital arribat el moment de formar una família, posava de manifest la substitució del compromís social de caràcter col·lectiu per un intent d'aconseguir una millora dels nivells de vida individuals. Com resulta evident, aquesta tendència era només un símptoma de l'accentuada crisi del teixit associatiu de Santa Coloma de Gramenet. De l'any 2000 en endavant

Antic edifici del bar Roque, a la cantonada formada per les avingudes Generalitat i Santa Rosa, representat al tradicional pessebre de la biblioteca Can Peixauet. Arxiu privat Ernest Prats.

Enderroc del bar Roque durant la primera dècada del segle XXI. Arxiu privat Manel Tomàs.

²⁹⁹ Aquesta interpretació ha sigut extensament documentada per al cas particular del barri Llatí a Carlos PALACÍN, *El Llatí a peu de carrer. Evolució d'un barri, el seu comerç i els moviments socials*, Santa Coloma de Gramenet, Museu Torre Balldovina, 2018, 141-153.

observem una modificació del tipus d'associacionisme social: si abans parlàvem d'un fort teixit social caracteritzat per l'autonomia i la independència dels seus integrants envers els poders públics, ara hi observem com l'Ajuntament ha esdevingut el màxim impulsor de les AV, així com el mecenes de moltes altres associacions.

El més que notori afebliment de les associacions de veïns a nivell de ciutat, incloent-hi la del Raval, ha provocat, a més, que la nova immigració que va arribar al Raval no disposi de cap espai de socialització capaç de posar remei a tota una sèrie de problemes característics de la seva condició de nousvinguts. En aquesta situació, val la pena destacar com la immigració característica d'un món globalitzat ha pres tota una sèrie d'actituds i decisions que recorden molt les de tots aquells immigrants andalusos i castellans que van arribar a Santa Coloma durant els anys seixanta i setanta. Buscar ajuda en familiars prèviament establerts, recolzar-se en veïns del mateix edifici, crear un associacionisme basat en la mútua interacció entre persones que comparteixen nacionalitat, religió o tradicions, xarxes de suport col·lectiu entre dones i moltes altres tàctiques són només alguns exemples per esmentar.³⁰⁰ Respecte a aquest punt, un dels vectors més potents per al foment de la presa de consciència col·lectiva ha sigut, i és, la religió; no ens ha de sorprendre pas que, de la mateixa manera que la immigració dels seixanta i setanta va acudir massivament a les noves parròquies de la ciutat, la nova immigració procedent del Pakistan, el Marroc, l'Índia o altres països islàmics hagi fet de la religió l'eix sobre el qual articular un nou teixit social de caràcter propi apreciable als diversos espais utilitzats com a centre de culte: els divendres el pavelló del Motocròs esdevé una gran mesquita. És notòria, per tant, la repetició de patrons a l'hora de parlar de processos que, si bé separats en el temps, presenten moltes semblances.

Més enllà de la marxa del barri d'un col·lectiu identificat amb el seu passat més immediat i de l'arribada d'una nova immigració, per a la comprensió del Raval dels anys 2020 resulta totalment necessari analitzar mínimament l'evolució del seu teixit comercial. Com s'ha manifestat en múltiples ocasions durant les pàgines de la present investigació, durant molts anys els carrers del Raval foren l'escenari d'una rica vida comercial. Petites botigues abastien al veïnat de tots els productes necessaris per a la vida diària de la ciutadania. El primer repte que hagueren d'afrontar les carnisseries, colmadors, peixateries, fruiteries i altres establiments van ser els primers supermercats de barri, que, si bé petits, tenien més oferta de productes amb uns preus més baixos que els establiments familiars. Tot i que durant un temps va ser possible una coexis-

³⁰⁰ Aroa GALLARDO CARRILLO, *Mujeres, jóvenes y musulmanes. Estrategias de empoderamiento contra los estereotipos sobre la mujer musulmana en Santa Coloma de Gramenet*. Treball de final del Màster en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania, p. 54-65.

Una imatge actual on es pot apreciar la remodelació total del Front Fluvial del Besòs, així com la construcció dels dos alts gratacels a l'esquena del Raval. Fotografia de l'autor.

tència entre aquests dos tipus d'establiments, la situació va canviar dràsticament a finals dels anys vuitanta amb ocasió de l'arribada a Espanya, en imitació del que passava als Estats Units, de les grans plataformes d'alimentació.

Amb un model econòmic totalment diferent del conegut fins al moment, aquests nous negocis alteraren de manera dràstica els models de consum de tota aquella població que residia al voltant d'aquesta classe d'establiments. Quan parlem de Santa Coloma de Gramenet, aquesta irrupció econòmica significava parlar del Pryca de Sant Adrià de Besòs, que va obrir portes a finals dels anys vuitanta. Per comprendre l'abast del canvi, disposem d'un valuós testimoni d'un dels primers treballadors d'aquell nou establiment:

Aquello nos pilló a todos de nuevo porque una superficie de alimentación así de grande no se había visto nunca. [...] El salto cualitativo respecto a los supermercados de barrio fue impresionante. Salto en todo. Aquello era algo soberbio. De ir a una tienda donde aún te ponían el aceite de oliva en una perola de hierro o donde te dejaban fiar la carne, o incluso la ropa, se pasó a otro mundo; aquello era impresionante; había de todo en el mismo sitio.³⁰¹

La revolució del consum que tingué lloc fou possible, a més, per la revolució en matèria de transport que s'anava donant des de feia temps amb la construcció de les Rondes, l'eixamplament dels carrers per facilitar l'ús viari i, sobretot, la

³⁰¹ Entrevista a Luis Vidal Sagrera, 25 de gener de 2024.

instauració del vehicle de motor privat com a mitjà de transport predilecte en la societat de consum de finals del segle XX i inicis del XXI.

*El parking se ponía a reventar de punta a punta, y eso que el parking del Pryca, y ahora del Alcampo, no es que sea pequeño.*³⁰²

Per a molts veïns i veïnes del Raval, les immenses plataformes d'alimentació es convertiren en el lloc preferit per comprar la major part de queviures, deixant únicament per a compres esporàdiques i d'última hora els antics comerços de barri. Entre tots els arguments possibles, n'hi havia un que sobrepassava la resta: l'econòmic. Degut a l'alt volum de mercaderies que gestionaven, les plataformes alimentàries podien aconseguir millors preus de compra i, com és lògic, millors preus de venda. La possibilitat real d'estalviar en el dia a dia va fer, doncs, que moltes famílies deixessin enrere els establiments del barri i optessin per carregar el cotxe un o dos cops al mes.

*Yo voy a comprar al grande, hago la compra gorda, cargo el coche y tal como me vaya faltando las cosas, bajo a las tiendas del barrio.*³⁰³

El resultat de tot plegat és de sobres conegut per tothom que hagi decidit fer una passejada pels carrers del Raval. Si anys enrere es podia adquirir tota una àmplia llista de productes sense sortir del barri, des d'un martell fins a una tallada de cabells, passant per rodanxes de lluç o una lliura de cansalada, avui en dia la situació ha variat dràsticament: fora dels petits establiments d'alimentació, on es pot comprar, a preus abusius, alguna cosa d'última hora, el Raval és poc més que un desert econòmic.

Observant-ho amb perspectiva, la situació actual adquireix la categoria de paradoxal. Gràcies al fet que avui en dia el Raval està més ben connectat que mai mitjançant diferents línies d'autobusos, amb voreres més amples i des del 13 de desembre de 2009 amb una parada de metro pròpia, els veïns ho tenen més fàcil per tornar a «baixar al centre» a comprar o gaudir de més oferta en matèria de serveis. Aquesta antiga expressió, coneguda en origen només pels més grans del barri, ha reaparegut a les converses quotidianes de les cantonades dels carrers Canigó, Sant Francesc, Elcano o Sant Eduard. Només el temps dirà si el Raval recuperarà no només la rica activitat comercial que el caracteritzà, sinó també l'orgull de barri que esgrimí durant dècades, amb el qual mostrarà a la resta de la ciutat el que era capaç de fer.

³⁰² Ibidem.

³⁰³ Ibidem.

Consideracions finals

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background, showing a network of streets and blocks. The map is centered and covers most of the page area.

Dintre de la historiografia contemporània, i sobretot dintre de l'acadèmia, un dels debats més recurrents quan arriba l'hora d'analitzar l'evolució dels esdeveniments i de la seva superposició en un interval temporal, és aquell que consisteix en definir una progressió lineal de caràcter positivista —en altres paraules, que sempre s'ha d'anar a millor— o bé, contràriament, defensar una repetició d'esdeveniments i dinàmiques de manera cíclica.

Si els màxims representants d'aquestes dues tendències fessin servir la història del barri del Raval per construir llurs arguments, observariem com els dos punts de vista són perfectament compatibles. Com ha posat en evidència tota la documentació de diversa índole aportada per a l'elaboració de la present investigació, hi ha una característica evident: el Raval ha experimentat un espectacular salt qualitatiu en matèria urbanística; la conjunció de millors infraestructures i nous equipaments ha possibilitat un enorme benefici en la vida diària del veïnat. Durant la segona meitat del segle XX les lluites socials i les reivindicacions veïnals que tingueren lloc van aconseguir dotar el barri de tot allò que més necessitava: semàfors, escoles, ambulatoris, parcs, etc. Són només algunes mostres del triomf d'una generació compromesa amb l'entorn al qual arribaren forçats per la pobresa dels seus llocs de procedència i al qual arrelaren per voluntat pròpia. Així doncs, si es volgués col·locar totes les fites assolides en una línia cronològica, no dubtaria pas a assenyalar que per al Raval la visió del futur sempre ha sigut un sinònim de millora.

Gran part de les transformacions experimentades a finals del segle XX i inicis del XXI han modificat de ple la relació socioeconòmica i urbanística entre el teixit urbà del barri i el curs fluvial que l'ha vist néixer i créixer durant segles. En aquest sentit, els alts gratacels del Front Fluvial s'han convertit, per la seva magnitud i pel seu significat, en un símbol d'orgull per a tota la ciutat de Santa Coloma; la seva silueta, identificable a quilòmetres de distància, és un reflex de la modernitat assolida pel que fa poc més d'un segle era un petit poble rural. Tanmateix, per al veïnat del Raval que resideix a la part més antiga del barri, encara que la visió diària del flamant Front Fluvial pugui generar cert orgull, a efectes pràctics i simbòlics, l'únic que els ha portat és una llarga ombra. L'espectacular transformació urbanística que ha tingut lloc s'ha centrat, de manera preferencial, en els límits geogràfics del barri i ha relegat en segon pla el cor d'un Raval que segueix patint de fenòmens com l'incivisme, la gentrificació o l'autoconstrucció. Per als defensors de la progressió positivista de la història,

Imatges actuals en què es pot comprovar la vigència de la degradació urbanística als carrers interiors del barri del Raval. Fotografies de l'autor.

aquesta realitat és només una diminuta afectació que el pas del temps s'en-carregarà de corregir tard o d'hora.

En contraposició, per als partidaris d'una concepció cíclica, la realitat seria una prova de pes en el seu argumentari. De la mateixa manera que en dècades anteriors, la resolució de tota la sèrie de problemes que avui afecten el barri requerirà l'acció municipal, però també, sense cap mena de dubte, la pressió que el teixit social pugui arribar a exercir per posar remei a la problemàtica. Una cosa és evident, l'emergència d'antics problemes requereix posar en pràctica, de nou, vells procediments avui més necessaris que mai. L'autoorganització i la cohesió dels ciutadans és l'única eina capaç de proposar i executar solucions que repercuteixen, especialment, en l'augment de la dignitat del col·lectiu veïnal; com a exemple d'això, davant l'absència d'il·luminació nadalenca al barri l'any 2020, el teixit associatiu va prendre la iniciativa de decorar, amb els seus propis mitjans i amb les seves pròpies mans, els carrers del Raval. Aquest és un dels darrers exemples, però no serà pas l'últim.

Aquestes reivindicacions s'hauran de dur a terme en un món postpandèmic caracteritzat per l'accentuació de tota una sèrie de desigualtats econòmiques i socials que han eixamplat, encara més, les diferències entre els barris d'una mateixa ciutat. És el pes de l'atzar en la Història que hem de saber assumir; una pandèmia com la del 2020 arriba quan el món menys s'ho espera, amb independència de la seguretat que hi hagi o del control tecnològic de què es disposi. Al llarg dels segles, el problema ha sorgit en la reacció davant d'aquesta classe de fenòmens; en la resposta del món davant l'adversitat. Els éssers

humans necessitem respostes en situacions límit i, davant la confusió imperant, reclamem informació de la Història. Cerquem al passat no només epidèmies sinó problemes similars als que ara necessiten solució per aprendre de les lliçons dels que ens van precedir.

Així doncs, quan parlem del Raval d'avui i del futur, la principal lliçó que hem d'extreure del seu passat és la relativa a l'orgull que el caracteritzà durant dècades; un orgull capaç d'unir tota classe de persones, amb independència de les seves àrees de procedència, per dotar-les d'una visió del futur que valia la pena viure, i pel qual s'havia de lluitar. Enfront del naufragi de la consciència col·lectiva existent en el món postpandèmic, aquesta recerca ha pretès mostrar l'existència d'un passat del qual, com a veïns i com a veïnes del Raval, hem d'estar orgullosos.

La seva existència, però, no ha de servir únicament per alimentar una inesgotable sèrie de records nostàlgics. El nostre passat ha de fer-nos veure que l'orgull pel Raval ha passat, passa i passarà per la lluita i per la reivindicació. Tenim a les nostres mans que el futur del barri sigui tan brillant com ho fou el seu passat.

Imatge del barri del Raval al segle XXI on es pot apreciar l'afectació de fenòmens com l'autoconstrucció. Fotografia de l'autor.

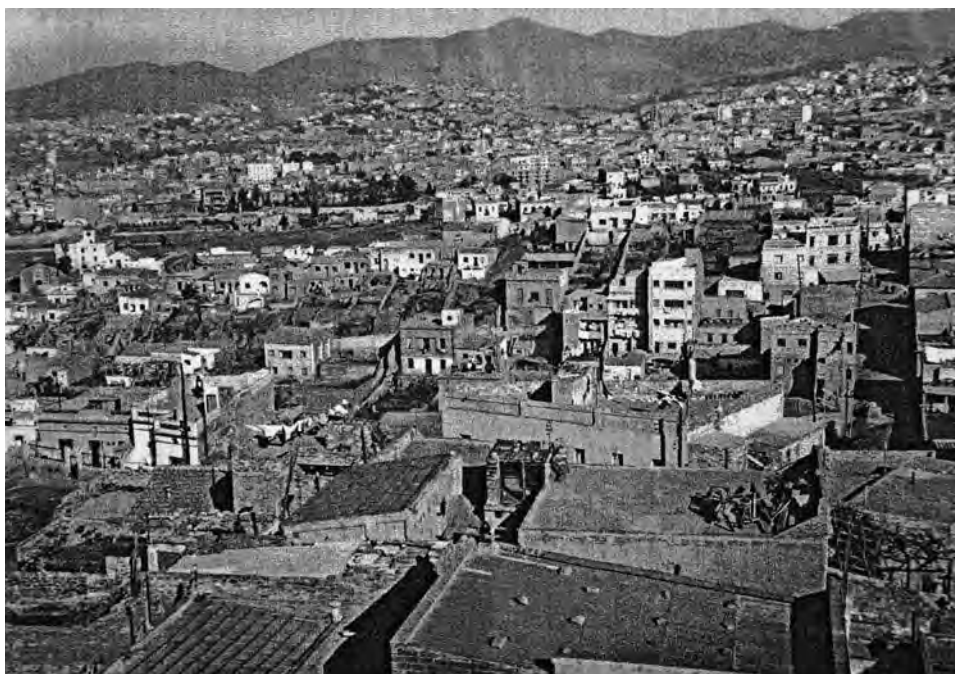
Annexos

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background. The map shows a dense network of streets and blocks, with some areas highlighted in a slightly darker shade of gray. The overall tone is muted and professional.

Annex fotogràfic

Part de la Societat Coral la Joventut de l'Arrabal a la porta de l'Ajuntament durant els anys trenta. MTB, Arxiu d'Imatges.

Vista panoràmica del barri del Raval durant els anys seixanta on es pot apreciar l'autoconstrucció, el barraquisme i l'increment de la densitat de població en un reduït espai. MTB, Arxiu d'Imatges.

Línia de sortida d'una competició ciclista amb un membre de l'A.C. Arrabal. Data indeterminada.
Arxiu privat Manel Tomás.

Jove ciclista de l'A.C. Arrabal passant per davant de l'institut Puig Castellar durant el transcurs d'una competició local. Arxiu privat Manel Tomàs.

Lliurament d'un trofeu a un jove ciclista pertanyent a l'A.C. Arrabal després d'un torneig.
Data indeterminada. Arxiu privat Manel Tomàs.

Fotografia de família de membres de l'A.C. Arrabal al taller de l'avinguda de Santa Rosa.
Arxiu privat Manel Tomàs.

Dos infants al parc del Motocròs durant els anys que tingueren lloc les protestes per aturar el pla parcial que afectava l'espai. Arxiu privat Manel Tomàs.

Solar rehabilitat pels veïns al carrer de Monturiol convertit en un parc infantil on actualment hi ha una pista de bàsquet per a tots els veïns i les veïnes. MTB, Arxiu d'Imatges, Fons Grama.

Amb Mar Aubeso al centre, l'instant que captura la inauguració de la Biblioteca Popular del Raval al carrer de Monturiol. Arxiu privat Manel Tomás.

Imatge on s'aprecia la reclamació del barri del Raval de recuperar l'edifici històric de Can Peixauet.
Arxiu privat Manel Tomás.

Instantània de la inauguració del Nou Camp Municipal de Futbol.
Arxiu privat Manel Tomàs.

Dues fotografies fetes durant la festa major del Raval el 1997 on s'aprecien les tradicionals puntaires.
Arxiu privat Manel Tomàs.

Dues imatges que capturen el moment de celebració, durant la festa major del 1997, de la tradicional festa de l'escuma. Arxiu privat Manel Tomás.

Annex documental

Primera plana del programa de festa major del Raval corresponent al 21 i 22 de juliol de 1928.
AHSCG, caixa 140, 3/2/7/29.

C. N. S.
BARCELONA

Entidad Sindical: _____

CONTRATO DE TRABAJO N.º 473464

omisión de fiestas calle ARRABAL

entre

Orquesta "TEXAS CLUB"

nombre de la razón social o empresa

nombre y apellidos del productor

En **Barcelona**, a **diecisiete** de **Agosto** de **1949** unidos de una parte (1) **Dn. Mauricio Olivé**, como (2) **delegado** de la empresa **mencionada**, dedicada a (3) **recreativa**, con domicilio social en **Stas Coloma de Galle de Avda. Caudillo**, n.º **122**, y carnet sindical n.º _____, y de otra el productor (4) **Manuel Fusté Bená**, de nacionalidad **española**, natural de **Tortosa**, provincia de **Tarragona**, nacido el **25** de **Marzo** de **1904** con domicilio en **Barcelona**, calle de **Jaime Giralt**, n.º **46**, piso **2º**, con carnet sindical n.º **2383**, y tarjeta de identidad profesional (5) n.º _____, expedida por el Ministerio de Trabajo a _____ de _____, dedicado a la profesión u oficio de que se trata desde hace (6) _____, convienen en otorgar el presente Contrato de Trabajo con arreglo a las condiciones siguientes y pactos adicionales que en el reverso se hubieren consignado:

1.º El productor **Orquesta "TEXAS CLUB"**, prestará sus servicios en la empresa contratante con la profesión de (7) **orquesta de jazz**, adscrito a (8) _____, sito en _____, percibiendo por ella el salario (9) **800** de _____ pesetas y (10) _____

2.º La jornada ordinaria de trabajo será la legal de _____ horas, establecida para esta especialidad, ajustándose las partes contratantes para el trabajo extraordinario y retribución, así como para el régimen de descansos y recuperación de fiestas, a lo que para el ramo se halle específicamente dispuesto.

3.º Tanto la retribución ordinaria, como la que por su trabajo extraordinario pudiere corresponderle, serán satisfechas al productor por (11) _____ vencidos.

4.º La duración de este contrato se fija por un plazo de (12) **3 Septiembre 1949 (noche)**

5.º Las partes contratantes se obligan al cumplimiento de la que las leyes dispongan en materia de previsión y seguros sociales, subsidios, etc., satisfaciendo, desde luego, las cuotas para tales fines ordenadas.

6.º En igual forma se comprometen a guardar estrictamente las disposiciones generales vigentes sobre relaciones laborales, y el empresario, en particular, atenderá aquellas que se establezcan en favor de la educación profesional de los productores.

7.º De manera especial ambas partes contratantes se ajustarán a las leyes generales y normas especiales establecidas en materia de trabajo para la industria de que se trata en el presente contrato.

8.º Las faltas cometidas en el trabajo serán susceptibles de sanción, y para la aplicación de ésta se atenderán las partes a las disposiciones legales vigentes y a los reglamentos interiores que hayan sido aprobados por el organismo competente.

9.º Todas las divergencias que se susciten entre los contratantes con motivo de la interpretación, cumplimiento y consecuencias de este contrato, se obligan a someterlas, en primer término y en conciliación, ante la Entidad sindical correspondiente, sin perjuicio del derecho de acudir a la Magistratura del Trabajo cuando lo exija la prescripción de las acciones a ejercitar ante la misma.

Y para que conste, se extiende el presente contrato por triplicado (debiendo quedar un ejemplar en poder de cada una de las partes y otro archivado en la Entidad Sindical), firmándolo los otorgantes a un solo efecto.

El empresario,

El productor,
Jaime Giralt, 46, 2º
Tr. adscrito 73013
ELONIA

(1) Nombre y apellidos del representante de la empresa. (2) Poner la palabra "empresario", "gerente" o "propietario". (3) Determinar la clase de industria, comercio o actividad laboral de que se trata. (4) Nombre y apellidos del productor o trabajador. (5) Este extremo y el siguiente solo para los extranjeros (véase además la nota del reverso). (6) Consignar el tiempo que no tenga de previsión u oficio. (7) Concretar la profesión, especialidad y categoría. (8) Determinar el lugar de prestación del trabajo (fábrica, almacén, taller, oficina, etc.) y a continuación el domicilio donde esté sito aquél. (9) Indicar si la forma de pago es mensual, semanal, etc., y si el trabajo es a destajo, consignar y detallar en el reverso las condiciones del mismo. (10) Determinar si percibe comisiones, premios de producción, etc., y especificar en los datos adicionales del reverso. (11) Semanas, meses, etc. (12) Concretar el tiempo de duración o su carácter de indefinido, o si es por obra o servicio determinado.

Mod. 14 Varios. 150.000. 1-47

Còpia del contracte signat a favor de l'Orquesta Texas Club per a la celebració de diferents actuacions a la primera festa major del Raval després de la Guerra Civil, el setembre de 1949. Arxiu privat Manel Tomàs.

IX ANIVERSARIO DE LA FUNDACIÓN de la

Agrupación Ciclista ARRABAL

ACTOS A CELEBRAR EL DIA 18 DE MAYO DE 1958

CARRERA para la Categoría de Independientes

V Trofeo Nuria Torres para el Premio Montaña

Clasificación General

1000 pesetas y Trofeo Magnífico Ayuntamiento		
700 pesetas	7 225 pesetas	12 50 pesetas
500 pesetas	8 200 pesetas	13 50 pesetas
400 pesetas	9 150 pesetas	14 25 pesetas
300 pesetas	10 100 pesetas	15 25 pesetas
250 pesetas	11 75 pesetas	

Montaña

1 250 pesetas y Trofeo Nuria Torres
2 200 pesetas
3 150 pesetas

Circuito

Local Social, San Adrián, Badalona, Montgat, Mamm, Alella, Collado de Fon de Cera, Gruse de Vilanova de la Bona, Montornès, San Feliu y Santa Coloma, dándose dos vueltas al circuito y con un total aproximado de 80 km.

Los 8 de la mañana: Concentración de todas las Entidades asistentes a este IX Aniversario.

los 8.30 Almuerzo de Camaradería.

los 9.15 Salida de los corredores participantes a la carrera.

los 10. Carrera de Cintas de libre partici-

ción con premios sorpresa. Los premios se efectuarán en el acto.

A las 11.45 Llegada de la carrera IX Aniversario.

A las 12.30 Vermut de honor, imposición de cintas-recordatorios a los banderines asistentes y reparto de premios carrera IX Aniversario.

Cartell corresponent al novè aniversari de l'Agrupació Ciclista Arrabal.
Arxiu privat Manel Tomàs.

El Raval, de la marginació a l'orgull | Annexos

TORRENTS 10-2-1973
SANTA COLOMA

Robo de libros y ficheros en un centro social y otro juvenil

Santa Coloma (De nuestro corresponsal, L. MAGRENO) — El primer que se informó de haber sido robados unos libros, ficheros y otros objetos, fueron los de una biblioteca pública, por una suplantación de identidad, en un momento que en un día anterior, en un centro social y juvenil, se habían robado los ficheros y los libros. Los robos fueron hechos por una persona, que se autodenomina "El Robador".

Después de haber sido informado de los robos, se ha iniciado una investigación por parte de la policía local, que ha sido informada de los robos.

Los robos de libros y ficheros, que se han producido en un centro social y juvenil, han sido informados a la policía local, que ha sido informada de los robos.

CUATRO VECES ROBADOS

En el centro social de Santa Coloma, se ha informado de los robos de libros y ficheros, que se han producido en un centro social y juvenil, han sido informados a la policía local, que ha sido informada de los robos.

TODA CATALUÑA
17-V-73

«QUEREMOS LUCES»

Los vecinos de un barrio de Santa Coloma iluminaron sus calles con linternas y velas en protesta por la falta de alumbrado

Desde las 8.30 de esta noche, las calles del barrio de Santa Coloma, que son las de Santa Coloma, han sido iluminadas con linternas y velas, en protesta por la falta de alumbrado.

Los manifestantes, que son los de Santa Coloma, han sido informados de los robos.

Los manifestantes, que son los de Santa Coloma, han sido informados de los robos.

INCIDENTE POR CAUSA DE LA ILUMINACION EN SANTA COLOMA

Santa Coloma. (De nuestro corresponsal, E. MAGRENO) — Unos manifestantes, que son los de Santa Coloma, han sido informados de los robos.

Los manifestantes, que son los de Santa Coloma, han sido informados de los robos.

El Correo R
25-3-73

SANTA COLOMA DE GRAMENET: NUEVA MANIFESTACION CON VELAS

SANTA COLOMA DE GRAMENET. Los manifestantes, que son los de Santa Coloma, han sido informados de los robos.

(Gran luz de 1.000!!)

Diferents retalls de premsa on es detallen diversos episodis generats per la manca d'il·luminació als carrers del Raval a l'any 1973. AHSCG, Fons Josep Catà.

NORMAS INTERIORES DEL CENTRO SOCIAL
ARRABAL DE St. ROSA

- 1º El Centro Social, debe realizar y promover el desarrollo del Barrio y sus personas.
-Este debe ser su objetivo principal, y todos sus actos deben dirigirse hacia esto.
- 2º El Centro Social se declara apolitico y arreligioso, siempre que sus miembros realicen y desarrollen la formación social del Barrio y sus personas.
- 3º En todo momento se considera que los enfoques generales del centro serán los que dictaminen los socios en asamblea.
- 4º Se crearan para la representación del Centro los cargos de:
 - Presidente
 - Vicepresidente
 - Secretario
 - Tesorero
 - Vocales de Sección
- 5º Los cargos de Presidente, Vicepresidente, Secretario y Tesorero. Serán elegidos en Asamblea General y por un período de dos años, eligiendo el primer año al 50% de los cargos y el segundo al otro 50%. (Los cargos podrán ser reelegidos)
Este plazo puede ser anulado o acortado, en cualquier momento, demostrando en asamblea la incompetencia en el cargo de la persona que lo ostenta.
- 6º Los cargos de Vocales de Sección serán elegidos por los miembros de cada Secc., el período de duración será de un año, eligiendo cada medio año al 50% ~~para~~ de ellos.
El número de Vocales será de dos por Secc.
El período de duración podrá ser anulado o acortado, en cualquier momento por la Secc. demostrando a la junta del Centro la incompetencia en el cargo de la persona que lo ostenta.
- 7º La junta del Centro estará compuesta en su esencia por el Presidente, Vicepresidente, Secretario, Tesorero y los Vocales de las diversas Secc.
- 8º La JUNTA deberá coordinar y analizar la marcha del CENTRO poner en manos de las Secc. los medios existentes para la realización de los actos por ellas planteados.
 - a) Informar por medio de los Vocales a las Secc. de la marcha global del Centro, por medio de un tablón de anuncios a todos los socios en general.

- b) No tendra poder de determinar ninguna medida extraordinaria que altere la marcha normal del Centro sin antes haber convocado una asamblea.
- c) Cada mes se reunira con los socios aceptando sus sugerencias para incluirlas en el orden del dia.
- d) Cada tres meses se convocara una asamblea para todos los socios y personas que puedan aportar algo de interes en la asamblea.
- 9º El Presidente y Vicepresidente, deben representara al Centro, en la relacion con las demas entidades.
- 10º El Secretario debera recoger las informaciones de las Secc. llevar al dia el libro de Actas.
Preparar la informacion de los socios
Recoger y guardar informacion de las acciones realizadas.
Llevar el fichero del Centro (altas y bajas de socios)
- 11º El Tesorero debera llevar el control de las existencias del Centro (moviliario, juegos, utensilios, etc...)
Llevar al dia la economia del Centro (presentara cada mes un informe y se expondra en el tablon de anuncios)
- 12º Los Vocales deberan informar a la junta de la marcha de las Secc. y de los actos a realizar por estas para su coordinacion.
- 13º Todo socio tendra derecho a promover nuevas Secc. o entrar a formar parte de las ya existentes.
La promocion de nuevas Secc. debera ser necesariamente argumentadas en Asamblea
- 14º Todo socio tendra derecho a proponer nuevas acciones a las diversas Secc. para su estudio.
Para ello existira un BUZON de sugerencias.
- 15º Todo socio debera pagar la cuota que en asamblea se acuerde, para la manutencion del Centro.
El falto de pago de esta supondra para el socio el no tener voto, en ninguna de las reuniones y asambleas en las que se encuentre, (tres cuotas consecutivas o cinco alternas) significara su baja como socio.
En los casos particulares en los que se demuestre el no poder pagar dicha cuota, se tendran en cuenta y quedara anulado lo dicho anteriormente.
- 16º Todo socio se hara responsable, (llamando la atencion a los demas si fuera preciso) de todos los bienes comunes existentes en el centro (Mobiliario, Juegos, Utensilios etc.) de su perfecto estado y limpieza de estos.

Todo socio deberá procurar que en el centro exista un clima de amistad y convivencia.

18º El maxismo organismo de ejecución de la marcha dell centro será la asamblea de socios.

19º Cuaquier ampliación o renovación de los estatutos deberá ser aprobada por la asamblea de los socios.

A cuerdo de la asamblea
del dia.26-1-74

LA JUNTA.

W. ARNAL - N.º 1311 V.º 1982 - 22-7-82

Rec. P.º de 6.º 16,
L.º de 1.º de 1.º

Rollo : 1795 de 19 82

Sumario : 59 de 19 82

SECCION SEXTA

Juzgado : 4 BARNES

NOTIFICADO a 1 SET. 1985

Procesado: Manuel Rubio Cañadas

Doña Pitarque Narejos
SEÑORES AUTO

D. ANTONIO PERRA VALLAD Barcelona, TREINTA de MAYO
D. JOSE A. OSCARIE GONZALEZ de mil novecientos ochenta y SEIS
D. ENRIQUE ANGLADA FORS

RESULTANDO: Que se ha notificado a las partes la Sentencia proferida, habiéndose

habiendo transcurrido el término legal sin que se haya interpuesto o preparado recurso alguno contra ella, ya resuelto por el Tribunal Supr.

CONSIDERANDO: Que en su vista procede declarar firme dicha Sentencia.

SE DECLARA FIRME la Sentencia dictada en esta causa desde el día 21 ABRIL 1982 inclusive, y procédase a su ejecución, a cuyo fin expidanse los oportunos despachos; remítase testimonio de la misma al Juez Instructor para su conocimiento, anotación en los libros correspondientes y efectos consiguientes, interesándose acuse de recibo. Pasen los autos al M. Fiscal si procede p. que se pronuncie sobre la concesión de la condena condicional. Así lo mandan y firman los illos. Gras. de la Sala; doy fe.

TELEGRAMA

715A 326

100 39

10 36

Plas. 365

26006

Pat.

69

68

dia

39

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

hora

1010

(Tribunal Constitucional) Excmo. Sr. Rubio Llorente.-
Domingo Scarlatti, 6, 28.003-MADRID.- (Sala 1ª)

Madrid.-

Recurso n.º 441-86, Sección 2ª, Excmo. Sr. Rubio Llorente, Tuvol Serra, Podrí-guez Piñero: Ante inminente ejecución sentencia Tribunal Supremo, según notificación Audiencia Barcelona de 1-9-86, reiteramos petición de suspensión de la ejecución de la Sentencia recurrida.

Manuel Rubio Cañadas, Josep Pitarque Narejos (Presidentes Asociación Vecinos "Raval"), Francisco Arnaiz i Arias, abogado.

Manuel Rubio Cañadas,
San Francisco, n.º 19, 2.ª. 1ª,

Sta. Coloma Gr.

Còpia d'una de les moltes sentències contra el que fou president de l'Associació de Veïns del Raval,
Josep Pitarque. AHSCG, Fons Josep Catà.

Bibliografia i fonts

A faint, light-colored map of Barcelona serves as the background for the page. The map shows the city's street grid, including the Eixample district with its characteristic grid pattern, and the surrounding areas like the Port of Barcelona and the city's expansion towards the mountains.

Llibres

ALBAREDA, Joaquim, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010.

ANTXUSTEGI-ETXEARTE, Odei, *De suburbi a ciutat. El Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Fòrum-Grama, 2014.

ALBAREDA, Joaquin (ed.), *Del patriotisme al catalanisme*, Vic, Eumo, 2001.

ALEGRE, David; RODRIGO, Javier; ALONSO, Miguel (coord.), *Europa desgarrada. Guerra, ocupación y violencia 1900-1950*, Saragossa, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2018.

ARTOLA, Miguel, *La Burguesía revolucionaria (1808-1874)*, Madrid, Alianza Universidad, 1975.

BERGER, Gonzalo, *Les milícies antifeixistes de Catalunya. Voluntaris per la llibertat*, Vic, Eumo, 2018.

BONAPARTE, Napoleó, *Memorias de Napoleón escritas por él mismo*, Madrid, Desván de Handa, 2016.

BROWN, Peter, *El mundo de la Antigüedad tardía. De Marco Aurelio a Mahoma*, Barcelona, Taurus, 2021.

CALPENA, Enric i JUNQUERAS, Oriol, *Guerres dels catalans*, Barcelona, Pòrtic, 2003.

CARPENTER, Humphrey, *Tolkien: una biografia*, Madrid, Minotauro, 2021.

CARRERAS, Montserrat i RUIZ, Helena, *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1986.

CASANOVA, Julián, *Historia de España. República y guerra civil*, Barcelona, Crítica i Marcial Pons, 2007.

CASAS I SORIANO, Just i MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *Història social de Sant Adrià de Besòs. Vol I. La població: segles XVIII-XX*, Barcelona, Hacer, 1983.

CASTELLS DURAN, Antoni, *Les col·lectivititzacions a Barcelona 1936-1939*, Barcelona, Editorial Hacer, 1993.

CID, Felip; GORINA, Núria; SÁNCHEZ ALDEGUER, José, *L'Hospital de l'Esperit Sant: un exemple de l'evolució assistencial a Catalunya*, Barcelona, Fundació Hospital-Sanatori de l'Esperit Sant, 1993.

CLAPÉS I CORBERA, Joan, *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, volum II, Barcelona, Grup d'Andreuencs, 1984.

COROMINES, Joan, *Diccionari etimològic manual de la llengua catalana*, Barcelona, Fundació Pere Coromines, Ara Llibres, 2016.

CORRAL I BELORADO, Josep Maria, *El PSUC a Santa Coloma de Gramenet (1936-1979)*, Barcelona, Carena, 2021.

CORRAL I BELORADO, Josep Maria, *Santa Coloma a la recerca d'una nova identitat*, Santa Coloma de Gramenet, Semilunio, 2001.

CUESTA GÓMEZ, José Miguel, *El moviment veïnal al Barcelonès Nord (1954-1987)*, Badalona, Editorial Museu de Badalona, 2020.

Diccionari de la llengua catalana, Institut d'Estudis Catalans (en línia).

FABÀ, Albert. *El Raval*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1988.

FÀBREGA DE CEREROLS, Joan i FÀBREGA ENFEDAQUE, Albert, *Llibre de coses que han succeït a Catalunya, dignes de ser notades i en altres parts del món. Crònica d'un pagès català dels segles XVII i XVIII*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1999.

GALLARDO ROMERO, Juanjo i MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, José Manuel, *Revolución, guerra y primer franquismo en Gramenet del Besòs*, Barcelona, Descontrol Editorial, 2019.

GENERALITAT DE CATALUNYA I TARRADELLAS, Josep, *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya*. vol. 1, Barcelona, Edicions Dau, 2008.

GARCÍA DE CORTÁZAR, J.A., *Historia de España Alfaguara II. La época medieval*, Madrid, Alianza Editorial, 1976.

GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, *Contrarrevolucionarios. Radicalización violenta de las derechas durante la Segunda República, 1931-1936*, Madrid, Alianza Editorial, 2011.

JACKSON, Gabriel, *La República Española y la Guerra Civil*, Madrid, RBA, 2005.

KRACAUER, Siegfried, *L'histoire des avant-dernières choses*, París, Stock, 2006.

LE FLEM, Jean-Paul *et al.*, *Historia de España V. La frustración de un Imperio (1476-1714)*, Barcelona, Labor, 1987.

LÓPEZ RÓDENAS, Marcelo, *Historia social de la Santa Coloma moderna: vida cotidiana y conflicto social, 1954-1979*, Santa Coloma de Gramenet, Regidoria de Cultura de Santa Coloma de Gramenet, 2012.

MADARIAGA, María Rosa de, *En el Barranco del Lobo. Las guerras de Marruecos*, Madrid, Alianza Editorial, 2019.

MEAKER, Gerald H., *The Revolutionary Left in Spain 1914-1923*, Stanford, Stanford University Press, 1974.

QUIROGA, Alejandro, *Miguel Primo de Rivera. Dictadura, populismo y nación*, Barcelona, Crítica, 2022.

RISQUES, Manel (dir.), *Història de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 1999.

RODRIGO, Javier, *Hasta la raíz. Violencia durante la Guerra Civil y la dictadura franquista*, Madrid, Alianza Editorial, 2008.

ROIG ARMENGOL, Ramon, *Memoria acompanyatoria al mapa vinícola de la província de Barcelona*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 1890.

ROVIRA I COSTA, Joan, *La Baronia i el castell episcopal de Sant Adrià de Besòs: aplec de documents inèdits per a la història del poble*, Barcelona, Mensa, 1974.

SAGUÉS, Ramon (dir.), *El llibre de Jaume Galobardes (1776-1863). Crònica del seu temps*, Santa Coloma de Gramenet, Museu Torre Balldovina, 1992.

SANABRE, José, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, Barcelona, Llibreria J. Sala Badal, 1956.

SANTACANA, Joan, *Catalunya i la primera revolució industrial. Una història econòmica*, Barcelona, Albertí Editors, 2023.

SAYRACH, Jaume P., *En el Fondo. Parroquia de Sant Joan Baptista (Santa Coloma de Gramenet) 1965-1979*, Santa Coloma de Gramenet, Fòrum-Grama, 2001.

SAYRACH, Jaume P., *Escrit a Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Edicions Fòrum-Grama, 2007.

SHIRER, William L., *Auge y caída del III Reich*, vol I, Barcelona, Luis de Caralt, 1962.

SIMÓN I TARRÉS, Andreu (ed.), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, 1993.

SOL, Josep, *Obra narrativa*, Barcelona, Editorial Blume, 1984.

SOTO CHICA, José, *Los visigodos. Hijos de un dios furioso*, Madrid, Desperta Ferro Ediciones, 2020.

TAMAMES, Ramón. *Historia de España Alfaguara VII. La República. La era de Franco*. Madrid: Alianza Editorial, 1973.

TOCQUEVILLE, Alexis, *El Antiguo Régimen y la Revolución*. Madrid: Minerva, 2010.

TORRES, David; MUÑOZ, José Luis; GINER, Víctor, *Gramenet del Besòs sota les bombes. Estudi documental dels bombardeigs i els refugis antiaeris de la Guerra Civil (1936-1939) a Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 2022.

TRAVERSO, Enzo, *La historia como campo de batalla. Interpretar las violencias del siglo XX*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2012.

VICENS VIVES, Jaume, *Historia económica de España*, Madrid, Vicens Universidad, 1987.

VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, Edicions 62, 1986.

VILASECA I SEGALÉS, Joan, *Història de Santa Coloma de Gramenet durant el segle XIX*, Santa Coloma de Gramenet, Conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Santa Coloma, 1987.

VILASECA I SEGALÉS, Joan, *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, Santa Coloma de Gramenet, Metropol, 1984.

VIÑAS, Ángel (dir.), *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado y Presente, 2012.

Fonts hemerogràfiques

Ágora. Revista de Historia de Santa Coloma de Gramenet.

Bulletin Trimestriel de la Fondation Auschwitz.

Ciudad y Territorio.

Divulgación Histórica.

El Correo Catalán.

Diario de Barcelona.

El Socialista.

Front.

Gramma.

Journal of Modern History.

La Gaceta de Madrid.

La Nación.

La Publicitat.

Miscel·lània Penedesenca.

Mundo Diario.

Revista del Museu Torre Balldovina.

Tele/eXpres.

Unión. Periódico Quincenal al Servicio de Santa Coloma.

Entrevistes

Han estat entrevistats per aquest treball Josep Pitarque i Elvira Ruiz, Pau Fernández Pérez i Luis Vidal Sagrera.

Acrònims

ACDB Arxiu de Càritas Diocesana de Barcelona

AHCB Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AHSCG Arxiu Històric de Santa Coloma de Gramenet

AMSCG Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet

ANC Arxiu Nacional de Catalunya

MTB Museu Torre Balldovina

PEUGEOT 50
DIESEL - GASOLINA

A Estrenar

ANE 6

DYANE 6 400

Beques per a treballs de recerca sobre la història de Santa Coloma de Gramenet

**Modalitat
“El Museu als barris”**

Convocatòria 2022